

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE KELİME
MEFHUMU VE HİTAB ŞEKLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN

HAZIRLAYAN
Nizamettin ÇELİK

Elazığ - 2012

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE KELİME MEFHUMU VE HİTAB ŞEKLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN

HAZIRLAYAN
Nizamettin ÇELİK

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Erkan YAR
2. Prof. Dr. Adem TUTAR
3. Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Kur'ân-ı Kerim'de “Kelime” Mefhumu ve Hitab Şekli****Nizamettin ÇELİK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı****Kelâm Bilim Dalı****Elazığ – 2012; Sayfa: VIII + 78**

Şüphesiz ilmi araştırma ve tartışmaların etrafında en çok yapıldığı kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir. Son bir asırda Kur'ân Terimleri bakımından oldukça önemli ve verimli çalışmalar yapılmıştır. Her bir Kur'ân terimi etrafında bağımsız akademik çalışmalar yapılmıştır. Çünkü Kur'ân'da bir “Kelime” bir ayette lügavi anlamında kullanılırken diğer ayette ise ıstılahı anlamında kullanılabilir. Bu da bu İlahi Kelâm dilinin, anlam, bağlantı ve üslup alanlarının önem ve zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'in kendine özgü kavramları vardır. Bu kavramlar doğru anlaşılmadıkça Kur'ân-ı Kerim doğru anlaşılmamaktadır. Bu nokta itibarıyla Kur'ân-ı Kerim'de geçen “Kelime” ve Kelâm terimlerini; anlam, mefhum, muradif ve bağlamca bağlantı içerisinde olduğu üç ana başlık altında ele aldık. Birinci bölümde sözcük yapıları, anlam ve mefhumları; ikinci bölümde yakın anlamlarıyla bağlantıları, bu terimlerin irade, sünnetullah ile benzeşim ve ilişkileri; üçüncü bölümde ise, Kelâmullah etrafındaki kelâmi ve felsefi tartışmaları incelemeye çalıştık. “Kelime” ve Kelâm terimlerinin Kur'ân ıstılahında kullanımları ile diğer ilimlerde kullanımları arasında farklılık arz ettiğinden bu çalışmada Kur'ân bütünlüğü içerisindeki anlamlarını ortaya koymaya özen gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Kelimat, Kilm, Ayet, Kavl, İrade, Sünnetullah,

ABSTRACT

Master's Thesis

And The Quran Word Envy Hitab Type

Nizamettin ÇELİK

Firat University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Department of Theology

Elazığ – 2012; Page: VIII + 78

Of course, most scientific research and debate around the Koran Sura source. Last century, the Koran is a very important and productive in terms of terms have been studied. Each of the Koran is an independent academic studies have been conducted around the term. When using a word meaning a verse in the Quran because lüğavi istilahi terms used in other verses. This is the theology of this divine language, meaning, connection and importance of style and wealth of sites is due. Of course, the Quran Kerim has its own concepts. These concepts are correctly understood correctly understood the Quran. Koran Sura terms of words and theology, meaning, concept, that in connection muradif and bağlamca almışımıdır discussed under three main headings. The first section, word structure, meaning and notions of the second section, near the anlamlılarıyla connections, these terms will, Sünnetullah affinity and relationship with the third section and the word of the philosophical debates around Kelâmullah almışımıdır addressed. Holy words and terms in theology and other sciences use istilahında differ because of their use within the meaning of this work, the integrity of the Koran I tried to put forward.

Keywords Of Words: Theology, Kelimat, Kilm, Verse, Kavı, İrada, Sünnetullah,

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE KELİME VE KELÂM SÖZCÜKLERİNİN DİL YÖNÜNDE İNCELENMESİ

1. Kur'ân-ı Kerim'de Kelimenin Hitab Şekli ve Biçimleri	4
1.1. Kur'ân-ı Kerim'de Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Sözcük Yönünden Okunuşları.....	5
2. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Sayısal Verileri.....	8
2.1. Kur'ân'da Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Tekrarlı Geldikleri Ayetler	8
2.2. Kelime ve Kelâmın İsim Olarak Allah'a Nisbet Edilişinin Hikmeti	10
2.3. Kur'ân'da Kelimenin İsim ve Fiil Olarak açık Çoğunlukta Allah'a Nisbet Edilişinin Hikmeti	12
3. Kelime ve Kelâmın Dilbilimsel Yönden Tanımı ve Muradifleri	13
3.1. "Kelime"/Kelâm'ın Müradifleri	14
3.1.1. 3.1.1. Ayetullah	14
3.1.2. Kavl	16
3.1.3. Vahiy	18
3.1.4. Sünetullah	19

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KELİME VE KELÂM KAVRAMLARININ SEMANTİK/ ANLAMSAL YÖNDE İNCELENMESİ

1. Kur'ân'da Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Kullanıldığı Alan ve İlkeler	25
2. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Anlam ve Bağlantıları	26
3. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Kur'ân'da Çok Anlamlı Kullanılışları.....	31
4. Kelâm ve Kelime Kavramları İle Sünetullah Arasındaki İlişki	36
4.1 Kelimat/Sünetullah:	37
4.2. "Kelime"/sünet:	38

5. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin İradeyle Kelâmi Bağlantıları (Kaza ve Kader) ...	41
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELÂMULLAH'IN ANLAŞILMASINDAKİ KELÂMİ TARTIŞMALAR

1. Kelâmullah Etrafındaki Kelâmi Tartışmalar	48
1.1. Mu'tezile'nin Kelâm Tarifi	48
1.2. Ehl-i Sünnet'in Kelâm Tarifi	49
1.3. Selefiye'nin Kelâm Tarifi	49
2. Kelâmullah'ın Ezeliliği ve Hudusu Meselesi	54
3. Kelâm Ekollerinin Kelâmullah'a Yaklaşımı (Kelâmı Lâfzî ve Kelâmı Nefsi Adlandırmaları)	56
4. Halku'l-Kur'ân Meselesi	58
4.1. Mu'tezile'nin Halku'l-Kur'ân Konusunda Temel Görüşü	64
4.2. Selefiye'nin Halku'l-Kur'ân Konusunda Temel Görüşü	66
4.3. Ehl-i Sünnet'in Halku'l-Kur'ân Konusunda Temel Görüşü	68
SONUÇ	71
BİBLİYOGRAFYA	73
ÖZGEÇMİŞ	78

ÖNSÖZ

Bu tez sunumunda hedefim, Kur’ân kültürüne ve mesajına aşina olmak; Kelâmullah etrafında cereyan eden eski ve yeni araştırmalar ve tartışmalara başvurup, bu alanda yeni bir ilmî araştırma ve üslup ortaya koymaktır. Kur’ân’ın icaz, belagat ve benzeşimi taşıyan “Kelime” ve Kelâm terimlerinin kullanıldığı şekilleri ve bu iki terimin mazi, muzari, emir, fiil ve mastar kullanılışlarının sayısını elde etmek, kullanıldıkları anlam ve kapsamalarını açıklamak bir başka hedefimdir. Bilindiği üzere Kelâm; mütekellîm olan Allah-u Teâlâ’nın zatî ile kaim ezeli sıfatlarındandır. Sıfat ile mevsûf, isim ile müsemmanın mabeynindeki ilgi ve ilişkinin ilahî bir esrar olduğundan, insanların bu sır ve esrara erişme ve bu sır ve esrarı kavrama arzusundan dolayı bu kavram ve bu kavramın oluşturduğu ilahî kitap olan Kur’ân etrafında ilm-î Kelâm denilen (cedelci) bir ilim dalının doğmasına sebep olmuştur. Bu iki terimin Kur’ân’da kullanılış tarzlarını, bu ilim dalının gölgesinde izah etmeye çalışacağız.

Bu araştırma, Kur’ân’da “Kelime” ve “Kelâm” terimlerinin kullanım alanlarını ve biçimlerini kapsar. Bu çalışmamızda bu iki anahtar “Kelime”ye yüklenen farklı manaların dikkate alınarak titiz bir şekilde incelenip tahlil edilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bir anahtar terimin, sadece sözcüklerde geçen anlamlarıyla yetinmek, o terimin Kur’ân’daki gerçek anlamını ortaya koymaya yetmez. Bu nokta itibarıyla Hamdi Yazır, “Kur’ân’ı anlamak isterken elfazının ve terkiplerinin bütün inceliklerini gözetmek gerekir” diye ifade etmiştir.

Bir fikir ve düşüncenin, bir sistemin, bir kanunun anlatılmasında ve anlaşılmasında “Kelime” ve kavramlarının anlam ve mefhumunun önemi çok büyüktür. “Kelime” ve kavramlara yüklenen mefhum ve manalar değiştikçe, anlatılmak istenen şey de değişir. “Kelime” ve kavramlara yüklenen manalar iyi anlaşılırsa, o fikir ve sistem de iyi anlaşılır. Aksi durumda, kelâm ve “Kelime”nin anlaşılmaması o fikrî ve sistemin yanlış ve hatalı anlaşılmasına sebep olur. Bu sebepten hareketle bu iki terimi anlam ve sözcük yapılarıyla birlikte Kur’ân’daki izafî anlam ve bağlantı alanlarını da ele almaya çalıştık.

Bu tezden beklentimiz, yapılan çalışma ve araştırmanın güncel, özgün ve bir boşluğu dolduracak nitelikte olması; nakil ve alıntı tarafı ağır basan ve geçmiş araştırma ve tartışmaların tekrar edilmemesidir. Kelâm ilmînin doğuş tarihine baktığımızda Kelâm’ın ilk ilgi alanının, mevcut problemleri çözmek olduğunu görmekteyiz. Ancak,

günümüzde İslâmî inanç ve esasları etrafında yeni problemler oluşmuş adeta Kelâmcılar, bu problem ve sorunlar karşısında sessiz kalmış; bu sorunları çözmek noktasında yeni fikir ve çözüm önerilerini sunamamışlardır. Bunun sebebi, Kelâm ilmînin araştırma ve tartışma tekniklerinin yeni aklî ve fikrî olgulara dayanmayıp; geçmişteki konuların tekrarına ve aynı konular etrafındaki bir kısım tabuların gölgesinde kalmasıdır. Günümüzde inançsal ve temel haklar yönden kaynaklanan tüm sorun ve problemleri bu anabilim dalının çözmesi gerekmektedir. Kelâm ilmi, konuşkan, meselelerden ve problemlerden kaçmayan, aksine savunduğu ilkeler çerçevesinde oluşan sorunlara çözüm üreten insanların işgal ettiği bir alan haline gelmiştir.

Bu nedenle, Kelâmcıların Allah'ın mütekellîm sıfatından ve Kur'ân-ı Kerim'in Kelâmullah olmasından, Kelâmullah ve mütekellîm sıfatını tartışırken Kelâm/"Kelime" terimlerinin Kur'ân'daki muhtevalarını, anlam ve bağlantılarını başlı başına bir araştırma ve eser tarzında ele almamışlardır. Ancak Kur'ân'daki bu iki kavramı, başka kavramların anlam ve hükümlerinin anlaşılmasında izafî olarak ele almışlardır.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, bu tezde hedef, 'Kelime' ve 'Kelâm'ın Kur'ân'a göre anlam, mahiyet ve keyfiyetlerini ele almak; İlahî iradenin mahiyeti, insandaki iradenin varlığı ve bu terimlerin anlamlarıyla ilişkisini ortaya koymaktır. Aynı zamanda Kelâmullah etrafında cereyan eden düşünceleri ve Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı gibi konuları Kelâmî ekollere göre ele almak ve ortaya koymaktır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sözcük yapıları, anlam ve mefhumları; ikinci bölümde yakın anlamlılarıyla bağlantıları, bu terimlerin irade, sünnetullah ile benzeşim ve ilişkileri; üçüncü bölümde ise, Kelâmullah etrafındaki kelâmî tartışmaları incelemeye çalıştık. Bu çalışmamızda yardımlarını benden esirgemeyen sayın Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN hocama teşekkür eder saygılarımı sunarım...

Başarı ancak Allah'tandır.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhi's -Selam
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.c.	: Celle Celaluhu
D.İ.	: Diyanet İlmihali
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.İ.D.	: Diyanet İlmî Dergi
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
no.	: Numara
s.	: Sayfa
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Y.Y.Ü.İ.F.	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'i araştırmak her din araştırmacısının ve Müslümanın vazifesidir. Her Müslümanın Kur'ân'ı tanıması gerekir. Çünkü bir Müslümanın din, iman ve düşüncesine ve hayatına hareket, değer, anlam ve ruh veren önemli değer Kur'ân'dır. Kur'ân-ı Kerim'in kendine özgü bir takım temel kavramları vardır. İslâm dini, kendini bütün insanlığa Kur'ân diliyle takdim etmektedir. Bu nedenle İslâm'ın doğru anlaşılması Kur'ân-ı Kerim mesajının doğru algılanmasıyla mümkündür.

Dolayısıyla Kur'ân'ın doğru bir biçimde anlaşılması ve günlük hayatımızda uygulanabilmesi için Kur'ân'da geçen temel kavramların ne anlamda ve ne maksatla kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir. Zira kavramların tam ve doğru algılanmaması beraberinde çeşitli yanlış yaklaşımları ve eylemleri getirmekte; bunun neticesinde de Kur'ân'ın özgün mesajı, muhatabında istenilen inanç ve anlayışı gerçekleştirememektedir. Çünkü din sağlıklı bir bilgi temeline dayanmadığı ve doğru bir şekilde anlaşılıp anlatılmadığı zaman ilahî hitab ve mesajın anlam ve gayesiyle bağdaşmayan, dinin özüne ters düşen bid'at ve hurafeler ortaya çıkmakta; İslâm'ın bilgi, hikmet ve irfan yüklü mesajından uzaklaşmaktadır.

Bu nokta itibarıyla, söz konusu çalışma "Kelime" ve "Kelâm" terimlerinin Kur'ân'da ve Kelâm ilminde kazanmış oldukları anlamlarının yanında Kur'ân'daki yalın hallerinin anlamlarını da ortaya koymaya matuftur. "Kelime" ve "Kelâm"ın kelime anlamının daha iyi anlaşılması için öncelikle "Kelâm" ve "Kelime"nin tanımı hakkında, Dilbilimcilerin yaklaşımları çerçevesinde ele alınması gerektiğine inanmaktayız. Bu vesileyle Dilbilimcilerin Kelâm ve Kelime'nin kökenine dair yaklaşımları şu şekilde özetlenebilir:

Dilbilimciler (Nahivciler)'e göre, "Kelime" 'kelm' kökünden türetilmiştir. Kelm ise yaralamak manasındadır.¹ "Kelime" ve Kelâm taşıdığı mana itibarıyla nefislerde aynı yara gibi etki bıraktığından yaralamak manasında olan 'kelm' kökünden türetilmiştir.² Yaralamak anlamındaki "kelm" kökünden türeyen "kelime" sözlükte; bir ma'nâ ifade eden tek bir lafız ve söz anlamına gelir. Kelime, isim, fiil ve harf olabilir.

¹ İbn-i Hacib, Osman b. Ömer Cemalüddin Ebu Amr, *Kafile*, (*Kitab'un- Nahv içinde*) Furkan Kitabevi. İst. trs. 2.

² İbn-i Hacib, *Kafile*, 2-3.

Kelime, müfret bir ma'nâ için konulmuş bir lafızdır.³ Çoğulu kelim ve kelimâttır.⁴ “Kelime”nin başka bir tanımı ise, “Kelime” müfret (tekil) bir sözdür(kavl).⁵ “Kelime”, istılahta ise anlamlı bir cümle demektir. Şu ayette olduğu gibi: “Hayır! Bu sadece onun söylediği boş bir sözden ibarettir.”⁶ ‘Kavl’ (söz) tam bir manaya delalet eden lafızdır. ‘Lafız’ ise bazı harflerden oluşmuş bir ses topluluğudur. Bunun anlamlı olması veya anlamsız olması arasında fark yoktur. İbn Hişam, “Kelime”yi tanımlarken lafzı, kelime tanımını dışında bırakır. Ona göre “Kelime” anlamlı bir cümleden müteşekkil olduğu için lafzın kullanılması uygun değildir.⁷

İbn Hişam’ın, “Kelime” tarifinden yola çıkarak “Kelime”yi şöyle tanımlayabiliriz: “Kelime”, isim, fiil, harf gibi tek lâfza denildiği gibi, kendi kendine yeterli söze, kelâm veya kavl mânâsına da “Kelime” denilmektedir ki o da cümledir. Kısaca “Kelime” ya kendi nefsinde olan bir manaya delalet etmek onun sıfatındandır. Veya kendi nefsinde olan bir manaya delalet etmek onun sıfatından değildir. İkincisi yani kendi nefsinde olan bir manaya delalet etmeyen “Kelime” harftir.

Birincisi yani kendi nefsinde olan bir manaya delalet eden “Kelime” ya üç zamandan biri ile (yani geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman) beraber olmak onun sıfatındandır veya üç zamandan biri ile beraber olmak onun sıfatından değildir. İkincisi yani kendi nefsinde bir manaya delalet edip üç zamandan biri ile beraberliği olmayan “Kelime” isimdir. Birincisi yani kendi nefsinde olan bir manaya delalet edip, üç zamandan biri ile beraberliği olan “Kelime” fiildir.⁸

Dilbilimciler ve Kelâmcılar “Kelime” tanımında mahreç, ses, harf ve söz dizimden oluşan nesneye “Kelime” veya Kelâm demişlerdir.⁹ Kur’ân’da ilerde ele alacağımız hususlardan anlaşılacağı üzere bu terimlerin kullanılışları, ses ve harflerden ibaret olmadığı, el ve ayağın konuştuğu, ümmet dili olduğu, ortak kültür ve mirasın da Kelâm olduğu anlaşılacaktır.

³ İbn-i Hacib, *Kafiye*. 3.

⁴ İbn-i Hacib, *Kafiye*. 5.

⁵ İbn-i Hişam, Ebu Muhammed Abdullah Cemalu’d-Din el- Ensari el- Mısri, *Katru’n- Neda ve Bel’li’s-Sada*, Beyrut, 2010, 29.

⁶ Mü’min, /100.

⁷ İbn-i Hişam, *Katru’n- Neda*, s.29-30.

⁸ İbn-i Hacib, *Kafiye*, s. 3.

⁹ İbn-i Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, 1994, C. XII, 522-23.

Tezin Amacı

Kur'ân kültürüne ve mesajına aşına olmak, Kelâmullah etrafında cereyan eden eski ve yeni araştırmalar ve tartişmalara başvurup bu alanda yeni bir ilmi araştırma ve üslup ortaya koyarak, Kitabullah'ta vucuh(yazılışları aynı anlamları farklı olan "Kelime"ler) ve mecaz anlamı taşıyan "Kelime" ve Kelâm terimlerinin Kur'ân'da kullanıldığı sayısal verileri elde etmek Kelâm araştırmaları açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra bu iki terimin fiil (mazi, muzari, emir ve mastar) ve isim (tekil, çoğul ve terkip) kullanılışlarını ele alıp gerçek anlamları ve yan anlamlarıyla kullanıldıkları anlam ve kapsamı Kur'ân ayetleri ışığında açıklamak da önemli hususlardan biridir. Bu tezin amacı, Kur'ân'da geçen bu terimlerin sadece ses, harf ve lafızdan ibaret olmadıkları; aksine ses, harf ve lafızdan öte soyut (teolojik) anlamlar taşıdığını ayetlerin ışığı altında ortaya koymaktır.

Tezin Yöntemi

Araştırmada öncelikle tasviri ve karşılaştırmalı bir yöntem takip edildi. Başlangıç aşamasında Arapça sözlükler, Ansiklopediler, Tefsir tarihi kitapları, Kelâm tarihi kitapları, makaleler, sempozyum özetleri vb. aktüel kaynaklara başvurularak konunun genel çerçevesi belirlendi. Ardından günümüze ulaşan Kelâm ilmine dair kaynak eserler temel alınarak konuyla ilgili farklı yaklaşımlar tespit edildi. Elde edilen bulgular bilimsel yöntemle aımlandı; sonra bazı karşılaştırma ve değerlendirmelere yer verildi. Bu aşamada bazı ilim tarihine ve lughat bilimine dair kaynaklara da müracaat edildi. Kaynakların incelenmesi aşamasından sonra, Kelâm ve "Kelime" terimlerinin anlam ve kapsamı Müfessirlerin ve Kelâmcıların görüşleri esas alınarak anlamlandırılmaya çalışıldı. Ayrıca konunun Sünnetullah ve irade ile olan ilişkisi tesbit edilerek, Kelâm ekollerinin bu terimlerden çıkardıkları anlam biçimleri ortaya konulmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE KELİME VE KELÂM SÖZCÜKLERİNİN SENTAKS/ DİLBİLİMSEL YÖNDEN İNCELENMESİ

1. Kur'ân-I Kerim'de Kelimenin Hitab Şekli ve Biçimleri

Kur'ân-ı Kerim'de “Kelime” ve Kelâm ifadelerinin, terkip ve lafızlarının Kur'ânî sistem içerisinde kazandıkları orijinal manalarını kavramak, semantik olarak anlam alanlarını ortaya çıkarabilmek, hitab şekillerini ve bu hitap şekillerinin farklı kullanışlarını ortaya koymak gerekir.

Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyetinde bulunacak olan yorumcu, Kur'ân'daki “Kelime” ve ifadelerinin çok-anlamlılık boyutlarını ve farklı siyaklarda çeşitli anlamlar kazandığını iyi bilmelidir. Aksi takdirde kişi, çeşitli bağlamlarda farklı manalara gelebilen Kur'ân “Kelime” ve ifadelerine, siyaklarına ve zü vücut oluşlarına dikkat etmeden her geçtiği ayette aynı anlamı ya da anlamları vermesi suretiyle, yanlışla düşecektir. Bu nedenle, yanlış yapmamak için kişi, Kur'ân'ın “Kelime” ve ifadelerini anlamada daha objektif ve sağlam kriterlere dayanmalıdır. Ayrıca Kur'ân'ın “Kelime” ve ifadelerini anlamada öznel yorumlama etkinliklerini önleyebilecek nitelikte yeni yorum usullerine ve yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece düşünceyi engelleyen iç ve dış engelleri ortadan kaldırmak Kur'an'ın hedefleri arasında yer aldığını söyleyebiliriz.¹⁰

“Kelime” ve Kelâm terimlerinin tanımında dilbilimciler (nahivciler) göre anlam ifade etmek için sözcüklerden oluşan söz birimlerine “Kelime”; müstakil (bağımsız) ve faydalı cümleye ise “Kelâm” denir.¹¹ “Kelime” ve “Kelâm” tanımlarının detaylarına girmeden önce, Ehl-i Sünnet Kelâmcılar'ın Kelâmın tanımına yönelik genel kanaatinin Kelâmın, konuşanın zatıyla kaim bir mana oluşuna ve lafızın ise manaya delâlet eden bir ifade aracı oluşuna dikkati çekmek önem arz etmektedir.¹² Yani Ehl-i Sünnet'e göre “Kelime” ve Kelâm, konuşanın zatıyla kaim bir mana; lafız ise manaya

¹⁰ Yar, Erkan, *Kur'an'ın İnsan Öğretisi*, İslâmî İlimler Dergisi, 2007, C. II, sayı: 1, Kur'an Özel Sayısı: 2, s. 21-43.

¹¹ İbn-i Hişam, *Katru'n- Neda ve Bel'li's- Sada*, 30.

¹² Neseî, Ebu'l-Mu'in Meymun b.Muhammed, *Tabıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, C. I, 369.

delâlet eden bir ifade aracıdır. Mu'tezile'nin "Kelime" ve Kelâm terimlerinin tanımında ise zihinde tasarlanan mana değil sesler ve harfler esastır. Onlara göre Kelâm, aklın kavrayabileceği harflerden özel bir düzene göre bir araya gelmiş olan, iki veya daha fazla harften ve belli şekilde parçalara bölünmüş seslerden oluşan şeydir.¹³

Felsefecilere göre ise Kelâm, Allah ile insan arasında başlı başına bir iletişim aracı olup ilahî akıl ve ses birimlerinden oluşan sözcüklerdir. Hristiyan teolojisinin "Kelime"ye yüklediği anlam ise, "Allah'ın oğlu veya sureti, İsa'nın insanlar arasında Mesih suretinde tezahür etmesi" şeklinde özetlenebilecek yaklaşımlardır.¹⁴

Kur'ân-ı Kerim'de "Kelime"/Kelâm'ın tanımı yukarıda arz edilen tanımlarla benzer özellikler taşımakla birlikte, ilahî bir boyutu olması sebebiyle Kelâm ve "Kelime"nin farklı şekilleri ve anlamları haiz olduğu görülmektedir. Bu açıdan Kelâm ve "Kelime" teriminin Kur'ân'da hangi şekilde ve anlamlarda kullanıldığı önem arz etmektedir.

1.1.Kur'ân-ı Kerim'de "Kelime" Ve Kelâm Sözcüklerinin Sözcük Yönünden Okunuşları.

"Kelime" terimi ve müştakları Kur'ân-ı Kerim'de yedi kalıp (mazi, muzari, mastar, tekil, çoğul, ismi cem ve ismi cins) yapısında yetmiş bir ayette, yetmiş beş defa zikredilmiş olup dört ayette ise, bu terim tekrarlı gelmiştir. Kur'ân'da hitap şekli başlı başına Kur'ân ilimlerinden bir dal olup, bunun varlığını bu "Kelime"lerin hitabında ve sözcük yapılarında açıkça görmekteyiz. Bu yapıların geçtiği ayetlerde, konunun tekrarlı ve uzun olmaması için, imkân ölçüsünde sadece sözcüklere ve anlamına yer vereceğiz.

Bu alıntılarını daha iyi anlaşılması için ayetler nüzul sırası ve konunun yapısına göre aktarılmıştır:

a-) A'raf/ 7/158, ... وَكَلِمَاتِهِ ,Taha, 20/129, ... وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ , Yunus, 10/19, ... وَلَوْلاَ , Yunus, 10/33, ... كَلِمَةٌ سَبَقَتْ , Yunus, 10/64, ... لاَ تُبَدِّلُ لِكَلِمَاتِ اللّهِ... , Yunus, 10/96, ... وَكَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ...; Hud, 11/110, ... إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ... , Hud, 11/119, ... وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ...; En'am, 6/34, ... وَلاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّهِ...; En'am, 6/115, ... لاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ...; Şura, 42/14, ... وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ...; Şura, 42/ 21, ... وَلَوْلاَ كَلِمَةُ الْفَصْلِ...; Şura, 42/ 24, ... وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ...; Fussilet, 41/45, ... لاَ مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ...; Kehf, 18/27, ... وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ...; Enfal, 8/7, ... أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّهِ...; Fetih, 48/5, ... أَن يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ...; Enfal, 8/7, ... رَبِّكَ

¹³ Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemadani, *el- Muğni fi Ebbab'it-Tevhid ve'l-Adl*, Daru'l - Kütüb Matbaası, Kahire, 1961, VII, s. 6.

¹⁴ Öge, Sinan, *İlahî Kelâmın Yapısı*, İnsan Yay. İstanbul, 2008, 230-231.

Bu ayetlerde geçen hitap şekli, ilâhî irade, meşiyet, kaza, hüküm, adet ve sünnet anlamındaki müştebih hitap şekilleridir. “Kelime” ve Kelâm terimlerin bulunduğu bu ayetler kümesinde hem sözcük hem de anlam yapılarında Kur’ân ayetlerinin müştebihatı açıkça ortaya çıkmaktadır.

b-) Meryem, 19/10, ... أَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ...; Meryem, 19/ 26, ... فَلَنْ أَكَلِّمَ...; Meryem, 19/29, ... كَيْفَ نُكَلِّمُ...; Yusuf, 12/15, ... فَلَمَّا كَلَّمَهُ...; En’am, 6/111, ... وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى...; Al-i İmran, 3/41, ... نُكَلِّمُ النَّاسَ...; Al-i İmran, 3/ 46, ... وَيُكَلِّمُ النَّاسَ...; Maide, 5/110, ... نُكَلِّمُ النَّاسَ...

Bu ayetlerde geçen terimler insanlar arasındaki iletişim ve konuşmanın olumlu, olumsuz ve mucizevî yönünü yansıtmaktadır. En’am Süresi’nin, 111. ayetinde Kur’ân’ın muhatapları olan Mekke Müşrikleri’nin iletişime ne kadar kapalı olduklarını ve onların bilgisizce inat ve diretmelerini anlatılmaktadır. Bu ayetlerde aynı zamanda ayetler arasındaki tanasub ve müştebihât (benzerlik) ortaya çıkmaktadır.

c-) Hud, 11/105, ... لَا تُكَلِّمُ نَفْسٌ...; Mü’minun, 23/100, ... إِنَّهَا كَلِمَةٌ...; Mü’minun, 23/ 108, ... وَلَا نُكَلِّمُونَ...; Bakara, 2/274, ... وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ...; Al-i İmran, 3/ 77, ... وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ...; Nur, 24/16, ... أَنْ تَتَكَلَّمَ بِهَذَا...

Söz konusu ayetlerde, Cenab’ı Allah’ın kıyamet gününde insanları konuşturma onlarla konuşma-konuşmama, konuşulana ve konuşma vasıtaları zikredilmiştir. Ahiretteki konuşma vasıtasının sadece dil olmadığı aksine konuşmanın nefis, el ve ayaklar tarafından icra edildiği görülmektedir.

d) Fâtır, 35/10, ... إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ...; Zuhruf, 43/28, ... كَلِمَةً بَاقِيَةً...; İbrahim, 14/24, ... إِلَى كَلِمَةٍ...; İbrahim, 24/26, ... كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ...; Al-i İmran, 3/64, ... إِلَى كَلِمَةٍ...

Bu guruptaki ayetlerde “Kelime” terimi, güzel söz, huy, davranış, ahlak, inanç, ilkeler, itikat, ortak akıl, ortak değer, ortak kültür ve erdemlilik değerleri ve kuralları anlamında kullanılmıştır.

e) A’raf, 7/143, ... وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ...; A’raf, 7/144, ... وَيَكَلِّمُنِي...; Şura, 42/51, ... أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ...; Bakara, 2/253, ... مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ...; Nisa, 4/164, ... وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا...

Bu ayetlerde ise Yüce Allah’ın Nebî ve Resûllerle nasıl konuştuğu, onlara nasıl vahyettiği ve bu konuşmanın kendileri için bir imtiyaz olduğu belirtilmektedir.

f) Maide, 5/13, ... يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ...; Maide, 5/41, ... يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ...; Bakara, 2/75, ... كَلَامَ...; Fetih, 48/15, ... أَنْ يَبْدُلُوا كَلَامَ اللَّهِ...

Bu ayetlerde, ilahî Kelâmın tahrifine ve değişimine yeltenme, hükmünü saptırma ve bu eylemlerin vebal ve sorumluluğunun konusu geçmektedir.

g) Rum, 30/35, ... فَهُوَ يَتَكَلَّمُ ; Bakara, 2/118, ... لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ...; Yasin, 36/65, ... وَتُكَلِّمُنَا ...
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ...; Al-i İmran, 3/46, ... أَيْدِيهِمْ

Söz konusu ayetlerde “Kelime” terimleri; hüccet, delil, şahitlik, mucize olma ve olağanüstülüğü talep konusundadır.

ğ-) Nisa, 4/171, ... وَكَلِمَتُهُ...; Al-i İmran, 3/39, ... بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ...; Al-i İmran, 3/45, ... بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ .

Zikrettiğimiz ayetlerde “Kelime” terimi, nebî ve resûl anlamında olup, somut ve müşahhas anlam taşımaktadır.

h-)Zümer, 39/19, ... كَلِمَةُ الْعَذَابِ ; Zümer, 39/71, ... كَلِمَةُ الْعَذَابِ ; Mü'min, 40/6, ... كَلِمَتُ رَبِّكَ; şeklindeki ifadelerde “Kelime” sözcüğü, Allah'ın azap yargısı, uyumu ve adaleti hakkındadır.

k-) Lokman, 31/27, ... كَلِمَاتُ اللَّهِ...; Kehf, 18/39, ... كَلِمَاتُ رَبِّي...; ayetlerindeki “Kelime” sözcüğü; varlık, ilahî güç, kuvvet ve nimetler anlamındadır.

l-) Tevbe, 9/6, ... حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ... ayetindeki Kelâm sözcüğü Kur'ân yerine geçmiştir.

m-) Tahrim, 66/72, ... بِكَلِمَاتٍ رَبَّهَا... ayetinde “Kelime” ilahî buyruk, emir ve vahiy anlamını içermektedir.

n-) A'raf, 7/148, ... لَا يُكَلِّمُهُمْ... ayetinde “Kelime” akılsız varlıkların insanlarla iletişiminin imkan dışı ve olanaksızlığı hakkındadır.

p-) Ra'd, 13/11, ... أَوْ كَلَّمَ بِهِ الْمَوْتَى... ayetinde “Kelime” sözcüğü; kıyamet, ba's ve dirilme günü anlamındadır.

r-) Nebe, 78/38, ... لَأَيُّكُمْ... ayetinde “Kelime” meleklerin konuşması hakkındadır.

s-) Bakara, 2/37, ... مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ... ayetinde “Kelime” Adem (a.s.) tövbesinin kendileriyle kabul gören emirler hakkındadır.

ş-) Fetih, 48/26, ... كَلِمَةَ الْقَوَى... ayetinde “Kelime” takva ahlakı ve elbisesi anlamındadır.

t-) Saffat, 37/171, ... وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا... ayetinde “Kelime” Peygamberlere ilahî yardım ve nusret sözü anlamındadır.

r-) A'raf, 7/137, ... كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى... ayetinde “Kelime” güzellik ve sevap anlamındadır.

v) Bakara, 2/124, ... وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ... ayetinde “Kelime” sınama unsurları hakkındadır.

y) İbrahim, 14/26, ... كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ ayetinde “Kelime” kötü, habis, zararlı ve yalan anlamındadır.

z-) Tevbe, 9/40, ... وَكَلِمَةٌ لِّلَّهِ هِيَ الْعُلْيَا... ayetinde küfür “Kelime”si, küfür ordusu, ilahî “Kelime”si (tevhid “Kelime”si) ve İslâm ordusu anlamındadır.¹⁵

2. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Sayısal Verileri

2.1. Kur’ân’da “Kelime” ve Kelâm Sözcüklerinin Tekrarlı Geldikleri

Ayetler

- 1) Rabbinin “*Kelime*”si (Kur’ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun “*Kelime*”lerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir¹⁶ كَلِمَتٌ... لِّكَلِمَاتِهِ
- 2) De ki: eğer rabbimin *kelimâtü* için deniz mürekkebi olsa idi her halde rabbimin *kelimâtü* tükenmeden deniz tükenirdi, bir misli de meded getirsek bile¹⁷ كَلِمَاتُ رَبِّي... لِّكَلِمَاتِ رَبِّي
- 3) Daha önce sana hikâyelerini anlattığımız veya anlatmadığımız Rasûllere de (vahyettik). . . Allâh Musa'ya “*Kelime*” “*Kelime*” konuştu.¹⁸ كَلَّمَ... تَكَلِيمًا
- 4) “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin kelimesini alçaltmıştı. Allah’ın kelimesi ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”.¹⁹ كَلِمَتٌ ... كَلِمَتٌ

Bu dört ayetin dışında yetmiş bir ayette tekrarsız gelmiştir.

¹⁵ Komisyon, *Kavramlar Sözlüğü*, Kelime Maddesi, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2009

¹⁶ En’am, 6/115

¹⁷ Kehf, 18/109.

¹⁸ Nisa, 4/164.

¹⁹ Tevbe, 9/40.

“Kelime” ve Kelâm sözcük yapılarını maddeler halinde tasnifi şu şekilde yapılabilir:

- 1) Yirmi sekiz yerde كَلِمَتٌ sözcüğüyle tekil gelmiştir.
- 2) On dört yerde (كَلِمَاتٌ) sözcüğüyle çoğul kalıbında gelmiştir.
- 3) Dört ayette (الْكَلِمِ) ism-i cem sözcüğüyle gelmiştir.
- 4) Dört ayette(كَلَامٍ) ism-i cins sözcüğüyle gelmiştir.
- 5) Bir ayette (تَكْلِيمًا) mastar sözcüğüyle gelmiştir.
- 6) On sekiz ayette mudari fiilin değişik kalıplarında gelmiştir.
- 7) Altı ayette mazi fiilin değişik kalıplarında gelmiştir.

Kur’ân’da açıkça görünen odur ki bu iki terimin gelişi çoğunlukla isim kalıbında olup, elli bir ayette isim şeklinde gelmiştir. Bu lafız Kur’ân’da, isim kalıbında tekil, çoğul, yalın ve terkip olarak geçmiş ve farklı anlamlarda kullanılmıştır:²⁰

Fiil kalıbında ise, yirmi dört ayette geçmiştir. Yukarıdaki verilerden hareketle, Kelâm ve “Kelime”nin Kur’ân’da fiil kalıbından çok, isim kalıbı şeklinde geldiği görülmektedir.

²⁰ "Kelimetu'llah", Allah'ın sözü (Tevbe, 9/40),
 "Kelimetün tayyibetün", güzel söz (İbrâhim, 14/24),
 "el-Kelimü't-tayyib", güzel sözler (Fâtır, 35/10),
 "Kelimetün bâkiyetün", kalıcı söz (Zuhuf, 43/28),
 "Kelimetü't-takva", takva sözü (Fetih, 48/26),
 "Kelimet sevâ", eşit / doğru söz (Â-i İmrân, 3/64), kelime-i tevhid (Allah-ı birleme sözü = lâilâhe illallâh);
 "Kelimetün habîsetün", kötü / çirkin söz (İbrâhim, 14/26),
 "Kelimetü'llezine keferû", kâfirlerin sözü (Tevbe, 9/40), şirk ve küfür ilkesi;
 "Kelimetü'l-fasl", hüküm sözü (Şûrâ, 42/21),
 "Kelimetün sebekat min Rabbike", Rabbin'den geçen söz (Hûd, 11/110) ilâhî ve ezeli prensipleri
 Allah'ın insanlar hakkındaki hüküm ve cezasını âhirete bırakma kararı;
 "Kelimetü Rabbike", Rabb'in sözü (Hûd, 11/119) Allah'ın hükmü, bilgisi;
 "Kelimetü'l-azâb", azap kelimesi (Zümer, 39/71),
 "Kelimetü Rabbike", Rabbinin sözü (Mü'min, 40/6) Allah'ın kâfirleri cezalandırma kararı;
 "Kelimâtullah", Allah'ın sözleri (En'âm, 6/34; Yûnus, 10/62-64) Allah'ın Peygamber ve mü'minlere dünya ve âhirette yardım va'di;
 "Kelimetü Rabbike", Allah'ın sözü, (Yûnus, 10/33)
 "Kelimâtihi", sözler (En'âm, 6/115, Kehf, 18/27) Kur’ân ve ahkâmı, emir ve yasakları, Allah'ın mükadderatı;
 "Kelimât", sözler (Bakara, 2/37) Âdem (a.s.)'in Allah'tan alıp nasıl tevbe edeceğini öğrendiği sözler;
 "Kelimetü'l-küfr", Küfür sözü (Tevbe, 9/74), Münafıkların Hz. Muhammed (a.s.) hakkında söyledikleri ve kendilerini küfre götüren sözler;
 "Kelimetün minallah", Allah'ın sözü, İsâ (a.s.);
 "Kelimetüllah" Allah sözü Allah'ın geniş ilmi (Lokmân, 31/27);
 "Kelimât", sözler, Allah'ın emirleri (Bakara, 2/124) ve ilâhî kitaplar (A'râf, 7/158) anlamında kullanılmıştır. (Kavramlar Sözlüğü, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2009.)

İsim olan bu terimlerin çoğu, Allah'a nisbet edilmiştir. Kelâm ve “Kelime” terimlerinin İsim olarak gelişinin toplam sayısal değeri elli bir olduğuna göre, Allah'a nisbet edilen oran; Allah'a nisbet edilmeyene göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu oranlar şu şekilde tablolaştırılabilir.

Tablo-1

Sayı	İsim Olarak Gelişi
51	
40	“Kelime”nin İsim Oranından Allah'a İsim olarak Mensub Olanı
24	“Kelime”nin Fiil Olarak Gelişi
8	“Kelime”nin Fiil Oranından Allah'a Fiil olarak Mensub Olanı
75	“Kelime”nin İsim ve Fiil olarak Geliş Oranı ve Sayısı
48	“Kelime”nin Fiil ve İsim, İsim ve Fiil olarak ikisinin Allah'a Nisbetlerinin Toplamı

“Kelime”nin isim ve fiil olarak Allah'a kırk sekiz ayette nisbet edilmiş olması, “Kelime”nin isim ve fiil olarak Kur'ân'ın tümünde yetmiş beş defa gelişinin yüzde altmış dört oranında olup, Allah'a nisbet edilen Kelâm oranı Allah'a nisbet edilmeyene göre açık bir çoğunlukta olduğunu göstermektedir. “Kelime”nin Kur'ân'daki kalıp yapısının ekserisinin isim olması²¹ veya fiil ve isim olarak da ekserisinin Allah'a nisbet edilişi, bu iki hakikatın ilahî maksat ve gayenin dışında olmadığı açıkça görülmektedir. Belki bu iki çoğunluk oranı, aşağıda zikedeceğimiz iki hususu tekid ve tefsir edeceğini düşünmekteyiz.

2.2. “Kelime” ve Kelâmın İsim Olarak Allah'a Nisbet Edilişinin Hikmeti

“Kelime”nin isim olarak çoğunlukta gelişini ilahî adet ve hususiyeti açık bir şekilde taşımakta olup, bunun “Kelime” türemelerinde kullanılmasının özel bir hususiyetini belirtmektedir. Bu da ilahî iradenin varlığını ve şeklini onun emrinin meşiyetini ve ilahî kaza ve hükmünü ortaya koymaktadır. Bu anlam kapsamlarıyla “Kelime”nin isim oluşu ince bir anlam, ilahî irade ve fiilinin kat'i-subutu ve mutlak

²¹ Komisyon, *Kavramlar Sözlüğü*, Kelime Maddesi, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2009; Öztürk, Abdülvehhab, *Ansiklopedik Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü*, Şamil yayınları, İstanbul, 1999, 245.

*devamını içeren, değişime uğramayan ve değişimi kabul etmeyen kapsayıcı genel bir hüküm ve karardır. İster Allah'tan müfrik olan mücerredatta olsun veya mevcudat ve mümkünatta olsun tümünde söz konusudur.*²² Bununla ilahî Kelâm'ın zamandan aşkın olduğu, tüm zamanlardan bağımsız olup, zamanın ötesine geçtiği anlaşılmaktadır.

*İsm'in kök anlamında inşa olmayıp subut ve istimrar vardır. İsim, üç zamandan biri ile beraber olmayan, kendi nefsi ile itibar edilen bir manaya delalet eden "Kelime"ye denir.*²³ Çünkü dilbilimciler "Kelime" kısımlarının tanım ve tarifini yaparlarken zaman varlığına geçmişten geleceğe delalet eden sözcüğe, yani zaman varlığını içinde barındıran sözcük türlerine fiil demişlerdir.²⁴ Kur'ân'a Kelâmullah el-Kadim, Kelâm'ul-Kadim denilmesi yanında Hz. Peygamber (s.a.v)'in söz ve davranışlarına hadis demenin inceliği bu hakikatten dolayıdır. Hadis olan yani beşer kelâmının Kur'ân kelamıyla mültebis olmaması için birine Kelâm'ul Kadim, diğerine Kelâm'ul Hadis denilmiştir. Özellikle İslâm âlemi içerisinde ilahî Kelâmın kadim ve sabit oluşunu vurgulamak, bunu zihinlerde canlı tutmak için fiilen yeminler Kelâm'ul kadim üzerinden edilerek, diğer bir açıdan bu konunun önemi Müslümanlar arasında ortaya çıkmaktadır.

İsimde istimrar ve sübutun var oluşunu bu iki ayet açıkça göstermektedir: "Böylece senin Rabbinin sözü, fasık olan kimseler üzerine hak oldu. Muhakkak ki onlar, inanmazlar."²⁵ "Rabbinin "Kelime"si (Kur'ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun "Kelime"lerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."²⁶ *Azda olsa "Kelime" ve Kelâm terimlerinin mazi ve muzari gelişleri ilahî iradenin cüz'üne yani tecelliyât ve tafsilât yönüne işaret etmektedir.* Bu işaretler bazen haluk ve mahlûk arasında, dünya ve ahirette Kelâmın muhtevasını ve mahiyetini tanzim etmektedir. Bazen de İlahî Kelâm'ın Peygamberlerle nasıl olduğu ve onlara tevdî edilen emanetlerin önemine derece ve kısımlarına işaret etmektedir. Bu anlamda "Kelime"nin fiil olarak gelişi has sünnet ve 'âm sünnet anlamı mebd ve mi'ad arasında beşeri zamana dâhil olan, zaman ve tarifle vasıflandırılan veya bu zamanın dışında olup, la zaman, mutlak zamana işaret etmektedir. "Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır.

²² Tabatabai, Seyyid Muhammed Hüseyin, *El-Mizan fi Tefsiri'l- Kur'ân*, Kum, C. VI, 170-172.

²³ İbn-i Hacib, *Kafiye*, 3.

²⁴ İbn-i Hacib, *Kafiye*, 3-4.

²⁵ Yunus, 10/33.

²⁶ En'am, 4/115.

Onlar için elem dolu bir azap vardır.”²⁷ “Şüphesiz, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”²⁸ Ve daha önce sana kıssa etmiş olduğumuz (bahsettiğimiz) resûllere ve sana bahsetmediğimiz resûllere de (vahyettik). Ve Allah, Hz. Musa ile “Kelime”lerle (hitap ederek) konuştu.”²⁹ Fiil kalıbında olan “Kelime” zaman içerisinde harekettir. Ama isim olarak gelen “Kelime” subuttur, devamdır, fiilin tüm zamanını, gelişini ve geçişini içinde barındırır.³⁰ Fiil olan “Kelime” ilahî emrin zamanda tahakkuk etmesidir. İsim olan “Kelime” ise, zamanın ötesidir. Önemle belirtmemiz gerekir ki “Kelime”/Kelâm’ın isim olarak gelişi subut ve istimrarın yanında Kur’ân kadimdir, mahlûk değildir diyenlerin görüşünü güçlendirmektedir. Fiil ile gelişleri ise; muzari ve mazinin ortak mefhumundan şumullu zamanı ifade etmesinin yanında Kur’ân hadis ve mahlûktur diyenlerin görüşünü güçlendirmektedir.

2.3. Kur’ân’da Kelimenin İsim ve Fiil Olarak Açık Çoğunlukta Allah’a Nisbet Edilişinin Hikmeti

“Kelime” varlığı Kur’ân’da ister isim olsun ister fiil olsun açık çoğunluğu Allah’a mensup oluşu tevhid akidesinin yolu ve yordamını temsil etmektedir. Çünkü her şeyin Allah varlığından sudur ve neşet ettiği, mümkün olan tüm varlık ve mevcudatın Vacibu’l -Asliye’ye taalluk ettiği âlemin çokluğu ve birliği cüzlerinin tüm parçaları ve farklı oluşları ilahî Kelâm hitabında birer Kelâmullah olup, tüm sebepler üstünde ve ötesinde bir sebebe sonuç bulup bu da Vacibu’l- Vucud olan Cenab-ı Allah’tır.³¹ Tüm bu varlıklar kendini ilahî varlık ve hakikate almaktadır; hayatın sürüveni, zaman ve kâinat, ilahî tedbir ve sünnet’in gayesine boyun eğmektedir. Tüm bu vucubi hakikatler, nihayet ve bidayet arasındaki yolun varlığını belirtmektedir. Yerin ilk hareketinden alıp insanın yeryüzüne halife seçilmiş olmasına ve geçirmiş olduğu uhrevi ve semavi merhalelerin hepsi kendini bu hakikate almaktadır. Yani âlem tek kutup, tek mihver, tek mebde ve tek mercii bir varlığa aittir.³² Ve bu hakikatten ötürü “Kelime”nin Allah’a nisbet edilişi

²⁷ Bakara, 2/174.

²⁸ Al-i İmran, 3/77.

²⁹ Nisa, 4/164.

³⁰ İbnu’s-Serac, Ebu Bekir Muhammed b. Selh, *el-Usul fi’n-Nahv*, C. I-III, Nşr. Abdulhuseyn el-Feteli, Beyrut, 1996, 36.

³¹ Tabatabai, *El-Mizan fi Tefsiru’l- Kur’ân*, C. 6, 170.

³² Semir, Süleyman, *Hitamu’l- İlmi Ve’t-Tevhid*, el-Muntelek Dergisi, Sayı, 35, Eylül, 1987, Beyrut, s. 43.

gerekmektedir. Ve bu sebebe binaen Cenab-ı Hakkın “Kelime”yi kendine nisbet etmesinin hakikatı ortaya çıkmaktadır. Kur’ân ihbari ve inşai olmak üzere iki ciheti kendinde toplayan bir Kelâmullah’tır.

Kur’ân’da Hz. İsa (a.s.)’ın Allah’tan bir “Kelime” olarak geçtiği ayeti kerimede Hz. İsa’yı işaret eden “Kelime”nin belirsiz (nekre) olması onun Allah tarafından garip bir “Kelime”, bir fiil, manalı bir eser, alışılmışı aykırı bir yaratma işi olup hak olduğunu bildirir.³³ Yoksa dilcilerin muzaf muzaf ileyhden tarif veya tahsis almasının kaide-i lüzumuna muhalefet söz konusu olurdu. Çünkü burada ki tenvin belirsizlik simgesi olmayıp bilakis tazim ve taaccüp simgesidir. Kelâm lafzı üç yerde lafza-i celale muzaf olarak gelmiş,(Kelâmullah) ve tamamı Allah tarafından nazil olan kitaplara, özellikle Tevrat, İncil ve Kur’ân’a delalet etmektedir.³⁴

3. Kelime ve Kelâmın Dilbilimsel Yönden Tanımı ve Muradifleri

Arapça dilinde, (ك-ل-م) kökü, iki duyu organından biri ile idrak olunan te’siri ifade eder. Kelâm işitme duyusu, kelm ise, görme duyusu ile idrak olunan şeydir. Manzum lafızlara o lafızların altında toplu halde bulunan manalara da Kelâm denir.³⁵ Kelâm, (söz veya kendi kendine tam yeterli olan şey) anlamına da gelir.³⁶ Kadı Abdulcabbar Kelâmı şu şekilde tanımlamıştır: “Malum harflerden iki ya da daha fazla harf ile meydana gelen özel bir yapıdır. Bu niteliğe sahip olan yapının Kelâm olması gerekir. Bu şekilde olmayan şeye Kelâm denmez.”³⁷ Kelâm aynı zamanda özne ile kayyım olan işaret ve ibarelerin delalet ettiği bir manadır. “Kelime” gibi kelimeler de “el-Kelm” kökünden türetilmiştir.³⁸

“Kelime”, müfred olan bir manaya vaaz edilen (konulan) lafız olup; isim, fiil ve harften ibarettir. Kelâm ise, isnad ile beraber iki “Kelime”yi kapsayan, içine alan bir lafızdır.³⁹ Dilbilimciler ve Kelâmcılar “Kelime” tanımında mahreç, ses, harf ve söz

³³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, trs, (Al-i İmran 45. ayetin tefsiri), 215.

³⁴ Bakara,2/75; Tövbe, 9/6; Fetih,48/15.

³⁵ İsfahani, Hüseyin bin Muhammed bin Mufaddal er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredat fi Ğarib’ul Kur’ân* Thk. M.S. Geylani, , k-l-m, Beyrut, trs. s. 439.

³⁶ Firuzabadi, Ebu Tahir Mecdüddin Muhammed bin Yakub bin Muhammed el-Firuzabadi, *Besairu zevi’t-Temyiz fi Letaifi’l-Kitabü’l-Aziz*, Thk. M.Ali el- Neccar, K-l-m, Beyrut trs. 377.

³⁷ Kadı Abdulcabbar *el-Muhit b’it Teklif*, thk. Ömer es-Seyyid Azmî, Kahire trs., 312-327.

³⁸ Cüveyni, Ebu Meali Abdulmelik, *Kitabu’l-İrşad Kavati’l-Edilleti fi Usuli’l-İtikad*, thk. Asad Temim, Kahire, 1992, 52.

³⁹ İbn-i Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, “Kelime” ve Kelâm”, Beyrut, 1994, XII, 523-525.

dizimden oluşan nesneye “Kelime” veya Kelâm demişlerdir.⁴⁰ Kur’ân’da ilerde ele alacağımız hususlardan anlaşılacağı üzere bu terimlerin kullanışları, ses ve harflerden ibaret olmadığı, el ve ayağın konuştuğu, ümmet dili olduğu, ortak kültür ve mirasın da Kelâm olduğu anlaşılacaktır. Kur’ân-ı Kerim’de bu iki “Kelime”ye yakın ve müradif bazı sözcükler kullanılmıştır.

Söz konusu yakın ve müradif olan terimleri şöyle özetleyebiliriz:

3.1. “Kelime”/Kelâm’ın müradifleri

3.1.1. Ayetullah

Ayet, geniş anlamlı bir kavramdır. Ayet lafzı, Kur’ân’da alamet, hüccet, Kur’ân ayeti, (başlangıcı ve sonu olan Kelâm) Peygamberler’e gelen ayetler, mucizeler, yerde-gökte ve ikisi arasında bulunan varlıklardan alınacak ibretler, dersler, Kıyamet alametleri vb. anlamları ifade eder.⁴¹

Ayât, ayet kelimesinin çoğuludur. Ayatullah terkibi birçok ayette Kur’ân’ın ismi olarak geçmiştir. Ayet kelimesinin ıstılahta en hususi manası Kur’ân’ın harflerini bir fasıla ile ayırt eden simge şeklindeki manasıdır.

Kur’ân ayetlerden oluştuğu gibi; evren de, insan da ayetlerden oluşur. Denizde yüzen gemiler, kuşların havada durması, göklerin desteksiz olması, kışın kupkuru hale gelmiş ağaçların baharın çiçeklenip yapraklanması, ölmüş durumdaki yerlerin yağmur yağınca canlanması, ay, güneş ve yıldızlar, evet, evrende gördüğümüz *her şey Allah’ın ayetleridir*. “ وَمَا تَأْتِيهِمْ مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ ” (Yasin, 46)” Bütün bu varlıklar ve evrende meydana gelen olaylar, Yüce Allah’ın “Ol” emrinin sonucunda ortaya çıkmış birer Kelimesi’dir. Allah’ın varlığına işaret etmesi ve insanların Allah’ı tanınması bakımından da birer ayetidir. Kur’ân’da ayet sözcüğü, hem Kur’ân’ın cümlesi için hem de varlıkların her biri için kullanılır. Bu durum İslâm dininde, Kur’ân gibi, kâinatın da bir vahiy ve Allah’ın Kelime’si olarak algılandığını gösterir. Bu durum, kâinattaki her varlığın daha üst âlemde (âlemi melekût) bulunan bir şeyin belki de her şeyin ayeti ve sembolü olduğunu gösterir.

Allah’ın Zatı ancak kendisi tarafından bilinir; fakat Allah kendisini insana ayetleriyle tanıtır. “İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümranlılığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca, bir

⁴⁰ İbn-i Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “Kelime” ve “Kelâm”, 524.

⁴¹ Bakara:2/248; Rum:30/22; Zümer:39/71; Taha:20/42; Zuhuf:43/3; En’am: 6/158;

yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay’ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.”⁴² Burada Hz. İbrahim’in akılcı yöntemlerle Allah’ı nasıl bulduğunu görmekteyiz. Hz. İbrâhim’in tamamen gök cisimlerinden hareketle akılcı bir yöntemle Allah’a ulaşması, Allah’ın kendisini insana tanıtırken kâinattaki varlıkları vasıta kıldığına işarettir. Özetle, Allah hem Kitaplar vasıtasıyla hem de somut varlıklar vasıtasıyla kendisini insana tanıttirmiştir.⁴³

Bütün evren Allah’ın isimlerinin birer tecellisi olan varlıklardan oluşur. Evrende görünen varlıklara bakarak Allah’ın gören olduğunu, duyan varlıklara bakarak duyan olduğunu anlarız. Evrende hüküm süren şaşmaz düzene, ahenge, en ufak bir haksızlık ve zulüm görülmemesine, hakkaniyete bakarak Allah’ın adaetli, hakk ve her türlü eksikliklerden uzak olduğunu anlarız. Evrendeki bozulmaz sulha, esenliğe, selâmete bakarak Allah’ın selâm olduğunu, bütün evrende tek bir kaynaktan çıkmış olan kanunlara bakarak Allah’ın bir olduğunu anlarız. Evrenin yaratılmasında mutlaka gerekli görünen güç, kuvvet ve bilgiye bakarak Allah’ın mutlak bilen, mutlak kudret ve güç sahibi olduğunu kavrarız.⁴⁴

Göklerin ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün uzayıp kısılması ve birbiri ardınca gelişi Allah’ın var olduğunun delilleri, yani ayetleridir. Bu durum, Allah’ın zatını ayetleriyle tanıtmakta olduğunu; bütün evren ve evrendeki olaylar Allah’ın isimlerinin “Kelime”ler halinde ortaya çıkmış şekilleri olduğunu göstermektedir. Kur’ân, evrenin özü ve hülâsasıdır. Bu bakımdan, Kur’ân’ı meydana getiren, “başı ve sonu olup, bir anlam bütünlüğü içinde bir veya daha fazla cümleden oluşan sözlere de ayet denilmektedir. Yani, Kur’ân, Allah’ın “Kelime”ler halinde ortaya çıkan isimlerini açıklayan, belirginleştiren ayetlerin toplamıdır.⁴⁵

Şu noktayı tekrar hatırlatmak gerekiyor ki, evrenin bütününde Allah’ın iradesi hâkimdir. İnsan yeryüzünde bu iradeyi kendi elleriyle, kendi iradesiyle yerine getirecektir. Bu bakımdan, evrende ve insanların hayatında meydana gelen olaylar da birer

⁴² En’am, 6/75-78

⁴³ Yar, Erkan, “Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu” Kelam Araştırmaları 4 : 2 , (87-104), İstanbul, 2006, 97-98.

⁴⁴ Taha:20/42; Zuhuruf:43/3; En’am: 6/158.

⁴⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, 55.

ayettir; bu olaylarla da Allah'ı tanımak mümkündür. Sözelimi, Bedir Savaşı'nda karşı karşıya gelen iki ordu Allah'ın iki ayetidir; bu ordular, birinin doğru, diğerinin yanlış yolda olması, amaçları doğrultusunda savaşmaları, üç yüz kişilik, silâh yönünden de son derece az olan kesimin, bin kişilik, silâh yönünden de güçlü olan kesimi yenilgiye uğratması bir ayettir. Bedr'in meydan muharebesinde galib olan tarafa “Kelime”tü'l-U'lya; yenilgiye uğrayan müşrik ordusuna da “Kelime”tü's-Süfla denilmiştir. ” ... İnkâr edenlerin de “Kelime”sini (inkâr çağrılarını) alçaltmıştı. Oysa Allah'ın “Kelime”si, yüce olandır...”⁴⁶ Hz. Peygamberin bedir harbinde müşriklerin yüzlerine attığı yenilgiye uğratma taşlarının eylemini, Yüce Allah hakiki anlamda kendi eylemini saymıştır.⁴⁷ “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.”⁴⁸

Aynı şekilde, insan bedeninin, taşıdığı niteliklerin, konuştuğu dillerin, renklerinin, tip ve şekillerinin farklı oluşu da birer ayettir. Nasıl evrende birçokluk, daha doğrusu çokluk içinde birlik varsa, evrenin özü, ruhu olan insanda da aynı şekilde bir çeşitlilik; şekilce, fikirce, bedence, renkçe tam bir çeşitlilik ve çokluk, ama hepsinin insan olması bakımından da bir birlik vardır. Bu yüzden, insan ve insanın ortaya koyduğu sanatlar, gerçekleştirdiği başarı veya uğradığı başarısızlıklar da hep birer ayettir. Cenab-ı Allah dinini ikmal ve itmamda ve kendisini tanıtmada ayet ve kelimeyi müşterek kullanmıştır. Kelâm bütünlük arz ederken ayet ise bu bütünlüğün kısım ve cüzlerini teşkil etmektedir.

3.1.2. Kavı

Lügatte; söz, lafız, ifade, görüş, anlaşma, inanç, akide, doktrin, konuşma ve öğreti gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹ Kur'ân'da doksan üç yerde geçmekte ve daha çok; söz, konuşma, ifade ve beyan anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte bazı ayetlerde Kur'ân, vahiy, bazı ayetlerde vaat, azap, yargı, hüküm; bazı ayetlerde ise, olumlu veya olumsuz olsun insanın inanç, kanaat, fikir ve görüşlerini ifade etmektedir.⁵⁰ Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere kavı kelimesi Kur'ân'da zengin bir anlam içeriğine sahiptir. Kavı kelimesi “Kelime” ve Kelâm'dan daha geneldir Kelâm mefhumu kavle

⁴⁶ Tevbe, 9/40.

⁴⁷ Taberi, Ebi Cafer Muhammed bin-i Cerir, *Camiu'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Faysaliya, Mekketu'l-Mukerreme, trs. C. IX, 204.

⁴⁸ Enfal, 8/17.

⁴⁹ İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredat Fî Garibi'l-Kur'ân*, Kahire, trs.

626.

⁵⁰ Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûat-u Keşşâfu Istilâhâtı'l-Funûn(I-II)*, Lübnan, 1997, 1346-47.

göre daha öznelidir. Kur'ân-ı Kerim'de bazı ayetlerde aynı anlamda kullanılmışlardır. “Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, “Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.” وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي

“İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün (azabın) gerçekleştiği kimselerdir. Şüphesiz onlar ziyana uğrayanlardır.” أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ “Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim.”⁵¹ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ Kur'ân-ı Kerim'in başka ayetlerinde bu ayetlere benzer 'kavl' kelimesi yerine kelime kelimesi önceden kararlaştırılmış kesin hüküm, yargı ve değişmezlik anlamında kullanılmıştır... وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ... Yunus, 10/19; كَذَلِكَ حَقَّتْ... Yunus, 10/64; لَا تُبَدِّلُ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ... Yunus, 10/96.⁵²

Biz burada sadece Kur'ân'da söz anlamına gelen ve dini iletişim dilinin özellikleri ile ilgili olarak bu sözün özelliklerine işaret eden kullanımları inceleyeceğiz.

Kavl'i Ma'ruf, “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”⁵³ *Kavl'i Sedid*, “Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”⁵⁴ *Kavl'i Meysur*, “Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle.”⁵⁵ *Kavl'i Beliğ*, “Onlar, Allah'ın kalplerindeki bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle.”⁵⁶ *Kavl'i Leyyin*, “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”⁵⁷ *Kavl'i Kerim*, “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”⁵⁸ *Kavl'i Sabit*. “Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahrette sapsağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar.”⁵⁹

⁵¹ Secde, 32/ 13; Ahkâf, 46/ 18; Kaf, 50/ 29

⁵² Benzeri ayetler için Kur'ân-ı Kerim'de “Kelime”nin hitab şekli ve biçimleri bölümüne bkz.

⁵³ Bakara, 2/63.

⁵⁴ Nisa, 4/9.

⁵⁵ İsra, 17/28.

⁵⁶ Nisa, 4/63.

⁵⁷ Taha, 20/44.

⁵⁸ İsra, 17/23.

⁵⁹ İbrahim, 14/27.

Bazı dil bilimcileri Kelâm yerine kavl tanımını kullanmışlardır. Çünkü kavl “Kelime”, kilm ve Kelâmdan daha geneldir.⁶⁰ Her “Kelime” ve Kelâm aynı zamanda kavl’dır; ama her kavl “Kelime”, kilm ve Kelâm olmayabilir. “Kelime” ve Kelâm’ın kilm veya kelm’den türetildiğini bazı dilbilimcileri öne sürmüştür. Nahivciler’e göre Kelâm lafz (ses)’a dayanan bir anlam ve iki sözcükten oluşan cümledir. Onlara göre İşaret ve simgelerin Kelâm olmadığı, Kelâmın rey ve itikad terimlerinde kavlden ayrıldığı çünkü rey ve itikadın kavl tanımını dâhilinde olup da Kelâm olmadığını ileri sürmüşlerdir. Anlamsız sözcükler kavl olup Kelâm kapsamına girmemektedir. Kilm kelimesini bazıları ism-i cins, bazıları ise çoğul saymışlardır. “Kelime”, isim, fiil ve harften ibaret, Kelâm ise; iki kelimededen oluşan ve aralarında isnatla bağlantı olanıdır.⁶¹

“سِلاَعَت لاق”, sözü işitilince, ilk akla gelen şey bunun Kur’ânî bir ifade olmasıdır. Ayetlerde; söyledi, konuştu, nida etti gibi anlamlarla Allah’ın yarattıklarıyla konuştuğu açıkça ifade edilmiştir. ... وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ... ve benzerleri... Kavl “Kelime”si fiil olunca kendisinden hemen sonra, ol emri. كُنْ فَيَكُونُ.⁶²

3.1.3. Vahiy

Vahiy dilde, bir şeyi gizlice bildirmek anlamını ifade eden ismi mastar olup, yazmak, işaret etmek, gizli konuşmak demektir.⁶³ Bu kavram aynı zamanda ilham ve telkin etmek anlamlarını da ifade eder. İstılahta ise, vahiy Allah Teâlâ’nın bildirmek istediği hidayet ve ilmi, seçtiği kullarına insanlar arasında mutad olmayan gizli bir yolla bildirmesidir.⁶⁴ Vahiy nübüvvetin temel kavramı olup, umumi manada ulûhiyetin beşere hitabını, hususi olarak da Kur’ân’ın geliş şeklini beşer idrakine sunan ve insanın bu fevkalade hadiseyi anlamasını kolaylaştıran bir mefhumdur. *Allah’ın irade sıfatından gelen “kün” emri, tekvini emirlerini; Kelâm sıfatından gelen “vahy” ise tenzili emirlerini izhar eder.* Her iki nevi emirlerin ifadesi “ayet” adını alır; çünkü hem kâinattaki nizam hem de ilahî Kelâm Allah’ın ayetleridir.⁶⁵ Kur’ân’da Hz. Musa örneğinde olduğu üzere Allah insanlarla perde arkasından doğrudan doğruya konuştuğu

⁶⁰ İbn-i Malik, Eş-Şeyh İmam Abdullah, Cemaluddin, Muhammed bin Abdullah et-Ta’i el-Endülüsî el-Ceyyani eş-Şafîî, *Behçetu’l-Merdiyye el-Musemma bis Suyuti a’la Elfiyet-i ibn-i Malik*, Midyat, trs.s. 6.

⁶¹ Molla Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed, *Tam kayıtlı Molla Cami*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, trs. 5-8.

⁶² Yasîn, 36/

⁶³ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Dağıtım, Konya, 1998. 317.

⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 37.

⁶⁵ Çelik, Muhammed, “*Kur’ân’ın Kendini Tanıtması*”, Diyanet İmi Dergi, Ankara, 2010, 3.

gibi vahy yoluyla veya elçi göndermek suretiyle konuşmuştur.⁶⁶ Bu sebeple vahiylerle Kelâmullah denilmiştir. Allah'ın Kelâmına vasıtasız olarak muhatap kılınan Hz. Musa (a.s.) diğer insanlar arasından seçilmiş ona tur dağının sağ yanında "Ey Musa" diye seslenilmiştir. "Ol sözüyle"(kün emriyle) yaratılan İsa (a.s.)'a Kelimetullah denilmiştir. Vahy-i Metluv olan Kelâmullahın hatemiyet bulduğunu ve Vahy-i Gayr-i Metluv olan Kelâmullah'ın serüveninin ise devam ettiğini, Kadr süresinde, meleike ve Cebrailin inişinde, Zilzal Süresinde yere olunacak vahiyde ve Kur'ân'da geçen kıyamet sahneleri ve kıyamet kopuş vakalarının ilahî vahiy ile oluşacağından anlıyoruz. "Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner."⁶⁷ "Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan «Ne oluyor buna!» dediği vakit, işte o gün (yer) Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır.⁶⁸" "Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan "kaçış nereye?" diyecektir.⁶⁹" Zikrettiğimiz ayetler gelecekte ilahî bir vahiyle gerçekleşecek olan hadiseler anlatılmaktadır.

3.1.4. Sünnetullah

"س-ن-ن" fiil kökünden türemiş olan sünnet kelimesi huy, yol, adet, yüz, kanun, düz yol, tabii olunan yol takip edilen model gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁰ Diğer bir ifadeyle iyi olsun kötü olsun takip edilen yol ve adet anlamına gelmektedir.⁷¹ Hadis metinlerinde ve cahiliye döneminde de bu kelime benzer anlamda kullanılmıştır. Kur'ân'ın dünyaya ve hayata bakış açısını ortaya koyan kavramlar arasında odak noktada olan sünnet terimi, Kur'ân ayetlerinde de kök anlamını koruyarak yol, kanun, âdet ve âdetullah anlamında kullanılmıştır.⁷² Sünnetullah ifadesinin anlamı ise insanların yapıp ettiklerinden dolayı Allah'ın onlara karşı takip ettiği yol olduğunu söyleyebiliriz. Bu, insanoğlunun tabii olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasadır. Başka bir ifadeyle Sünnetullah, " Varlıklarla ilgili olarak öteden beri var olan ve var olmaya devam ederek değişmeyen davranış biçimidir."⁷³ Kur'ân'da belirtildiği gibi bu yasa değişmezlik niteliğine sahiptir. İlâhî yasalarda bir değişiklik

⁶⁶ A'raf,7/14; Şura, 42/51

⁶⁷ Kadr, 97/4.

⁶⁸ Zilzal, 99/1-5.

⁶⁹ Kıyame, 75/7-10.

⁷⁰ İbn-i Manzur, *Lisânu'l-Arab*, C. XIII, 225; Curcânî, 128.

⁷¹ Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûat-u Keşşâfu Istulâhâtü'l-Funûn(I-II)*, Lübnan, 1997. C. I, 979.

⁷² Özsoy, Ömer, *Sünnetullah, Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması*, Fecr Yay, 1994, Ankara, 54.

⁷³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, trs. C. V, 3996.

olmamakla birlikte, söz konusu yasaları öğrenmek suretiyle, onları lehimize kullanabiliriz. Allah'ın varlık dünyasıyla ilgili kanunları bilindiği takdirde onları kontrol altına almak ve iyiliğin hâkim kılma sürecini hızlandırmak mümkündür. Bu ilâhî yasaların bilinmesi ise ancak kadim milletlerin tarihini, onların yükselme ve gerileme nedenlerini araştırmakla ortaya çıkabilir. Kur'ân kıssalarında toplumların yükselme ve ilerleme sebepleri anlatıldığı gibi, milletlerin çöküp yok olma sebepleri de anlatılmakta ve bunların Allah'ın varlıklar hakkındaki değişmez yasaları gereği olduğu vurgulanmaktadır. İşte biz bu anlamdaki Kur'ân kıssalarını incelediğimiz zaman iki yöntem karşımıza çıkmaktadır: İlerlemenin ve gerilemenin yasalarını öğrenip, yeni bir medeniyet kurmak veya çökmüş bir toplumu ayağa kaldırmanın yollarını öğrenip toplumu çöküşten kurtarmak.⁷⁴

Ayetler siyak ve sibaklarıyla düşünüldüğünde Kelimat-Kelimatullah, “Kelime”-”Kelime”tu Rabbik, “Kelime”tu'l Azap, “Kelime”tu'l-Fasl, “Kelime”tu'l Kavf, Mesel'ul Evvelin-Mesulat, Eyyam-Eyyamullah gibi kavramların Sünnetullah ile yakın anlam ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir.⁷⁵

Sünnetullah kelimesinin anlamı, insanların yapıp ettiklerinden dolayı Allah'ın onlara karşı takip ettiği yol olduğunu söyleyebiliriz. Râzî (v. 606/1210) sünnet kelimesini, "doğru yol ve *takip* edilen örnek" olarak tanımlamaktadır.⁷⁶ Bu, insanoğlunun tabi olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasadır. Başka bir ifadeyle Sünnetullah, "Allah'ın vaz ettiği ve varlıklarla ilgili olarak öteden beri var olan ve var olmaya devam edecek değişmeyen bir davranış biçimidir, diyebiliriz. Örneğin bitkilerin yeşerip büyümesi, hayvan ve insanların geçirdikleri hayat aşamaları, gök ve yerde meydana gelen; yağmur, kar ve deprem gibi doğa olayları; toplumların yükselmeleri, geri kalmaları ve çökmeleri gibi sosyal olaylar vb. evrende olup biten her şey tesadüf eseri ve kendiliğinden değil, aksine evrensel bir kanun çerçevesinde meydana gelmektedir. Güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin hareketleri, yağmur ve karın yağması, bitki ve ağaçların yeşerip sararmaları ve nihâyet çürümeleri; canlı varlıkların doğma, büyüme ve ölmeleri gibi hiç kimsenin inkâr edemeyeceği doğal olaylar bu kısma girmektedir.

⁷⁴ Akçay, Mustafa, “Sünnetullah, Fitratullah, Sıbğatullah” Kavramlarının Anlamlandırılması Üzerine” Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sakarya, 2008, C. XVII, 125-130.

⁷⁵ Ünal, Ali, Kur'ân'da Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 567.

⁷⁶ Fahrüddin, er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Tahran, trs.ikinci baskı, C. IX, 11.

Kur'ân'da bu tür yasalara işaret eden çok sayıda âyet vardır.⁷⁷ Yüce Allah insanların dikkatini; göklerin ve yerin yaratılışına, denizlerde gemilerin akıp gidişine, ölü toprağın yağmurla canlanıp bitkilerin yeşermesine ve her şeyin insanın hizmetine verilmesine⁷⁸ çekmekte ve bu olguların tabii oldukları kanunların araştırılmasını teşvik etmektedir.

Ayetlerde belirtildiği gibi sünnetullah değişmezlik niteliğine sahiptir. Eğer toplumlar hakkındaki ilâhî yasalar, süreklilik ve devamlılık arz etmeseydi, Kur'ân-ı Kerim'in önceki ümmetlerin kıssalarını anlatmasında ve onlardan ibret alınmasını istemesinde herhangi bir fayda hâsıl olamazdı. Önceki milletlerin yaptıklarını yapanların, Sünnetullah gereği aynı akıbete uğramalarının kaçınılmaz olmasından dolayı, kıssaların zikredilmesinde büyük yararlar vardır.⁷⁹

Kur'ân'da sünnet ve sünen kelimeleri Cenab-ı Allah'ın koyduğu davranış tarzı Allah'ın yasası, Allah'ın toplumların gelişi ve çöküşü ile ilgili hüküm ve uygulaması vb. anlamlara geldiğini görmek mümkündür. Ayetler siyak ve sibaklarıyla düşünüldüğünde “Kelimetullah”, “Kelimetü Rabbik”, “Kelimetül azap”, “Kelimetül fasl”, “Kelâmullah”, “kavl”, “mesel”, “meselü'l-evvelîn”, “mesulat”, “eyyam”, “eyyamullah” gibi kavramların da Sünnetullah ile yakın anlam ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. “Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸⁰ “Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilâhî kanun devam etmiş olacaktır.”⁸¹ Bu ve benzeri ayetlerde, Allah'ın yasasının evrensel olduğuna, tüm zamanları ve mekânları kapsadığına, kâfir-mü'min ayrımı yapılmaksızın Allah'ın sünnetinde değişim ve dönüşüm olmayacağına işaretler vardır. Meselâ, şu iki ayette Sünnetullahın kişiden kişiye değişmeyeceğine dair ifadeler mevcuttur. “(Hem de) Yeryüzünde büyüklük taslayarak ve kötülüğü tasarlayıp düzenleyerek. Oysa hileli düzen, kendi sahibinden başkasını sarıp kuşatmaz. Artık onlar öncekilerin sünnetinden başkasını mı gözlemekte-dirler? Sen, Allah'ın sünnetinde kesinlikle bir değişiklik bulamazsın ve sen, Allah'ın sünnetinde kesinlikle bir dönüşüm

⁷⁷ Mü'minûn, 23/12-14; Yâsîn, 36/ 38-40.

⁷⁸ Bakara, 2/164; Hac, 22/ 5; Nahl, 16/ 65; Yâsîn,36/ 33, 41; Câsiye,45/ 13

⁷⁹ Fahrüddin, er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, C. IX, s.12.

⁸⁰ Nisa, 4/26.

⁸¹ Enfal, 8/38.

de bulamazsın.”⁸² “Daha önceden beri devam eden, Allah'ın sünneti budur. Ve Allah'ın sünnetinde bir değişiklik bulamazsın.”⁸³

Sünnetullahın evrenselliği ve değişmezliği ilkesi; tarihteki örnek olaylardan soyutlanan yasaların önemini vurgulamakta, tarihin rastgele olaylar zincirinden ibaret olmadığını, aksine Allah'ın koyduğu yasa ve kurallara göre işlediğini belirtmektedir. Bunun yanında Allah'ın kimsenin hatırı için davranış tarzını değiştirmeyeceği ve Sünnetullahın hiç kimse için ayırım yapmadan işleyen bir süreç olduğu düşüncesini vermekte, bu da bir anlamda tarihin işleyişinde “objektifliğin” olduğunu ima etmektedir.⁸⁴ “Kelime” terimi ve türevlerinin Sünnetullah ile bağlantılı ve yakın anlamında kullanıldığı ayetler şu şekilde sıralanabilir:

- 1- “Ve eğer Rabbinden, daha önce (söylenmiş) bir “*Kelime*” (söz) ve belirlenmiş bir müddet olmasaydı, (onlara) mutlaka bir (ceza) lâzım gelirdi.”⁸⁵
- 2- “Öyle büsbütün haktan çıkmış fasıklara *rabbının “Kelime”si* şöyle hakk oldu: onlar artık imana gelmezler.”⁸⁶
- 3- “Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir.”⁸⁷
- 4- “Suçluların hoşuna gitmese de, Allah, hakkı sözleriyle gerçekleştirecektir.”⁸⁸
- 5- “Ve insanlar, tek bir ümmetten başka olmadı (tek bir ümmetti). Sonradan ihtilâfa (ayrılığa) düştüler. Rabbinden bir söz (“*Kelime*”) geçmiş (verilmiş) olmasaydı, onların aralarında ihtilâfa düştükleri şey hakkında mutlaka hüküm verilirdi.”⁸⁹
- 6- “Şüphesiz, haklarında Rabbinin sözü (“*Kelime*”si) gerçekleşmiş olanlar, kendilerine bütün mucizeler gelse bile, elem dolu azabı görünceye kadar inanmazlar.”⁹⁰
- 7- “Andolsun, biz Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) vermiştik de onun hakkında ayrılığa düşülmüştü. Eğer daha önce Rabbinin bir sözü geçmemiş olsaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Onlar da (müşrikler de) o Kur'ân hakkında derin bir şüphe içindedirler.”⁹¹

⁸² Fatır, 35/43

⁸³ Fetih, 48/23

⁸⁴ Özsoy, Sünnetullah, *Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması*, 161.

⁸⁵ Taha, 20/129.

⁸⁶ Yunus, 10/33.

⁸⁷ Yunus, 10/64.

⁸⁸ Yunus, 10/82.

⁸⁹ Yunus, 10/19.

⁹⁰ Yunus, 10/96, 97.

⁹¹ Hud, 11/110.

8- “Rabbinin rahmet ettikleri dışında Onları bunun için yarattı. Böylece Rabbinin (şu) sözü tamamlanıp gerçekleşmiştir: "Andolsun, cehennemi cinlerden ve insanlardan, (kâfirlerin) tümüyle dolduracağım.”⁹²

9- “Andolsun senden önce de elçiler yalanlandı; onlara, yardımımız gelinceye kadar yalanlandıkları ve eziyete uğratıldıkları şeye sabrettiler. Allah'ın sözlerini (va'dlerini) değiştirebilecek yoktur. Andolsun, gönderilenlerin haberlerinden bir bölümü sana da geldi.”⁹³

10- “Rabbinin “Kelime”si (Kur’ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun “Kelime”lerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁹⁴

11- “Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab’a mirasçı kılınanlar da, onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.”⁹⁵

12- “Yoksa onların birtakım ortakları mı var ki, Allah'ın izin vermediği şeyleri, dinden kendilerine teşri' ettiler (bir şeriat kıldılar)? Eğer o fasıl “Kelime”si olmasaydı, elbette aralarında hüküm (karar) verilirdi. Gerçekten zalimler için acı bir azap vardır.”⁹⁶

13- “Yoksa onlar: "Allah'a karşı yalan düzüp uydurdu" mu diyorlar? Oysa eğer Allah dilerse senin de kalbini mühürler. Allah, batılı yok edip ortadan kaldırır ve kendi “Kelime”leriyle hakkı hak olarak pekiştirir (gerçekleştirir). Çünkü O, sinelerin özünde olanı bilendir.”⁹⁷

14- “Sana, Rabbinin Kitabından, vahyolunanı oku! O'nun “Kelime”sini değiştirecek yoktur. Ve O'ndan (Allah'tan) başka yönelinecek bulamazsın (yönelinecek yoktur).”⁹⁸

15- “Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hükmedilirdi (işleri bitirilirdi). Onlar Kur’ân hakkında derin bir şüphe içindedirler.”⁹⁹

16- “O sırada Allah, iki gruptan birinin kesinlikle sizin olacağını vaat ediyordu. Ve siz, güçsüz ve silahsız olanın size düşmesini arzu ediyordunuz. Allah ise hakkı kendi

⁹² Hud, 11/119.

⁹³ En’am, 6/34.

⁹⁴ En’am, 6/115.

⁹⁵ Şura, 42/14.

⁹⁶ Şura, 42/21.

⁹⁷ Şura, 42/24.

⁹⁸ Kehf, 18/27.

⁹⁹ Fussiset, 41/45.

“Kelime”leriyle tam bir biçimde ortaya koymayı ve küfre batmışların ardını, arkasını kesmeyi istiyordu.”¹⁰⁰

17- “(Savaşta) Geride bırakılanlar, siz ganimetleri almaya gittiğiniz zaman diyeceklerdir ki: "Bizi bırakın da sizi izleyelim." Onlar, Allah'ın Kelâmını değiştirmek istiyorlar. De ki: "siz, kesin olarak bizim izimizden gelemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurdu." Bunun üzerine: "Hayır, bizi kıskanıyorsunuz" diyecekler. Hayır, onlar pek az anlayan kimselerdir.”¹⁰¹

18- “Siz O'na (peygambere) yardım etmezseniz, Allah O'na yardım etmiştir. Hani kâfirler ikiden biri olarak O'nu (Mekke'den) çıkarmışlardı; ikisi mağarada olduklarında arkadaşına şöyle diyordu: "Hüzne kapılma, elbette Allah bizimle beraberdir." Böylece Allah O'na 'huzur ve güvenlik duygusunu' indirmişti, O'nu sizin görmediğiniz ordularla desteklemiş, inkâr edenlerin de “Kelime”sini (inkâr çağrılarını) alçaltmıştı. Oysa Allah'ın “Kelime”si, yüce olandır. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁰²

Yukarıdaki ayetler ışığında denilebilir ki, Allah tarihe bir yasa koymuştur. Dolayısıyla bu durum Sünnetullahın ya da Kelimetullahın evrenselliğine aykırı değildir. Bu, bir başka açıdan şöyle izah edilebilir: Allah sünneti gereği taraf ve meşiyeti olmakla birlikte tarih, kendi işleyişinde tarafsızdır; tarihin işleyişinde hiç kimseye, hiçbir topluma ayrıcalık tanınmaz. Yukarıda elle aldığımız ayetlerle de ifade edildiği gibi Allah tarihin işleyişinde tavrını değiştirmeyeceğine dair söz vermiştir. “(Bu,) Senden önce gönderdiğimiz resûllerimizin bir sünnetidir. Sünnetimizde bir değişiklik bulamazsın.”¹⁰³ ayeti bunun açık bir örneğidir. Bu nokta itibarıyla İlahî sünnet ve ilahî Kelâm ezeli kararlar olup bunlarda nesih, değişim söz konusu değildir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Enfal, 8/7.

¹⁰¹ Fetih, 48/15.

¹⁰² Tevbe, 9/40.

¹⁰³ İsrâ, 17/77

¹⁰⁴ Özsoy, *Sünnetullah, Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması*, s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KELİME VE KELÂM SÖZCÜKLERİNİN SEMANTİK/ ANLAMSAL YÖNDEN İNCELENMESİ

1. Kur'ân'da Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Kullanıldığı Alan ve İlkeler

Kur'ân-ı Kerim'de “Kelime” ve Kelâm terimlerinin anlam alanları, içinde geçtiği ayetleri okuduğumuzda dilbilimcilerin, Kelâmcıların, felsefecilerin, geçmiş dinsel metinlerin, zamansal olarak geçmiş fikirlerin ve luğatçıların bu terimlere yüklediği anlamlarını geçtiğini ve aştığını görmekteyiz. “Yeryüzündeki ağaçların hepsi kalem olsa, deniz de arkasından yedi deniz ona destek olarak (mürekkep olsa) Allah'ın “Kelime”leri bitmez. Şüphesiz Allah güçlüdür, hikmet sahibidir”.¹⁰⁵ mealindeki ayet Allah'ın kelimelerin sonsuzluğuna işaret etmektedir.

Kelâm, Kur'ân'daki anlam ve delaletine göre Kur'ân lafzından ibaret değildir. Çünkü, Kur'ân'da bir ayet nesh edilip yerine başka bir ayet konulmakta yani Kur'ân ayetlerinde tebdil söz konusu olmaktadır. Allah bu durumu Kur'ân'da açıkça ifade etmektedir: “Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.”¹⁰⁶ Lâfzî kelâmın aksine İlahi Kelâm'da ise tebdil, tağyir ve değişim söz konusu değildir. “Onlar için dünya hayatında da (Kur'ân'ın ve Peygamberin haberleriyle), ahirette de (cennet'le) müjdeler vardır. Allah'ın “Kelime”lerinde (verdiği sözlerde) asla bir değişme yoktur. İşte bu (cennetle müjdelene), en büyük kurtuluştur.”¹⁰⁷ mealindeki ayet bu gerçeği ifade etmektedir. Bu geniş ve aşkın anlamları bu terimlerin varid oldukları yetmiş bir ayette görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'de bu terimlerin geçtiği hitap şekilleri ve sayısal verileri gölgesinde incelediğimizde *yirmi iki ana anlamı ihtiva ettikleri görünmektedir*. Bu anlamların izafî olmayıp başlı başına yüklendikleri anlamlardır. Bu anlamlara karşı ve bu anlamlar mesabesinde hiçbir Kelâm Ekolü ve dilbilimciler bir anlam ve mefhum yüklediklerini görmemekteyiz. Bu farklı alan ve anlamları tam bir tafsilatla aşağıdaki sayısal verilerle açıklayacağız.

¹⁰⁵ Lokman, 31/27.

¹⁰⁶ Bakara, 2/106.

¹⁰⁷ Yunus, 10/64.

- 1) “Kelime”; *Kaza ve sünnet* anlamında on dokuz ayette gelmiştir.
- 2) “Kelime”; *beşer arasında konuşma* olarak sekiz ayette gelmiştir.
- 3) “Kelime”; *kıyamet gününde zalimlere ilahî hitap* olarak altı ayette gelmiştir.
- 4) “Kelime”; *hak ve tevhid, itikad ve iman etme* anlamında beş ayette geçmiştir.
- 5) “Kelime”; Yüce Allah’ın *Nebî ve Resûllerle konuşması* anlamında beş ayette geçmiştir.

6) Kelime; ilahî Kelâmın *tahrifine yeltenme ve mesuliyeti* hakkındaki anlamda dört ayette gelmiştir.

7) “Kelime”; *şehadet, burhan ve delil* anlamında dört ayette geçmiştir.

8) “Kelime”; *Nebî* anlamında üç ayette geçmiştir.

9) “Kelime”; *azap* anlamında üç ayette geçmiştir.

10) “Kelime”; *ilahî güç, kuvvet ve kudret* anlamında iki ayette geçmiştir.

11) “Kelime”; *Kur’ân* anlamında bir ayette geçmiştir.

12) “Kelime”; *vahiy* anlamında bir ayette geçmiştir.

13) “Kelime”; *beşerle ilahî iletişimin olduğu dizim* anlamında bir ayette geçmiştir.

14) “Kelime”; *ba’as/ dirilme günü* anlamında bir ayette geçmiştir.

15) “Kelime”; *melaikelerin sözü* anlamında bir ayette geçmiştir.

16) “Kelime”; *âdem tövbesinin kendisiyle kabul olunan* anlamında bir ayette geçmiştir.

17) “Kelime”; *takva* anlamında bir ayette geçmiştir.

18) “Kelime”; *Peygamberlere ilahî yardım* anlamında bir ayette geçmiştir.

19) “Kelime”; *sevap* anlamında bir ayette geçmiştir.

20) “Kelime”; *sınama* anlamında bir ayette geçmiştir.

21) “Kelime”; *yalan* anlamında bir ayette geçmiştir.

22) “Kelime”; *küfür* anlamında bir ayette geçmiştir.

2. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Anlam ve Bağlantıları

Evrendeki her varlık, her olay, her olgu Allah’ın bir “Kelime”sidir; Allah’ın bilgisindeki ezeli mahiyetlerinin görünür şekil veya biçimleridir. Allah’ın “Kelime”leri saymakla-yazmakla bitmez tükenmez:

“Yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler de ardından yedi denizle (mürekkep olsa) Allah'ın “Kelime”leri tükenmez.”¹⁰⁸

Kelimeler Kelâm'ı oluşturur. Kur'ân'daki her “Kelime”, Kur'ân'ı, yani Kelâmullahı meydana getirir; bunun gibi, Kitab'ı-Mubin'in açılmış ve teshir edilmiş biçimi olan evren de içindeki her varlıkla Allah'ın kelâmı, yani “ol” emrinin ürünleridir. Bu bağlamda, Kur'ân'da geçen kelimeler gerçek anlamını bulmaktadır. Sözelimi “Muhakkak Allah sana kendisinden bir “Kelime”yi doğrulayıcı olarak Yahya'yı müjdeliyor.”¹⁰⁹ ayetinde “Kelime” İsa demek olabileceği gibi, Tevhid anlamına da gelebilir. Çünkü Tevhid kelimesi Kur'ân'ın, teşrî ve tekvini iradesinin özüdür.

“De: “Ey Ehl-i Kitap! Aramızda tek bir “Kelime” ye gelelim.”¹¹⁰ ayetindeki Kelime Tevhid, İslâm, ortak değer, ortak akıl ve erdemlilik anlamına gelmektedir. Bu ayette vicdanların, muhtelif milletlerin, farklı dinlerin, çeşitli kitapların, temelli bir vicdanda, hak bir sözde nasıl birleşebilecekleri, İslâm'ın insanlık âleminde ne kadar geniş, ne kadar açık, ne kadar doğru bir hidayet yolu, bir hürriyet kanunu öğretmiş olduğu ve artık bunun Arap ve Arap olmayana ait olmadığı tam olarak gösterilmiştir¹¹¹

“Rabbinin “Kelime”si doğruluk ve adalet yönünden tamam oldu.”¹¹² ayetindeki “Kelime” mefhumu ile “bugün üzerinizdeki nimetimi tamamladım” ayetinde belirtilen nimet, İslâm ve İslâm'ın devamlılığı nimetidir.¹¹³ İslâm'ın, yani Allah'ın Kelimesi'nin, haberleri, bildirdikleri, uyarıları, va'dleriyle doğru, hükümleriyle adaletli olduğunu ortaya koymaktadır.

İsa'nın Allah'ın kelimesi olmasına gelince bunda da anlaşılamayacak bir husus yoktur. Zira, belirttiğimiz gibi, her varlık Allah'ın “Kelime”sidir; ama İsa'ya ayrıca “Kelime” denilmesi, onun insanın maddî alana çıkması silsilesinde yeniden başa dönmüş olması, yani, yine Kur'ân'ın belirttiği üzere, aynen Âdem gibi babasız yaratılmış olmasındandır.¹¹⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Bedir savaşında müşriklerle savaşıp onları hezimete uğrattıktan sonra Yahudiler; “Bu Musa'nın bize müjdelediği muzaffer olacak olan peygamberdir, vakit kaybetmeden kendisine tabi olup muzaffer olalım, demişlerdir.

¹⁰⁸ Lokman, 31/27.

¹⁰⁹ Al-i İmran, 3/39.

¹¹⁰ Al-i İmran, 3/64.

¹¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C.I, 155.

¹¹² En'am, 6/15.

¹¹³ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları: 45.

¹¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C.II, 1101.

Bazıları ise böyle söyleyenlere şöyle cevap vermişlerdir; acele etmeyin hele bir bakalım. Böylece ikinci savaş, Uhud savaşı gerçekleşince Peygamber (s.a.v)ve Ashabı büyük bir kırılma görünce dediler ki bu, bahsi geçen ve müjdelenen peygamber değildir. O, peygamber olsaydı bu seviyede bir kırılma görmezdi diyerek şekavet yoluna gitmişler ve Müslüman olmayı reddederek peygamber(s.a.v.) ile aralarındaki süresi *belli* ahitleşmeyi süresinden önce bozdular. Ka'b b. Eşref altmış süvari ile Mekke'ye gitti; Mekke müşrikleriyle "Kelime" birliği(ittifak)'ni sağlamak amacıyla ortak askeri stratejik birliğini kurdurduktan sonra Medine'ye geri döndüler. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu "(Resûlüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası kalınacak ne kötü bir yerdir!"¹¹⁵ Mekke Müşrikleri ile Medine Yahudileri arasındaki bu askeri birlik antlaşması ki sonucunda Hendek (Ahzap) savaşı çıkmış ve bu antlaşma metnine "Kelime Birliği" denilmiştir.¹¹⁶ Aktardığımız tarihi olayda kelime mefhumunun güç birliğine delâlet ettiği söylenebilir. Bu da kelime mefhumunun farklı bir boyutunu bize göstermektedir.

"*Kâfirlerin "Kelime"sini aşağı, Allah'ın "Kelime"sini yüce kıldı.*"¹¹⁷ ayetindeki "kâfirler" kelimesi, küfür ordusu; Allah'ın kelimesi ise İslâm ordusu anlamındadır. "Kelimetü'l-küfr", kâfirlerin düzeni; "Kelimetü'l-U'la ise, Allah'ın düzeni anlamına gelmektedir. Kâfirler yeryüzünde Allah'ın kelimesine aykırı bir düzen kurdukları, yaratılışı değiştirdikleri için, onların inanç ve bu inancın yansıdığı düzene de "Kelime-i Habise" denmiştir. "Habis kelimesinin (asılsız fikrin) misali de, kökü bile olmayan, yüzeyde kalmış, dayanaksız habis şecere (meyve vermeyen ağaç) gibidir".¹¹⁸ Mealindeki ayette habis kelimesinin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.

"*Rabbinden bir "Kelime" geçmemiş olsaydı, aralarında hükmolunurdu.*"¹¹⁹ ayetinde "Kelime", Allah'ın ezeli bilgisindeki hükmü demektir.¹²⁰ Bu anlamda, her kelimenin maddî olarak görünmesi şart değildir. Hüküm de varlığını hissettiren bir kelimedir. Taş bir kelime olduğu gibi, hareket, söz ve inanç da bir kelimedir.¹²¹ Yine, Kur'ân'da geçen Kelime-i Tayyîbe hem İman veya İslâm, hem de, bu iman veya İslâm'ın somutlaşmış, canlı hale gelmiş ve erdemli insanlardan oluşmuş temiz toplum

¹¹⁵ Al-i İmran, 3/12.

¹¹⁶ Tabersi, Şeyh Ebu Ali el'Fadl b.el'Hasan, *Mecmu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'ân*, Daru'l – Fikr, Beyrut, C.II, 78.

¹¹⁷ Tevbe, 9/40.

¹¹⁸ İbrahim, 14/26.

¹¹⁹ Yunus, 11/19.

¹²⁰ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, 43-47.

¹²¹ Bkz. T.D.V. Y; İslâm Ansiklopedisi, *Kaza, Hükm.* Mad.C. XXV, 110-113.

ve yönetim anlamına gelmektedir. “Görmedin mi, Allah nasıl bir misâl getirdi; güzel bir sözü (“Kelime”-i), kökü (yerde) sâbit, dal(lar)ı ise göğe ulaşan güzel bir ağaç gibi (kıldı)”.¹²² ayetinde geçen “Kelime-i Tayyibe” zikrettğimiz bu anlamlara yakın bir manada kullanılmış olup, “Kelime-i Habise”nin zıddı bir anlamı taşımaktadır.

Kur’ân’a göre, evrende bilinçsiz katı madde gibi görünen her bir mevcudun, canlı ve bilinçli, birbirleriyle bağımlı, iç içe geçmiş tesbih görevleri vardır. Bir ağaç, hem bütün bir ağaç olarak, hem de o ağacın yaprakları, meyveleri, çiçekleri de ayrı ayrı kendi başlarına bir bütünlük içinde Allah’ın varlığına tanıklık yaparlar.¹²³ Her mevcut anlamlı bir cümledir. O mevcudu oluşturan parçalar ise birer “*Kelime*”dir. İnsanlar konuşurken kurdukları cümlelerin “*Kelime*”leri ve harfleri o cümlenin tüm anlamını taşımazlar. Her cümlenin taşıdığı mesajın tümünü, perde arkasında gösterdiği gibi, o cümleyi oluşturan *her bir* “*Kelime*”yi de aynen göstermektedir.¹²⁴ Büyüklük ve küçüklük, bütün ya da parça, ilân ettiği mesaj itibarıyla, yapmış olduğu tesbih görevi itibarıyla, farklı değildir. Bir meyvenin hücresi de ancak Yaratıcısının ilmi, iradesi ve gücü ile hareket eder. Bir ağaç büyürken de aynı ilânı yapar, gökyüzü denizinin oluşturduğu cümlenin “*Kelime*”leri olan güneş, yıldızlar ve gezegenler de hareket ederken aynı anlamı ve mesajı insanlara verir.

Hz. Âdem’in Rabbi’nden aldığı “*Kelime*”lerle, Hz. İbrahim’in denendiği “*Kelime*”ler aynı “*Kelime*”lerdir. “Derken Âdem, Rabbinden (birtakım) “*Kelime*”ler aldı. Bunun üzerine (Allah da) tevbesini kabul etti. Şüphesiz O, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir.”¹²⁵ “Bir zamanlar Rabbi İbrahim’i bir takım “*Kelime*”lerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)" dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu.”¹²⁶ Aktardığımız iki ayette geçen kelime mefhumu her iki peygamber için yakın anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz gelimi, İbrahim’in sınanıldığı kelimeler, ahval ve şerait, meşairu’l- İslâm olan ve aynı zamanda menasiku’l hac rükünleri, tevhid ilkelerinin simgeleri olan ay, yıldız, güneş, putları kırma, ateşe atılma, hicret etme, zebhi İsmail ile emr olunma ve hanifliğin ilkeleridir.¹²⁷

¹²² İbrahim, 14/24.

¹²³ İbrahim, 14/24.

¹²⁴ İbn-i Hişam, *Katru’n- Neda*, s.29-30.

¹²⁵ Bakara, 2/37.

¹²⁶ Bakara, 2/124.

¹²⁷ Tabatabai, Allame, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiru’l- Kur’ân*, Kum, C.1, 267-275.

Bu anlam ve bağlantıları daha iyi anlama ve kolayca kavrama açısından Kur'ân'da geçen kelime mefhumunun kullanımları ile ilgili olarak özet mahiyetinde şöyle bir tablo sunulabilir:

Tablo-2

Ayetlerin Toplamı	Ayetlerin Geçtiği Süre ve Numaraları	Kur'ân'da "Kelime"'nin Anlamları
On dokuz (19) defa En'am 6/115'de iki (2) defa zikredildiğinden numaralar on sekiz adettir.	A'raf, 7/158; Taha, 20/129; Yunus, 10/19,33,64,82,96; Hud, 11/110,119; En'am, 6/34,115; Şura, 42/14,21,24; Kehf, 18/27; Fussilet, 41/45; Enfal, 8/7; Fetih, 48/15;	Kaza Ve İlahi Sünnet Anlamında
Sekiz (8) defa	Meryem, 19/10,26,29; Yusuf, 12/54; En'am, 6/111; Al-i İmran, 3/41,46; Maide, 5/110;	Beşer Arasında Konuşma Anlamında
Altı (6) defa	Hud, 11/105; Mü'minun, 23/100,108; Bakara, 2/174; Al-i İmran, 3/77; Nur, 24/16;	Kıyamet Gününde Zalimlere İlahi Hitap Anlamında
Beş (5) defa	Fatır, 35/10; Zuhruf, 43/28; İbrahim, 14/24,26; Al-i İmran, 3/64;	Hak Ve Tevhid, İtikad Ve İman Etme Anlamında
Beş (5) defa	A'raf, 7/143, 144; Şura, 42/51; Bakara, 2/253; Nisa, 4/164;	Yüce Allah'ın Nebî Ve Resûllerle Konuşması Anlamında
Dört (4) defa	Maide, 5/13,41; Bakara,2/75, Fetih, 48/15;	İlahi Kelâmın Tahrifine Yeltenme Ve Mesuliyeti Hakkındaki Anlamında
Dört (4) defa	Rum, 30/35; Bakara, 2/118; Yasin, 36/65; Al-i İmran,3/46	Şehadet, Burhan Ve Delil Anlamında
Üç (3) defa	Nisa, 4/171; Al-i İmran, 3/39,45;	Nebî Anlamında
Üç (3) defa	Zümer, 39/19,71; Mu'min, 40/6;	Azap Anlamında
İki (2) defa	Lokman, 31/27; Kehf, 18/109;	İlahi Güç, Kuvvet Ve Kudret Anlamında
Bir (1) defa	Tevbe, 9/6;	Kur'ân Anlamında
Bir (1) defa	Tahrim, 66/12;	Vahiy Anlamında
Bir (1) defa	A'raf, 7/148;	Beşerle İlahi İletişimin Oluştduğu Dizim Anlamında
Bir (1) defa	Ra'd, 13/31;	Ba'as/ Dirilme Günü Anlamında
Bir (1) defa	Nebe; 78/38;	Melaiketlerin Sözü Anlamında
Ayetlerin Toplamı	Ayetlerin Geçtiği Süre ve Numaraları	Kur'ân'da "Kelime"'nin Anlamları
Bir (1) defa	Bakara, 2/37;	Adem Tövbesinin Kendisiyle Kabul Olunan Anlamında
Bir (1) defa	Fetih, 48/26;	Takva Anlamında
Bir (1) defa	Saffat, 37/171;	Peygamberlere İlahi Yardım Anlamında
Bir (1) defa	A'raf, 7/137	Sevap Anlamında
Bir (1) defa	Bakara, 2/124;	Sınama Anlamında
Bir (1) defa	İbrahim, 14/26;	Yalan Ve Kötü Söz Anlamında
Bir (1) defa	Tevbe, 9/40;	Küfür Anlamında

Özetle Kur'ân-ı Kerim'de "Kelime" mefhumu dokuz ana başlık altında gelmektedir. Bu ana başlıklar şu şekilde sıralanabilir:

- a) *Yüce Allah'ın vasıtasız olarak kuluna işittirdiği Kelâm.*
- b) *Kelâmullah olan Kur'ân.*
- c) *Allah'ın harikuladesi (acaibi) olan "Kelime".*
- d) *İlahi menasik anlamında "Kelime".*
- e) *Âdem'(a.s.)ın Rab'inden sınındığı ve esinlendiği kelimat.*
- f) *Tevhid "Kelime"si olan Lailahe İllallah anlamında "Kelime".*
- g) *İlahi sanata harikulade anlamında kelimat.*
- h) *İsa ibn'i Meryem anlamında "Kelime".*
- i) *İlahi din anlamında kelimat.*¹²⁸

3. Kelime ve Kelâm Sözcüklerinin Kur'ân'da Çok Anlamlı Kullanılışları

Çok anlamlılık, bir kelimenin iki veya daha fazla farklı manaya delalet etmesidir. Arap dilinde ve Kur'ân'da çokanlamlılık olgusunun varlığı her ne kadar bazı dilci ve usulcü tarafından münakaşa konusu yapılmış olsa da lügatçilerin ve usulcülerin çoğuna göre çokanlamlılık inkâr edilemez bir gerçektir. Çokanlamlılık olarak tanımladığımız lafz-ı müşterek, mutlak manada tek bir lafzın birden çok anlama delalet etmesi şeklinde tanımlanacak olursa bu tanıma uygun olarak eşanlamlılık, zıt anlamlılık ve bunun dışında kalan mecaz, istiare, lehçe farklılıkları gibi tüm olguları müşterek lafız içerisinde ele almak mümkündür.¹²⁹

Kelimeler semantik açıdan en küçük anlamlı birimler olup, ifade ve cümlelerin temel yapı taşlarını oluştururlar. Kavramlarsa nesnelere, dış dünyaya ait varlıkların, objelerin zihinlerdeki tasarımları olup, içerikleri anlamlarla örülüdür. Bu sebeple Kur'ân'ın dünya görüşünü, insan, toplum, hayat, varlık, eşya ve evrene bakışını doğru bir biçimde anlamak ve yorumlamak, Kur'ân'ın kelime ve kavram yapısını, Kur'ân'daki mana içeriklerini, anlam alanlarını ve kullanılış biçimlerini bilmekten geçer. Kur'ân'da kullanılan kelime ve ifadeler, ait oldukları ayetler grubu içerisinde, yer aldıkları Kur'ân'i siyakta ve metinsel bağlamda farklı anlamlara gelebilir. Onun için

¹²⁸ Eddemğani, Hüseyin b. Muhammed: *Kamus'ul Kur'ân ve İslah'ul Vucuh ve Nezair fi'l -Kur'ân'il-Kerim*, Beyrut, trs. s.407.

¹²⁹ Güven, Şahin, *Kur'ân'nın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yay. İstanbul, 2005, 82-85.

kelime ve ifadelerdeki çok anlamlılık boyutlarını ortaya koymak, Kur'ân metninin daha sağlıklı bir biçimde anlaşılması için temel bir şarttır.

Kur'ân lafızları sadece bir manaya delalet etmemektedir. Bilakis kelimeler siyak ve sibaka göre muhtelif manalara gelebilmektedirler. Nitekim vucûh ve nezâir ile ilgili eserler tetkik edildiğinde bunun çok örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. İşte dildeki çokanlamlılık olgusu, Kur'ân'ın anlaşılmasında ayetlerin bağlamını, siyak ve sibakı iyi bilmenin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bir “Kelime”nin çokanlamlı oluşu, bazılarının iddia ettiği gibi dilin bir kusuru değil, aksine söz konusu dilde bulunan anlatım gücünün güçlü bir tezahürüdür.¹³⁰ Çokanlamlılık sayesinde kelimeler bir tür esneklik kazanmakta, zaman içerisinde yeni anlamlara delalet etmektedir. Sınırlı kelimelerle sınırsız varlık ve olguyu ancak bu şekilde ifade etmek mümkün olur.¹³¹

Kur'ân kelime ve lafızlarının pek çok mana vecihleri bulunmaktadır. Kur'ân'ın anlam alanlarının ve yönlerinin çokluğu, delaletlerinin çeşitliliği, onun anlaşılması, yorumlanması ve çeşitli yönlerden tahlil edilmesi açısından çok önemlidir.¹³² Kur'ân'ın kelime ve ifadelerini dar bir şekilde yorumlamamak, onu yetersiz anlamlandırma ve yorumlamalara terk etmemek için, bu çok anlamlı olma yönünü dikkate almak gerekir. Araştırmacı, Kur'ân'da muhtemel olan manaları araştırıp tahlil etmeli, lafzın yükleneceği mana ve yorum akışının önünü kesmemelidir. Kur'ân'ın Arap dili gibi zengin bir dil ile nazil olduğuna dikkat etmeli ve Arap dilinin farklı üslup ve özelliklerini, çok anlamlılık boyutlarını gözden uzak tutmamalıdır.¹³³

Kur'ân dilinde çokanlamlılık ve müşterek lafızların varlığını ilk olarak gündeme getirenlerden birisi Halil Bin Ahmed (v. 175/791)dir. Bilindiği kadarıyla dilsel bir olgu olarak çokanlamlı lafızlardan açıkça ilk bahseden kişi, Sibeveyh (v.180/796)'dır. O, nahiv ilminin ilk kaynağı olarak kabul edilen “el-Kitab” adlı eserinde “*Kelime*”/*Kelâm* kısımlarından bahsederken şöyle demektedir: “İki farklı lafız için tek bir anlam ifade eden (muteradif) ve iki farklı anlam için iki lafzın birlik

¹³⁰ Kayaalp, İsa, *İletişim ve Dil*, TDV. Yay. Ankara, 1998, 72; Akarsu, Bedia, *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984, 29.

¹³¹ Türkmen, Sabri, Diyanet İlmî Dergi, *Arapçada Çokanlamlılık ve Kur'ân-ı Kerim*, Ankara, 2010, C. 46, 2.

¹³² Kılıç, Sadık, “*En İdeal Tefsir En Gerçekçi Tefsirdir*”, *İslâm'da Sembolik Dil içinde*, İnsan Yay. İstanbul-1995, s. 29-31; İşler, Emrullah, “*Secde “Kelime”si ve Türkçeye Çeviri Sorunu*”, *İslâmiyat*, 1998/ 3, s. 105-115; a. mlf., “*Fitne Katilden Beter mi?- Fitne “Kelime”si ve Türkçeye Çeviri Sorunu*”, *İslâmiyat*, 1999/2, s. 137-153; a. mlf., “*Çok anlamlılık, Anlam Daralması ve Kur'an'ın Türkçe Çevirilerinde Yapılan Yanlışlar*”, *Kur'ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik – Sempozyumu*, 17–18 Mayıs 2001, Y.Y.Ü.İ.F, Van-2001, s. 385–397.

¹³³ Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*. tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs. C.II, 154- 161- 166.

oluşturması (müşterek) vardır.” Sibeveyh, bu tanımı *vecede* “و-ج-□” kelimesiyle ispatlamıştır.¹³⁴ Bu kelime, kaybolan bir şeyi bulmak, sevmek, kızmak ve sinirlenmek gibi anlamlara delalet ettiğinden ve bu tür müşterek kelimelerin Arap dilindeki çokluğundan söz etmektedir. Kur’ân’da çokanlamlı kelimelerin bulunması onun anlaşılmasına mani bir unsur değildir.¹³⁵

“Kelime” ve Kelâm terimlerinin, Kur’ân’da çokanlamlı ve muradif anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Yüce Allah ilk insanı yaratırken ona kelimenin muradifi olan aynı zamanda kelimenin içinde barındırdığı ve ismin çoğulu olan esma kelimesini zikretmiştir. “Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti.”¹³⁶ Âdem’e öğretilenin kelimat olduğu söz konusu ayetin siyak ve sibakından anlaşılmaktadır. “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”¹³⁷ Kur’an’da geçen bu ayetlerdeki kelimât ve esmâ tabirleri muradif olarak kullanıldığı görülmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.); “ben Cevaimu’l-Kelim olarak gönderildim”.¹³⁸ diyerek az sözle çok mana ifade eden kelimelerin hikmet ve beyanı kendisinde toplandığını dile getirmiştir. Aynı zamanda Âdem (a.s.)’a esmanın öğretilmesi Peygamber (s.a.v.) Efendimize de Kelâmın öğretilmesi ayet ve hadis arasındaki ince ve derin uyum münasebetini ortaya koymaktadır.¹³⁹

“Rabbinin “*Kelime*”si (Kur’ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur.” Allah’ın kelimelerini değiştirecek yoktur, demek, ne dünyâda ve ne âhirette Allah’ın hükmünün aksine bir hüküm verebilecek veya O’nun hükmünü aksine çevirebilecek kimse yoktur, demektir. Allah’ın ahkâmını değiştirecek kimse yoktur; Allah’ın kelimeleri ezelî ve ebedî oldukları için tebdil ve zeval kabul etmezler, demektir.¹⁴⁰ Allah’ın kelimeleri, değişmeyen, va’d, va’id, sevab ve ikâb cinsinden şeyler de olabilir.¹⁴¹

¹³⁴ Es-Sibeveyh, Amr b. Osman, el-Kitab, Kahire, 1989, I, 7-8.

¹³⁵ Güven, Şahin, *Kur’ân anlaşılması ve yorumlanmasında çokanlamlılık sorunu*, 82.

¹³⁶ Bakara, 2/31.

¹³⁷ Bakara, 2/37.

¹³⁸ Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfi el-Buhârî, *Sahihi Buhari Muhtasari*, İstanbul, 1966, Cihad, 122.

¹³⁹ İbn-i Arabî, Abu Abdillâh Muhammad b. Ali b. Muhammad b. Ahmed b. Ali Arabî al-Hatimi et-Ta’i *Futuhatu’l Mekiyye*, , Daru’l-Fikr, Beyrut, 1994, C. 1, 261.

¹⁴⁰ İbn-i Kesîr, Ebu’l-Fida İsmail, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Beyrut, 1388/1969, C. XI, 508.

¹⁴¹ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVIII. 144, Mısır, 1357/1938, 144.

Kur'ân-ı Kerim'de "Kelime" ve Kelâm'ın soyut anlamın dışında somut anlamı taşıdığı yine ayet ve hadislerin uyum münasebetinden ortaya çıkmaktadır."Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu va'ad ediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve (Kureyş ordusunu yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.¹⁴² mealindeki ayette geçen Allah dinini kelimatıyla güçlendirir ve takviye ederden maksat Hz. Muhammed(s.a.v) ve ordusudur. Bunun canlı örneğini Peygamber Efendimizin "Yarab! Dinini iki Ömer'den birisiyle güçlendir".¹⁴³ duası neticesinde Hz. Ömer'in Müslüman olması, din-i mubinin onun ve Hamza gibi yiğitlerle güç kazanmış olmasında görebiliriz.

Taberî, konumuzla ilgili olarak Yunus Süresinin 82. ayetinde Kelime-Kelâm mefhumu hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

Bu ayette Yüce Allah Musa'dan haber ve bilgi veriyor. Musa (a.s.)'ın Firavun'un sihirbazlarını asasıyla mağlup ettiği anı ve vakanın canlı ve müşahhas aktarımını bu ayetle aktarmaktadır. Cenab-ı Allah hakkı, asa ve yedi Beyza mucizesi ile gerçekleştirmiştir. Yani Yüce Allah hak ve doğru olanı kendi "Kelime"si olan "Asa'yı Musa" gibi mucizelerle ispat eder, yükseltir ve herkesin doğru görebileceği şekilde ortaya koyar.¹⁴⁴ Şüphesiz, haklarında Rabbinin kelimesi (hükmü) gerçekleşmiş olanlar, kendilerine bütün mucizeler gelse bile, elem dolu azabı görünceye kadar inanmazlar"¹⁴⁵ Ayetinde geçen "Kelime"yi Taberi lanet ve gazap anlamında tefsir etmiştir.¹⁴⁶ Aynı şekilde İbrahim süresi 26'ıncı ayetinde geçen "Kelime"yi habise'nin, şirk, müşrik ve kâfir anlamını içerdiğini zikretmiştir. Bu ayette "Kelime"tu'l habise müşahhas ve canlı olan inkârcı kâfir ve müşrik anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁷ Aynı zamanda Taberi Kelâmullah ile nimetullah arasında uyumluluk, bağlantı, benzerlik ve yakınlık olduğunu şu ayetlerin anlam ve mefhumlarıyla ortaya koymuştur. "... Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız..."¹⁴⁸ "De ki: Eğer Rabbimin "Kelime"leri için deniz mürekkep olsa, elbette Rabbimin "Kelime"leri tükenmeden deniz tükenir biter. Velew ki

¹⁴² Enfal, 8/7.

¹⁴³ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed (s.a.v) ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara, 2004, s. 99.

¹⁴⁴ Taberi, *Camii'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'ân*, C. XI, 148.

¹⁴⁵ Yunus, 11/96-97.

¹⁴⁶ Taberi, *Camii'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'ân*, C. XI, 169.

¹⁴⁷ Taberi, C. XIII,210-213.

¹⁴⁸ İbrahim, 14/34.

denizin bir mislini de yardımcı getirecek olsak.”¹⁴⁹ Her ikisinde de aşkın olma, bitmeme ve sayılmama özelliği vardır.¹⁵⁰

Yine Peygamber Efendimiz Hz. Ali hakkında; “Rabbim bana şöyle dedi: Ali hidayetini bayraktarı Allah dostlarının önderi bana itaat edenlerin nuru ve muttakilerin kılavuz aldıkları “Kelime”dir.”¹⁵¹ Hz. Ali ile Muaviye arasında vuku bulan siffin savaşında Hz. Ali’nin ordusu galibiyeti eline geçirdiğinde, karşı tarafta bulunan, askeri hile ve desiselerinde uzman ve meşhur olan Amr bin As, Kur’ân sayfelerini kılıçlara takarak Ali taraftarlarını Kur’ân’a davet ettiğinde Hz. Ali canlı ve müşahhas olan Kur’an’ın kendisi olduğunu söylemesi konumuzu pekiştirmek açısından önem arz etmektedir.¹⁵²

“Allah, hakkın hak ve gerçek olduğunu “Kelime”leriyle ispat eder, günahkârların hoşuna gitmese de.”¹⁵³ Ayette geçen hakkı kelimatıyla tahakkuk etmeyi Fahreddini er-Razi şöyle yorumlamıştır: Allah hakkı Musa ile gerçekleştirmiştir. Burada “Kelime” somut anlamında kullanılmıştır. “De ki: "Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda müşterek (olan) bir “Kelime”ye gelin. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız (diğer) bir kısmımızı Rabler edinmeyelim." Eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahid olun, biz gerçekten Müslümanlarız." Bu ayetteki çağrı “Kelime”ye yapılmış buradaki “Kelime” terimi toplumdaki sağduyu, ortak değer ve erdemlilik anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁴ Günümüzde bu davet, mezhebi ve itikadi iç savaşların ve çatışmaların yaşandığı Irak, siyasi iç çatışmaların yaşandığı Filistin, yine iç çatışmaların yaşandığı tarihi bağımız olan Pakistan ve Afganistan’da Ehl-i Kitap’tan daha fazla Ehl-i Kur’ân’ın icabet etmesine ihtiyaç vardır.

Kısacası evrendeki varlık ve olaylara, Allah’ın kazasının gerçekleşme biçimlerine “Kelime”, Allahın varlığına götürme anlamında ayet, bunların hepsini kapsayana da isim ve esma denilmiştir. “Kelime” ve türevlerinin geçtiği ayetleri incelediğimizde bu terimler kaza, kader, yargı, hüküm, irade meşiyet, adet, sünnet, insanlar arasında iletişim, kıyamette söylenecek söz, hak, tevhit, itikat, iman, nebî, resûl,

¹⁴⁹ Kehf, 18/109.

¹⁵⁰ Taberi, C. XIII,210-213.

¹⁵¹ İsfahani, Ebu Naim, el-İsfahani, *Hilyetu'l- Evliya ve Tabakatu'l- Esfiya*, , Dar’ul Fikr, Beyrut, trs. C.I, 97.

¹⁵² Akıncı, Ahmet Cemil, *Hz. Ali*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, 421-22.

¹⁵³ Yunus, 10/82.

¹⁵⁴ Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et- Temimi’il-Bekri eş- Şafii, *et-Tefsiru'l Kebir*, Daru’l Geddu’l-Arabî, Kahire, 1991, C. X, 35.

Kitap, ayet, mucize, güç, kuvvet, kudret, ceza, azap, delil ve burhan anlamlarında kullanılmışlardır.

4. Kelâm Ve Kelime Kavramları İle Sünnetullah Arasındaki İlişki

Kur'ân-ı Kerim'de "Kelime" ve Kelâm; kaza (iradetullah) ile Sünnetullah (sünen sünnet) anlamında, diğer anlamlarına göre gelişi daha büyük bir oran teşkil etmektedir. Sünnetullah anlamında gelen "Kelime" ve Kelimat nüzul sırasına göre, A'raf 158. Ayetle başlar Tevbe Süresi 40. ayette geçen "Kelime" ile son bulur. İradetullah ile sünnet anlamında "Kelime" terimi on dokuz ayette geçmektedir. Sünnetullah anlamında gelen bu ayetler tevhid akidesinin merkezietini oluşturan İlahi kaza, karar ve emirlerinin sübutuna, zaman ve tarihte değişmezliğine, ebedden ezele aynı mihverde devam edeceğinin inancını ortaya koymaktadır.

Sünnetullah anlamındaki "Kelime" sözcüğü on dokuz ayette yirmi bir kere isim olarak gelmiş; on iki kere tekil (Kelimet) sözcüğüyle, sekiz kere çoğul ismi olan (Kelimat) sözcüğüyle, bir kere de çoğul ismin devamında cins isim olarak (kelâm), anlamca da müfret/tekil şeklinde gelmiştir. "Kelime": Kaza (iradetullah) ve Sünnetullah anlamında Yunus Süresinde gelişi çoğunlukta olup beş sözcükle gelmiştir.

"Kelime" sözcüğünün Sünnetullah ile iradetullah anlamında sürelerdeki gelişinin dağılımı kendi arasında dengeli olmadığını görmekteyiz; bir sürede (Yunus) bu anlamda beş kere geçerken diğer sürelerde üç, iki veya bir kere geçmektedir. Sünnetullah ile iradetullah anlamında kelimenin geçtiği sürelerin sayısı on birdir. Bu farklı geliş (bazı sürelerde olmayışı ve bazı sürelerde çok, bazılarda az oluşu)'in sebep ve hikmetini doğal olarak bilmemekteyiz. Ancak bildiğimiz şudur ki "Kelime"nin ana muhtevası has(özel) ve 'âm (genel) anlamlarında bu ayetlerde belirgin bir biçimde gelmiştir.

Çoğul sözcüğüyle gelen her kelime sözcüğü bu bağlamdaki ayetlerde Sünnetullah ve genel anlamda kullanılmış; bu konunun bağlamında müfret olan "Kelime" sözcüğüyle gelmişse sünnet; yani sınırlı ve özel bir durum ve oluş anlamında gelmiş demektir. Yani "Kelimat" süneni ifade ederken, "Kelime" ise sünneti ifade etmektedir.¹⁵⁵ Tabii olarak bu özel anlamda gelen "Kelime" her durumu kapsamaz; ancak kendi çerçevesindeki özel konumunda ve durumunda olanı kapsamaktadır.

¹⁵⁵ Murtaza, Mutahhari, *Adl-ı İlahi*, Çev. Hüseyin Hatemî, İşaret Yayınları, İstanbul, 82.

Ayrıntılı bir şekilde Sünnetullah ve kaza anlamında gelen “Kelime”yi şöyle açıklayabiliriz:

4.1 Kelimat/Sünnetullah:

a) A’raf süresi yüz elli sekizinci ayette ism-i cem sözcüğündeki Kelimat sözcüğünün geçtiği İlahi emir ve hitap, Allah’a, Peygambere ve Peygamberiyle bağlantı kurulan ilahî kelimatlara iman etmeyi kapsamaktadır. “(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümlerine kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah’a ve O’nun sözlerine (Kelimatına) inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”¹⁵⁶ Allah’a, Peygamber’ine ve Peygamberin getirdiklerine iman etme emri ve hitabı genel ve evrensel olup bir meşiyeti ilahî ve Sünnetullah’tır.¹⁵⁷ Çünkü bu mesaj tüm aleme yöneliktir. ¹⁵⁸ İlahi sünnetin hükmü ve kazasının genel oluşu, yaratılıştaki ve kâinatta İlahi nizamın kural ve hükümlerinin umum oluşunu kelimatla zikredilişi, özel konum ve durumu, zaman ve mekân zarfını aşmaktadır. Çünkü bu kanunlar zaman ve mekânı aşan mutlak kanunlardır.

b) Yunus Süresi atmış dördüncü ayette “Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah’ın sözlerinde (kelimatında) asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir.”¹⁵⁹ Bu ayette, İlahi va’ad ve ahid’in gerçekleşmesinde subut ve süreklilik olduğu vurgulanmaktadır. Bu va’ad ve ahid İlahi Zattan sudur anından itibaren tağyir, tahvil ve tebdilden uzaktırlar; mutlak zattan, mutlak va’ad ve ahid hükmünün fermanıdır. “Allah va’ad ettiğine asla muhalefet etmez. (...Allah asla sözünden dönmez.)¹⁶⁰ ayeti bu gerçeği açıklamaktadır.¹⁶¹

c) Allah dostlarına korkunun olmaması, Mü’minlere cennet müjdesi, hakkın gerçekleşmesi, hak ve batıl arasındaki mücadelenin devam etmesi gibi durumlar değişmez ve süreklilik arz eden İlahi sünnettendirler. Hak ve adil olan Allah’tan, hak olan kelimatta, noksanlık, inkıt’a, gevşeklik, unutkanlık, tebdil, tağyir, değişim ve tahvil

¹⁵⁶ A’raf, 7/158.

¹⁵⁷ Zemahşeri, Ebu’l-Kasım el-Hevarzemi, *Keşşaf an Hakaik’i-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavil fi Vücihi’t-Te’vil*, C.II, 123,

¹⁵⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, C.II, 123-24.

¹⁵⁹ Yunus, 10/64.

¹⁶⁰ Ali İmran, 3/9.

¹⁶¹ Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Camiu li Ahkami’l-Kur’ân*, Buruc yayınları, İstanbul, 2001, 3197

söz konusu olamaz. Bu anlam ve bağlamda kelimat, âlim, adil ve sadık olan Allah'tan gelen mutlak, sıdk ve adalet anlamındadır. Bu hüküm ve adl, ilklerde ve sonlarda va'ad, va'id, emir, nehiy ve ihbarda süreklilik ve devamlılık vardır; asla değişmez özelliktedirler. Allah'ın sünnetinde tebdilin ve tağyirin olmadığı, yani Allah'ın kâfirlere olan azabını, (azap etmemek veya sevap gibi) bir başka şeyle değiştirmeyeceği"; "tahvilin olmadığı yani azabını tekzip ve hak edenlerden tekzip ve hak etmeyenlere şeklinde bir başkasına intikal ettirmeyeceği"¹⁶² ya da azabının vaktini değiştirmeyeceği" demek olduğu ifade edilmiştir.¹⁶³ "...Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır."¹⁶⁴ Bu ayette, Yüce Allah'ın Peygamberlerine nusret ve yardımı genel olan İlahi sünnetin tahakkukunun mısdağındandır.¹⁶⁵

Kelimatın sünen anlamında kullanıldığı tüm ayetlerde önceden olmuş ve geçmiş özel bir durumun, bu genel anlamın oluşmasına ve hazırlanmasına zemin oluşturduğunu belirtmemiz gerekir. Önce geçen bu özel durum ve konum, bu genel ve evrensel anlamındaki sünenin anlamını güçlendirmektedir. Önce geçen bu özel durum ve konum, sonra gelen ayetteki genel anlamıyla irtibatlı ve bağlantılı olduğu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Musa'nın önüne Firavun sihirbazlarının attığı sihir değneklerinin butlan ve hezimetlerinin önceden gerçekleşmesi has bir durum ve konum olup, kendinden sonraki Yunus Süresinin seksen ikinci ayetindeki "Allah, suçlu günahkârlar istemese de, hakkı (hak olarak) kendi "Kelime"leriyle gerçekleştirecektir."¹⁶⁶ İlahi kelimatın ihkakına kendini alıp, onunla bağlantılı ve irtibatlıdır. *Yani Firavun sihirbazlarının özel durum ve konumları, genel ve evrensel Sünnetullah olan İlahi yardım, nusret ve hakkı galip kılma va'adinin oluşmasına ön şart olmuştur. Kısacası her bir özel durum kelimatın/Sünnetullahın genelliğini oluşturmaya ön zemin olmaktadır.*

4.2. "Kelime"/sünnet:

Kur'ân-ı Kerimde sünnet anlamında olan her tekil "Kelime" sözcüğü özel bir durum ve nitelik taşıdığını belirtmemizde fayda görülmektedir. Yani sünnet anlamında

¹⁶² Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et- Temimi' il-Bekri eş- Şafii, *et-Tefsiru'l Kebir*, Daru'l Geddu'l-Arabî, Kahire, 1991, C. XXVI, 35; Beydavî, Abdullah İbn Ömer İbn Muhammed Nâsiruddin El-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, (Mecmû'u't-tefâsîr içinde), C.III, 193.

¹⁶³ En- Nesefî, Ebü'l Berakat en- Nesefî, *Medârik*, (Mecmû'u't-tefâsîr içinde), C. V, 193

¹⁶⁴ Rum, 30/47.

¹⁶⁵ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, 3197-3198.

¹⁶⁶ Yunus, 10/82.

olan tekil “Kelime” sözcüğü, bireysel, kişisel, özel ve sayılı bir niteliği kendisinde taşımaktadır. Bunu demekle tarih içerisinde bazı zaman ve mekânlarda “Kelime”nin özel bir duruma mahsus olup, devamlılık içermeyen bir durumun varlığını kastetmiyoruz. Hususi(özel) anlamda kast ettiğimiz tekil sözcüğündeki “Kelimenin sünnet anlamını taşıdığını, kaynağında ve çıkışında özel bir durumun olduğu ve bu özel durum ve mefhumun kastedilmiş olduğudur. “Kelime”nin hususi sünnet anlamında oluşunu şu örneklerle açıklayabiliriz:

a) “İnsanlar bir tek ümmetti, sonra ihtilâfa düştüler, eğer rabbinden ezelde bir “Kelime” sebkemiş olmasa idi o ihtilâf edip durdukları şeylerde şimdiye kadar aralarında hüküm verilmiş bitmişti.”¹⁶⁷ Ayeti incelediğimizde insanlar önceden tek ümmet oldukları, ihtilafa düşmeleri ise sonradan aralarındaki hasetlikten dolayı oluştuğu ve bir kısmının ilk ümmet gibi varlığını devam ettirdiğinin anlaşılmasından ötürü, buradaki ilahî azabın tehir edilişi özel bir millet ve kavme ait olduğu anlaşılmaktadır.

b) Hz. Peygambere inen ilk ayetlerden olan Taha Süresindeki yüz yirmi dokuzuncu ayetindeki kelime sözcüğü özel sünnet anlamı taşımaktadır. “Rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir süre olmasaydı, onlar da hemen cezalandırılırlardı.”¹⁶⁸ Bu ayette Yüce Allah inkârcı insanların dünya hayatında her ne kadar asi ve inkârcı olsalar da azaplandırmayacağını bildirmesi, bu gelen ayetin anlam ve mefhumundaki zaman ve mekândan sonradır. “Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırıldı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır” dedik.”¹⁶⁹ Cezalarının tehir edildiği zaman Âdem(a.s.)’in yeryüzüne gelişinden sonraki zaman olup, aynı zamanda buradaki Kelime sözü ve sebkematı hiç ceza vermemek anlamında olmayıp sadece dünyadan ahirete tecil edilmesidir.¹⁷⁰ Bu iki gönderiliş ve varış zamanları külli ve genel olmayıp cüzi ve has anlamındadır.¹⁷¹

c) “Rabbin dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin, “Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan

¹⁶⁷ Yunus, 10/19.

¹⁶⁸ Taha, 20/129.

¹⁶⁹ Bakara, 2/36.

¹⁷⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, C. 2, 230.

¹⁷¹ Tabatabai, Seyyid Muhammed Hüseyin, *El-Mizan fi Tefsiri'l- Kur'ân*, C. 10, 30-33; Kurtubi, , *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'ân*, 4300.

(suçlularla) dolduracağım” sözü kesinleşti.”¹⁷² Bu ayette Yüce Allah ins ve cinlerden hakkı inkâr eden ve hakka tecavüz edenlere azab edeceğini vaat ettikten sonra; merhamet ettikleri müstesna vaadiyle azabının tüm insanları kapsamadığı, bazı insanları azabından müstesna tutacağını belirtir. Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım sözü gelecekte ins ve cinler için cehennemi hazırladığını ve mahşerden sonra cehennemi bir kısım ins ve cinlerle dolduracağını belirtmesi va’ad olan Kelimein müstakbele mahsus olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³

d) “Rabbinin “Kelime”si (Kur’ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun “Kelime”lerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁷⁴ Bu ayette geçen Rabbinin “Kelime”sinin doğruluk ve adalet bakımından tam olduğu; yani tamamlandığı İslâm risaleti anlamındadır. İslâm risaleti ve şeriatı vahyin sona ermesiyle tamamlanmıştır. “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.”¹⁷⁵ İlahi “Kelime” İslâm risaletiyle tamamlanmış olup, bunda da özel zaman ve anlam vardır.¹⁷⁶ Örnek verdiğimiz ayetler ışığından anlaşılıyor ki, “Kelime/sünnet sabit bir cüz olup, özel bir duruma ve eyleme cevap anlamında olup, genel ve kapsayıcı Sünnetullahla ilişkilendirilmektedir. Şu halde “Kelime”/sünnet tekildir. Daimilik taşıyan Sünnetullahın altyapısını oluşturmaktadır. Her ne kadar zamansallıktan tekillikten ve bireyselleştirilmekten çıkmış olsa da “Kelime” hudus olma niteliğini ve anlamını taşımaz. Belki de “Kelime”/sünnet değişmez ve mustekarr olan Sünnetullahın altyapısını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu ilahî değişmez nizamın yani Sünnetullahın basamaklarından bir basamak, yollarından bir yolun anlam ve mefhumudur. Tahayyul ve teğayyur varlığının yaşandığı kevnin içinde kendisinden ilahî nizamın sabitliği ülfet olmaktadır. O halde Kelime/sünnet, kelimat/sünen/Sünnetullah binasını oluşturan birer tuğlalardır. Külli kanundan cüzi bir kanun ve külli gerekliliklerinden bir gerekliliktir.¹⁷⁷

Şunu özellikle hatırlatmamız gerekir ki kelimat genel Sünnetullah (sünen) olan ayetler ya fiili muzari ya da cümleyi muzari anlamına çeviren edatlarla gelmiş; kısaca ve özetle ayet cümleleri şu biçimdedir: (A’raf, 158) “يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ”, (Yunus, 64) “لَا

¹⁷² Hud,11/118-119.

¹⁷³ Tabatabai, *El-Mizan fi Tefsiru’l- Kur’ân*, C. 7, 328-332.

¹⁷⁴ En’am, 6/115.

¹⁷⁵ Maide, 5/3.

¹⁷⁶ Tabatabai, *El-Mizan fi Tefsiru’l- Kur’ân*, C. 7, 330-333.

¹⁷⁷ Tabatabai, *El-Mizan fi Tefsiru’l- Kur’ân*, C. 14, 233.

لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ, (Kehf, 27) وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ, (Şura, 24) لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ, (115) يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ, (Fetih, 15) وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ, (Enfal, 7)

“Kelime”/sünnet olanı ise; fiili mazi ile gelmiştir. Kısacası şu biçimdedir: (Taha, 129) وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا, (Yunus, 19) وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَأُفْضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ, (Yunus, 96) كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ, (Yunus, 33) يَخْتَلِفُونَ وَتَمَّتْ كَلِمَةٌ, (Hud, 119) وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لُفْضِيَ بَيْنَهُمْ, (Hud, 110) عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (Şura, 14), وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا, (En'am, 115) رَبِّكَ لِأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (Tevbe, 40) وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لُفْضِيَ بَيْنَهُمْ, (Fussilet, 45) وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّقْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا, (40)

Mademki fiili muzari şimdiki ve gelecek zamanı kapsar; mazi ise; kesin geçmiş ifade eder. İlahi Kelâmı zaman kaydından tenzih ettiğimizde bu ayetlerin ortak anlam ve mefhumundan şu anlam ortaya çıkmaktadır: Cenab-ı Allah'ın sünneti yani Sünnetullah geçmişi ve geleceği her ikisini de kapsamaktadır. Çünkü dilcilere göre muzarii fiil, hal ve gelecek anlamını taşır; mazi ise kesin geçmiş zaman anlamını taşıdığını söylemişlerdir.¹⁷⁸ Öyleyse mazi ve muzari kalıbında gelen kelimat sözcüklü ayetlerin ortak anlam ve çıkarımı, İlahi sünnetin herhangi bir zamana kayıtlı olmayıp tüm zamanda sabit ve geçerli olduğu ve varlığı devamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Çünkü İlahi kanun (Sünnetullah) birleşmiş milletlerin hak ve kanunu değildir ki bazılarında geçerliliği olsun; bazılarında ise geçerliliği olmasın veya belli bir sürede konulsun sonrada kaldırılınsın veya değiştirilsin. Sünnetullah iktisadi veya ekonomik duruma ve şartlara göre sonradan oluşmamış ki bunların değişmesiyle kendisi de değişsin. Dolayısıyla İlahi sünnet ve İlahî Kelâm ezeli kararlar olup İlahi sünnet ve kelimada nesih, taaddül, tagayyür, değişim ve tebdil söz konusu olamaz.

5. Kelime ve Kelâm Kavramlarının İradeyle Kelâmi Bağlantıları (Kaza ve Kader)

Kur'ân-ı Kerim'de “Kelime” ve türevlerinin ilahî irade, cebir ve ihtiyar anlamında geçtiği ayetlerde, Kelâmcılar arasında hem hararetli tartışmaya vesile olmuş; hem de bu ayetlerle kendi ekollerini desteklemişlerdir. Kısaca kaza, kader, irade, ihtiyar ve cebir konusunda Kelâmcılar arasında tartışma konusu olan ilgili ayetlere değineceğiz.

¹⁷⁸ İbn-i Hişam, *Katru'n- Neda ve Bel'li's- Sada*, 30; İbn-i Hacib, *Kafiye*. 3.

1- “O süreç başladığında, O'nun elvermesi dışında, hiçbir nefis konuşamaz! Onlardan kimi şakî (imanı olmayan, sonsuza dek cehennemlik) kimi de saîddir (imanı olan, sonsuza dek cennetlik).”

2- “Şâkî olanlara gelince; artık onlar, ateştedir. Onlar, orada (yüksek sesle inleyerek ve) çok zor bir şekilde soluk soluğa, nefes alıp verirler.”

3- “Onlar, semalar ve yeryüzü (cehennemin semaları ve arzı) durdukça orada ebedî kalanlardır (kalacaklardır). Rabbinin dilediği şey (cehennemi yok etmeyi dilemesi) hariç. Muhakkak ki senin Rabbin, dilediği şeyi yapandır.”

4- “Fakat mutlu olanlar, artık cennettedir. (Cennetlerin) semaları ve arzı durdukça, Rabbinin dilediği şey (cenneti yok etmeyi dilemesi) hariç, onlar orada ebedî kalanlardır (kalacaklardır).”¹⁷⁹

Fahreddin er-Razi bu ayetlere istinaden Allah, bazı insanlara saîd olmayı bazılarına da şakî olmayı hükmetti. Allah kimin hakkında bu iki hükümden birini kendisine hükmetmişse onun, bu hükmün muhalefetine hareket etmesi imkânsızdır. Yoksa Allah'ın haberinin kizb olması ve ilmen cehl olması gerekirdi. Bu da Allah hakkında muhaldir. Böylece saîd şakî olmaz, şakî de saîd olmaya takallub etmez.¹⁸⁰

Ayet'i Kerime'de geçen

“Andolsun, biz Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) vermiştik de onun hakkında ayrılığa düşülmüştü. Eğer daha önce Rabbinin bir sözü geçmemiş olsaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Onlar da (müşrikler de) o Kur'ân hakkında derin bir şüphe içindedirler.”¹⁸¹ İbareyi Razi üç yönden değerlendirmeye tabi tutmuştur:

- İlahi kaza ve kaderde bu ümmetin azabı eğer kıyamete ertelenmiş olmasaydı kâfirler bu büyük küfürlerinden ötürü onların kökünü getirecek ilahî azab onlara müstahak olacaktı. Fakat ilahî kaza ve kader önceden geçtiğinden dolayı bu dünyada azapları kendilerinden tehir edilmiştir.
- Hakikat şudur ki muhtelif olanlara (inanıp inanmayanlara) Yüce Allah ancak kıyamette hükmedecektir. Yoksa dünyada Mü'min ve kâfiri birbirinden ayırt etmesi gerekirdi.
- Ayette geçen “Kelime” rahmet anlamında olup, ilahî rahmetin gazabına, ihsanı da kahrına galib olduğu yoksa bu dünyada aralarında hükmetmesi gerekirdi.

¹⁷⁹ Hud, 11/ 105-108.

¹⁸⁰ Razi, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb (Tefsiru'l-Kebir)*, C. VIII, 626.

¹⁸¹ Hud, 11/110.

Fahreddin'ir-Razi bu üç şıkkı da ayetteki “Kelime” anlamının vücuhlarına istinaden yapmaktadır.¹⁸²

“Rabbin dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin, “Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım” sözü kesinleşti.”¹⁸³ Fahreddini er-Razi bu ayetin yorumunda şöyle demektedir: Bizim ashabımız bu ayetle hidayet ve imanın ancak Allah’ın yaratmasıyla hâsıl olacağına delil getirmişlerdir. Çünkü bu ayet dinde ihtilafa düşmeyenin ancak Allah’ın rahmeti ve seçmesiyle olacağı, bu rahmette özrün izahatı kitabın inzalı, peygamberlerin gönderilişi, akıl ve kudretin verilişinde ibaret olmadığı, çünkü tüm bunlar kâfir için de var olduğu böylece ancak şöyle diyebiliriz: ancak Allah’ın rahmet ettiği kişi Allah’ın kendisinde yarattığı bu tanıma ve hidayetidir.¹⁸⁴ Şeklindeki izahlarını içinde bulunduğu düşünce sistemine göre yapmıştır.

“İnsanlar (başlangıçta tevhit inancına bağlı) tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler. Eğer (azabın ertelenmesiyle ilgili olarak ezelde) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di.”¹⁸⁵ Fahreddini er-Razi ayette geçen “Kelime” lafzının çokanlamlılık yönünden yaklaşmıştır ve şöyle açıklamıştır:

- a) Eğer Rabbinden tekliflerin ahirete tehir edileceğinin hükmü baki olmasaydı aralarında alelacele hüküm icra edilirdi.
- b) Asilere azablarının tehiri nimet değildir.
- c) Ayette geçen “Kelime” rahmet anlamında olup, bu ilahî rahmet cahil ve mudillin külmünü örttüğü ve malum vakte kadar kendilerine zaman tanınmıştır.¹⁸⁶ Razi yukarıda geçen ayeti geçen şu üç anlamda yorumlamıştır. irade sıfatı konusunda aktardığımız bilgiler ışığında Razi ve ekolünün görüşünün içinde buldukları düşünce sistemine göre yapılan izahlar olduğu şeklinde söyleyebiliriz.

Allah zâtıyla kaim ezeli bir irade sıfatıyla diler. Yaratıkların değişik zamanlarda meydana gelişi ve farklı özellikler taşıması onları yaratan varlığın iradesinin bulunduğunu gösterir. İrade sıfatına sahip olmak bir üstünlük ve yetkinliktir. Allah

¹⁸² Razi, Fahreddin, *Mefatihul-Gayb (Tefsiru'l-Kebir)*, C.VIII, 626.

¹⁸³ Hud, 11/118-119.

¹⁸⁴ Razi, C.VIII, 637.

¹⁸⁵ Yunus, 10/19.

¹⁸⁶ Razi, C.VIII, 637.

varlıkların en yücesi ve en yetkini olduğuna göre zatından ayrılmayan bir irade sıfatı bulunmalıdır. Aksi takdirde O'nun fiillerini yaparken mecbur olması gerekir (fâili muztar).¹⁸⁷ Nasların yanı sıra aklî deliller de Allah'ın fâili muhtâr olduğunu kanıtlar. Bu sıfat hâdis olamaz. Çünkü sonradanlık Allah'ın zâtına nisbet edilemez.

Kelâmcılar ilâhî iradeyi tekvînî ve teşrîî olmak üzere ikiye ayırır. Meşîet demek olan tekvînî iradenin yaratmak istediği şeyin vuku bulmaması imkânsızdır.¹⁸⁸ Muhabbet ve rızâ demek olan teşrîî irade, meydana getirmek istediği şeyin vukuunu mutlak olarak gerektirmez. Tekvînî irade hayır ve şerri kapsarken teşrîî irade yalnız hayra ilişkindir.¹⁸⁹ İlâhî iradenin insan iradesi ve ihtiyarî fiilleriyle ilgisi ve sorumluluk üzerindeki etkileri konusunda âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır. İlk dönemlerden itibaren bu konuda âlimler arasında oluşan görüş ayrılıkları neticesinde insanlar arasında kopukluk ve cepheleşme neticesinde irade özgürlüğüne karşı çıkan Haris el- Muhasibi irade özgürlüğünü savunan babası, öldüğünde kendisine babasından kalan mirası kabul etmemiştir.¹⁹⁰

İlk dönem Müslümanları insan iradesi ile ilahî hüküm ve meşiyet karşısında insanın irade veya seçme özgürlüğüyle ilgili Kur'ân'ın getirdiği makul inancı sürdürürlerken siyasi ihtilafların ve çatışmaların ortaya çıkmasıyla birlikte bu konu Müslümanlar arasında en köklü fikir ayrılıklarına yol açan teorik bir problem haline gelmiştir. Peygamber torunu olan Hz. Hüseyin'in kerbelada Şam merkezli Emevi Yönetimin başında olan Yezid tarafından çok acımasızca katl edildikten sonra; bu faciadan İslâm Ümmeti etkilenmiş olup Emevi Yöneticilerini eleştirip bu vakıadan kendilerini sorumlu tuttuklarından dolayı muhalefet etmişlerdir. Bu idari yapıda Emeviler zor durumda kaldıklarından ötürü cebri bir irade görüşünü yayarak, bu vakaa ve facianın ilahî kaderde yazılı olduğu bunun mutlaka gerçekleşmesinin gerekliliğini savunarak adeta suçu kendilerinden atarak suçluyu ararcasına Allah'a havale ettiler. Yani zımnen sorumlu mesul ve suçlu Allah'ı gördüler. Nitekim daha ilk dönemlerde Hz. Ammar Sıffin savaşı sırasında Muaviye güçleri tarafından öldürüldüğünde bazı itirazlar Emeviler'in konumlarına yükselmiş; bu itirazları bertaraf etmek için fiilen ölümü

¹⁸⁷ Özarlan, Selim, *İbn Hümmam'ın Kelâmî Görüşleri*, S. 43.

¹⁸⁸ Pezdevi, Ebu Yusr Muhammed, *Usul'd-Din*, Çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul, 1988. s. 62; Sabuni, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekir, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s. 71.

¹⁸⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, Ankara, 1981, 270; Gölcük, Toprak, *Kelâm*, 207.

¹⁹⁰ Kuşeyri, Abdülkerim, *Kuşeyri risalesi*, Dergâh Yayınları, Mütercim: Süleyman Uludağ, 121.

gerçekleştirenler değil, Ammar'ın yanında yer aldığı Hz. Ali ölümüne sebebiyetten suçlu görülmüş olup, bu konuda epeyce propaganda ve uydurma savunmaları yapmışlardır.¹⁹¹

Allah'ın mutlak hâkimiyetinin, sınırsız ilim, irade ve kudretinin insan iradesine hiçbir özgürlük payı bırakmadığı, hatta insana gerçek anlamda fiil nisbet etmenin bile doğru olmadığı bu cebir görüşüne öncülük yapan Cehm bin Safvan'a Emevi yöneticileri tarafından büyük bir destek verilmekteydi. Bu anlayışa karşı irade hürriyetinin teorik düzeyde ilk savuncuları, insanı kendi fiilini bizzat seçip yapma gücüne sahip olduğunu savunan "Kaderiyye" akımı ortaya çıkıp Emeviler'e karşı olmuş; bu akımın öncülüğünü yapan Ma'bed el-Cüheyri Emevi siyasi nizamına karşı tehlike arz ettiği için Abdülmelik ve Hişam tarafından öldürülmüştür. Kaderiyenin bu baş kaldırısı ve insanın irade hürriyetini savunması daha sonra Mutezile Fırkası tarafından sistematik olarak sürdürülmüştür.

Mutezile Âlimleri ayrıntıdaki bazı farklara rağmen insan iradesinin özgür olması gerektiği yolundaki görüşlerini Allah'ın mutlak surette adil ve hâkim olduğu öncülüne (kaziyesine) dayandırdılar. Cenab-ı Allah kullarını sorumlu tuttuğu eylemlerini seçmeye elverişli bir iradeyle bunu gerçekleştirmeye yeterli bir kudretle donatmıştır.¹⁹² Mutezile'nin belki de almış olduğu ismin etkisinden de toplumda hâkim olan Selefî düşünce ve tavrın sürüp gitmesini önleyememiş olup, bu geleneksel düşünceden beslenen Eş'ari ve Maturidi ekolu de ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet diye anılmaya başlayan bu tavır ve düşünce Ebu'l Hasan el-Eş'ari ile en güçlü temsilcisine kavuşmuştur. Eş'ari ve onu takip edenler, kulun iyi fiilleri gibi kötü fiillerinin de Allah tarafından yaratıldığını savunurlar. Eş'ari'ye göre şer de Allah'tandır. Bu düşünceleri ilahî iradenin mutlaklık inancına gölge düşüreğinden kaygı ve endişe duyan Eş'ari'ye Kelâmcıları kesb teorisini geliştirmişlerdir. Ancak bu sonraki Eş'arileri ahlakilik yönünden tatmin etmemiştir.¹⁹³

İmam Cafer es-Sadık'a 'insanın fiillerinde mecbur mu, yoksa hür mü olduğu' sorulunca, o "Allah, kulunu günah işlemeye zorlamak, sonra da o günahı ötürü kendisine azap etmek gibi bir zulümden münezzehtir." diyerek cevap vermiş, cevabı anlamayan şahıs, "o halde hakikat nedir? Deyince, "İmam Cafer, ikisinin ortası" diye

¹⁹¹ Bağdadi, Ebi Mansur Abdulkahir b. Tahir, *Tarihi Bağdadi*, Beyrut, 1981, C. 1, 150.

¹⁹² Şehristani, Ebu'l-Fetih Muhammed Abdulkeri, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1992, C.I, 41.

¹⁹³ Cüveyri, İmâmu'l Haremeyn Abdülmelik, *Akaidetu'n-Nizamiyye*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Kahire, 1948, 34-35.

cevap vermiştir.¹⁹⁴ Kader hakkında ne düşündüğü sorulunca da "kulu, yaptıklarından dolayı kınayabildiğin kendi fiili, yapamadığından dolayı kınayamadığın ise Allah'ın fiilidir."¹⁹⁵ diyerek görüşünü netleştirmiştir.

Ehl-i Sünnet'in diğer kolunun kurucusu olan Ebu Mansur el-Maturidi'nin insan irade ve fiillerine ilişkin görüşleri Eş'ari ve Mutezile arasında bir yerde yer almaktadır. İrade kişinin muayyen bir hususta karar verme şeklinde gerçekleşen subjektif eylemini, bir fiili yapmaya yönelmesidir. İhtiyar ise iki şeyden birini diğerine tercih etmesidir. Eş'ari ekolünün güçlü simalarından Fahreddin er-Razi: İnsan hür irade sahibi görünümünde hürriyetten yoksun bir varlıktır; sözünü söylemiştir.¹⁹⁶

Günümüzde insanın özgürlük meselesi irade-i hürriyeti "Kelime" değişikliğine uğramış adeta şekil değiştirmiştir. Ne kadar özgürlük tartışmaları güncellik kazanmış tüm iletişim araç ve gereçlerinde gündemin birinci sırasında varlığını devam ettirmektedir. Tam özgürlük mü? Bireysel mi? Toplumsal mı gibi alanlarda olup, insanın ilahî irade de mecbur ve cebri anlayışı günümüzde pek kabul görmemektedir. Günümüzde cebri görüş, halk tabakasında kabul görmeyip elit tabakasının elinde tokmak gibi durmaktadır. Orta Doğu ve Afrika'da cebri görüş bir yönetme ve zulmetme taktiği ve sanatına dönüşmüş, yönetenlerin elinde güç kuvvet ve kudret olmuş, yönetilenler için de kendilerine biçilen rol ve hareket dışına çıkmamak, var olana, görülene ve verilene şükredip kaderim budur deyip var olanı kabullenmek ve bu kadere razı olmaktır. İnsan, iradesinde serbest ve hürriyet meselesini savunan tarihi Mu'tezili ekolü akımının düşüncesi modernleşmiş; Orta Doğu ve Afrika'da özgürlük hareketine dönüşmüş olup, öncülerine 14 Şubat gençliği unvanı verilmiştir. Mısır ve Tunus'da emir ve melikliklerin kaderi-i zaruriyesi hezimete uğramış; Libya, Bahreyn, Yemen vb. ülkelerden Siffin ve Nehrevan muharebesi adeta tekerrür etmiştir.

Kısacası tarihte olan tüm düşünce akımları modernist postuna girmiş yeni isimlerle eski misyonunu devam etmiş ve etmektedir. İnsanın bireysel ve toplumsal hayatında özgür iradesi alınıp, elinde ve düşüncesinde ne irade ne de cüz'isi bırakılmıştır. Halkların ve toplumların külli iradeleri kendilerinden başkaları tarafından alınmış onların istediği kadar hak, hukuk ve özgürlük kendilerine verilmiştir.

¹⁹⁴ Şehristani, *El-Milel ve 'n-Nihal*, C.I, 22, 41; Bekir Topaloğlu, *Keliima Giriş*, İstanbul 1981, s.289.

¹⁹⁵ İbnu'l-Murteza, *El-Münye ve'l-Emel Fi Şerhi'l-Milel ve 'n-Nihal*, Tahkik: M. Cevad Meşkür, Beyrut 1990, 150.

¹⁹⁶ İbn-i Humam, Kemal, *Kitab el-Musayere*, 1317/1899, 84- 111.

Bu gün Orta Doğu'da Amerika Birleşik Devletlerinin öncülüğünde güçlü devletlerin iradesi mi, bölge ülkelerini yöneten hâkim güçlerinin iradesi mi, topyekûn ayaklanan, değişim isteyen ve Arap baharı diye anılan değişim arzusu rüzgârları sonucu nereye varacağı belli olamayan halk yığınlarının iradesi mi yoksa ilahî irade mi gerçekleşir? Bu iradeler arasında adeta bir çatışma ve savaş yaşanmaktadır. Bir televizyon kanalında yapılan tartışma ve analizde bölgede kimin dediği olur sorusuna tartışmacılardan birisi şu cevabı ileri sürdü: Bölgede ne güçlü devletlerin, ne bölge ülkelerinin iradesi olacak; yalnız ve yalnız halkın isteği ve iradesi olacak halk ne isterse o olacak sözleriyle halk iradesinin günümüzde mutlak hâkim ve güç haline gelmiş olduğunu dile getirmiştir. Günümüzde külli ve cüz'i irade tanımının yanında siyasi irade tanımını ortaya çıkmış ve bu tanım bugün Uluslararası siyasette kabul görmüştür. Bugün insandaki iradenin tanım ve tarifini, geçmiş ekol ve düşüncelere göre değil, günümüzde yürürlükteki canlı ve müşahhas varlığına göre yapmamız gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELÂMULLAH'IN ANLAŞILMASINDAKİ KELÂMİ TARTIŞMALAR

1.Kelâmullah Etrafındaki Kelâmi Tartışmalar

İnsanın Allah'ı bilmesi ve tanıması, kendi varlığını ve kâinatı anlamlandırması, Allah'ın ona konuşmasıyla mümkün olmuştur. Bu yüzden “Kelâm”, diğer ilâhî sıfatlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu bağlamda, Allah'ın nasıl konuştuğu, O'nun kelâmının insan kelâmından hangi farklılıklara sahip olduğu akla gelen ilk sorulardandır. Allah'ın konuşmasının somut ve ulaşılabilir göstergesi olan ilâhî kitapların söz olarak Allah'a nisbeti ve bu sözün beşer idrâkine aktarım süreci olan vahiy olgusu, hem İslâm düşüncesinde hem de diğer inançlarda ciddi bir zihinsel aktivite ve teolojik söylemi beraberinde getirmiştir.¹⁹⁷ İlâhî kelâmın son ve korunmuş tek gerçek kitabı olan Kur'ân'ın; Allah'ın kelâmı olma özelliği, mahlûk olup olmadığı meselesi, Kur'ân lafızlarının kime ait olduğu sorusu bu bağlamda ele alınabilecek hususlardır. Böylece Allah'ın Kelâm sıfatına ilişkin tartışmalar, İslâm'ın erken dönemlerinde başlamıştır. Öyle ki bu mesele etrafında yapılan yoğun tartışmalar, hem Kelâm ilminin doğuşunda hem de ona Kelâm adının verilmesinde etkili olmuştur.¹⁹⁸ Allah'ın Kelâm sıfatıyla ilgili bu ilk tartışmaların kaynağını, yabancı etkenlere bağlayanların yanında, bu meselenin bizatihi İslâm'ın kendi içinde, akli düşüncenin gelişmesine paralel olarak tartışılan bir sorun olduğunu söyleyenler de vardır. Kelâm tarihinde genel hatlarıyla Kelâm'ın mahiyetine ilişkin üç farklı tanımdan söz etmek mümkündür:

1.1. Mu'tezile'nin Kelâm Tarifi

Mu'tezile'nin Kelâm anlayışında zihinde tasarlanan mana değil sesler ve harfler esastır. Onlara göre Kelâm, aklın kavrayabileceği harflerden özel bir düzene göre bir araya gelmiş olan, iki veya daha fazla harften ve belli şekilde parçalara bölünmüş seslerden oluşan şeydir. Söz, harflerin anlam ifade edecek şekilde oluşturduğu özel bir

¹⁹⁷ Demirci, Muhsin, *Kur'an Vahyinin Nuzül Keyfiyeti ve Korunması*, Diyanet İlmî Dergi, C. 46, 2010, 15-16.

¹⁹⁸ Esen, Muammer, *Sistematik Kelam*, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2007, 31-32.

yapıdır, dizgedir. Bu niteliğe sahip olan her bir yapı ‘söz’ olmak durumundadır.¹⁹⁹ Kadı Abdulcebbar’a göre bir söze Kelâm denmesi için kesinlikle anlam ifade eden ya da ifade etmesi mümkün olan bir varlıktan kaynaklanması gerekir. Dolayısıyla mesela kuşların konuşması, her ne kadar manzum, iki veya daha fazla harften oluşmuşsa da, ‘Kelâm’ olmakla vasıflanmaz.²⁰⁰ Dolayısıyla Mu’tezile Bilginlerinin İlahi Kelâm’ın ses ya da harften ibaret olduğu tarzındaki kanaatleri Kelâm ‘lafız’dır’ tarifine dayanmaktadır. Ayrıca Mutezile bilginleri sözün, bir bildirişim aracı olarak fonksiyonel boyutunu dikkate almış, yapısal ve fonetik karakterli bir tanım anlayışı benimsemişlerdir.

1.2.Ehl-i Sünnet’in Kelâm Tarifi

Ehl-i Sünnet Kelâmcılarına göre Kelâm lafızla kendisine delalet eden manadır. Kelâm konuşanın zatıyla kaim bir manadır ve lafızlar ise bu mananın bir ifade aracıdır.²⁰¹ Neseî, görünür âlemde Kelâm ile ses-harf arasındaki bu birlikteliğin ilahî Kelâmın ses ve harften ibaret olduğunu göstermediğini, ses ve harfin farklı unsurlar olup, Kelâmın “sukut” ve “afetin” zıddı bir sıfat olduğunu dile getirmektedir.²⁰² Nefisle kaim olan bir manaya delalet etmeyen ibare aklen muteber değildir.²⁰³ Ehl-i Sünnet’in Kelâm tarifinde “mana” vurgusu hâkimdir. Ehl-i Sünnet’in söz tanımının kurucu unsuru, sözün kişide (nefis/zihin) ve onunla oluşmasıdır. Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının, ileride zikrolunacağı üzere, Kelâmı "nefsi" ve "lafzî" olmak üzere ikiye ayırması Kelâm tanımındaki bu “mana” vurgusundan kaynaklanmaktadır.

1.3.Selefiyye’nin Kelâm Tarifi

Kur’ân, harfleri, nazmı, lafzı ve manası olarak Kelâmullah’tır ve gayr-ı mahlûktur.²⁰⁴ Selefiyye, Kelâmullah’ı lafız ve mana olarak bir kabul etmiş, bu sebeple Kur’ân lafız ve mananın bütünlüğünden oluştuğuna göre, onun lafız ve manaları da mahluk değildir. Onlar ayrıca Kelâm-ı nefsi olarak adlandırılan Allah’ın zatıyla kaim bir

¹⁹⁹ Kadı Abdulcebbar, Ahmed, *el- Muğni*, VII, s. 6-7.

²⁰⁰ Abdulcebbar, *el- Muğni*, C. VII, s. 6.

²⁰¹ Neseî, Ebu’l-Mu’in Meymun b.Muhammed, *Tabsıratu’l-Edille fi Usuli’d-Din*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, C. I, s. 369.

²⁰² Neseî, *Tabsıra*, C. I, s. 368.

²⁰³ Neseî, *Tabsıra*, C. I, s. 374.

²⁰⁴ İbn-i Teymiyye, *er-Resail*, III / vd, Matbaat al-Manar, Mısır, 1349; Ahmed Emin, *Duha’l-İslâm*, Beyrut, 1933, s.39.

manayı kabul etmemişlerdir.²⁰⁵ Allah'a izafesinden dolayı da sıfat olarak içeriklendirmiş ve gayr-ı mahlûk olarak temellendirmişlerdir. Kur'ân Allah'ın kelâmıdır ve mahlûk değildir. Allah'la kaimdir ve O'ndan ayrı değildir. Kur'ân ne yalnız anlam, ne de yalnız harflerden ibarettir; her ikisinin toplamından oluşur, anlayışı Selefiyye'nin, Kelâm tarifindeki “*lafız-mana bütünlüğü*” vurgusundan kaynaklanmaktadır.

Allah'a nispet edilen Kelâm/Kelâmullah mecazi mi, yoksa hakiki bir nispet midir? Buna göre hakiki nispet olması, Kelâmullah'ı dolayısıyla Kur'ân'ı ve diğer vahiy kitaplarını Allah'ın zatıyla muttasıf bir sıfat yapacağından ezeli olmasını gerektirir. Mecazi olması ise, söz konusu nispetin, Allah'ın rızık vermekle Rezzak, hayat vermekle Hayy ve öldürmekle Mumit olmasındaki fiili nispete paralel sadece sözün sahibinin Allah olduğunu ifade edecektir.²⁰⁶ Kelâm-ı nefsi (söze dökülmemiş anlam) kavramı bir söz tanımı olarak Allah'ın zatıyla nasıl kaim olabilir? En temelde bu sorularla genel çerçevesi çizilebilecek Halku-l Kur'ân problemi, aslında dilbilimsel bir inceleme ve analize muhtaçtır.²⁰⁷ Her ne kadar 4. asırdan itibaren Cübbai'lerle başlayan, daha sonra Kadı Abdulcebbar, Cüveyni ve Razi ile devam eden tartışmaların karakteri²⁰⁸ kısmen dilbilimsel olsa da, aynı şeyi hareket noktaları açısından söylememiz mümkün görünmemektedir. Biz de bu bağlamda soruna çözüm getirme çabasına girmiş olan Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Selefiyye'nin söz tanımlarının dilbilimsel açıdan neye tekabül ettiklerini ortaya koymaya, böylece aradaki farklılaşmanın hangi noktalarda ortaya çıktığını tespit etmeye ve dilbilimsel açıdan sözün mahiyetini tartışmaya çalışacağız.²⁰⁹

Söz'ün mahiyetine ilişkin tartışmalarda Kelâm ekolleri arasında 'söz söyleyen' anlamındaki 'mütekellim' kavramı üzerinde, onun tanımı ve mahiyeti açısından önemli bir farklılık söz konusudur. Ehl-i Sünnet'e göre, Kelâm/söz, mütekellimden ayrı olamaz. Çünkü söz kişide ve onunla var olur. Mu'tezile ise, Kelâmullah bağlamında mütekellim ile Kelâm'ı birbirinden ayırır. Çünkü Kelâmullah, Allah'ın Kelâmi/sözsel bir fiilidir. Fiilin Allah'ın zatıyla muttasıf olması ise düşünülemez. Zira Allah kadimdir, Kelâmı ise onun bir fiili olarak muhdestir.²¹⁰ Allah, Kelâmını ihdas ederek, meydana getirerek, diğer bir deyişle ise yaratarak konuşur. Selefiyye'ye göre de, mütekellim, Kelâmın iki

²⁰⁵ Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s.169.

²⁰⁶ Cüveyni, *el-İrşad*, Mısır 1950, s. 105

²⁰⁷ Aslan, İbrahim, *Kelâmullah Tartışmalarının Dilbilimsel İçeriği*, A.Ü.İ.F.D., sayı.1, 2010, C. 51, 138.

²⁰⁸ Abdulcebbar, Kadi, el-Muğni, VII. cildi ve Şerh-i Usul-i Hamse, s.527 vd; Cüveyni, el-İrşad, s.99 vd; Razi, *Halku'l-Kur'ân Beyne'l-Mutezile ve Ehli's-Sünne*, Beyrut, tsz., (Daru'l-Ceyl).

²⁰⁹ Aslan, *Kelâmullah Tartışmalarının Dilbilimsel İçeriği*, 132-133.

²¹⁰ Abdulcebbar, *el-Muhit b'it Teklif*, thk. Ömer es-Seyyid Azmî, Kahire, trs. 322-323.

temel unsuru olan lafız ve manayı içine alan bir sıfattır ve bu haliyle de Kelâmullah Allah'ın zatıyla kaimdir. Bu bağlamda Selefiye Eş'ari Maturidi yorumundan farklı olarak kelam tanımında lafız ve mana bütünlüğünün korunması gerektiğini düşünmüştür.²¹¹

Eş'ârî, Maturidî ve Selefi Kelâmcılar, Kelâmullah tartışmalarında kelâm-ı lafız ile anlam arasındaki ilişkide “idealist” açıdan; kelâm ile öznesi arasındaki ilişkide ise “özcü” ve “teolojik” bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. İdealist olmaları, kelâmı, gösteren açısından değil gösterilen açısından tanımlamaları ile özcü ve teolojik olmaları ise kelâmullahı, Allah'ın zatı ile kâim tek bir “mana” ve “sıfat” olarak tanımlamaları ile yakından ilgilidir. Özcü ve teolojik bakış açısında Allah kelâmı, lafızlar ve işaretler aracılığıyla dışsallaştığında vahyedildiği dile göre Tevrât, Zebur, İncil ve Kur'ân biçiminde “çoklaşabilen” kadîm bir niteliğe sahiptir. Bu bakış açısında Kur'ân, dilsel zeminden kaydırılarak Allah'ta bir mana, bir sıfat veya insana nispetle düşünce olarak temellendirilmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile'de dil zemininde ele alınan lafız mana ilişkisi, Eş'ârî ve Maturidîlerde özne-kelâm ilişkisine dönüşmüştür. Bu bakış açısında kelâm ile öznesi arasındaki ilişki düşünce, niyet, konuşma iradesi, değer ve bilgi gibi pek çok bağıntısı olan lafzın “anlamı” üzerinden kurulmuştur.²¹²

Eş'ârî çevrenin en önemli Kelâmcıları arasında kabul edilen Cüveynî, kelâmı şu şekilde tanımlamıştır: “Kelâm, kişi ile kâim olup ibarelerin ve üzerinde uzlaşılan işaretlerin delâlet ettiği bir şeydir.”²¹³ Cüveynî, Mu'tezile'nin gösterileni (anlam) gösterene (lafız) bağlayan yaklaşımının Allah kelâmı söz konusu olduğunda kabul edilemeyeceğini düşünmüş ve tanımını tersine çevirmiştir. Buna göre kelâm, gösteren açısından değil gösterilen açısından dilsizlik ve konuşma niteliğinin zıddı, emir, nehiy, haber, nida vb. gibi “ezelî bağıntıları” olan kadîm, hafî ve nefsî bir şey olarak tanımlanmıştır. Böylesi bir tanım anlayışında kelâm dil sisteminin dışında bir sığata ve telaffuz öncesinde özne ile kaim düşünceye dönüşmüştür.²¹⁴

Cüveynî bunu şu şekilde ifade etmiştir: Lafız, kişinin aklındaki/içindeki Dışa vurmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v)'e Arapça olarak inzâl edilen ve vahiy kâtiplerince de kayda geçirilen Kur'ân ise, Allah'ın zatı ile kâim olan mananın ibarelerle ve işaretlerle dışsallaşmış formudur. Burada Allah kelâmı, dışsallaşma

²¹¹ Abdulcebbar, *el-Muhit b'it Teklif*, 308.

²¹² Aslan, İbrahim, *Kelâmullah Tartışmalarının Dilbilimsel İçeriği*, 134.

²¹³ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 105, 106, 107.

²¹⁴ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 105.

öncesinde, lafızdan bağımsız bir gerçeklik olarak tanımlanmıştır. Şu halde kelâm, ne sesbirimlerinden oluşan bir yapı ne de harflerin mâkûl ve anlam ifade edecek şekilde dizilişinden oluşan bir dizgedir. Bilakis o, kelâmın öznesinde bir “sıfat” ya da “mana”dır.²¹⁵ Bilindiği üzere bu yaklaşım, Müslüman Kelâmında Eş’ârî, Maturidî ve Selefî çevrelerce savunulmuştur. Eş’ârî ve Maturidîler kelâmı, harflerin işaret ettiği “mana” olarak tanımlarken; Selefiye ise kelâmı, lafız ve mana bağıntısı içerisinde bir sıfat olarak temellendirmektedir. Eş’ârî ve Maturidî kelâmcılar lafzın, işaret ettiği “anlam” niteliği açısından kelâm olarak isimlendirildiği görüşündedirler. Aynı şekilde kelâmı, kelimelerin kastedilen manayı ifade ettikleri bir sıfat²¹⁶ olarak değerlendirmiştir. Bu, Allah kelâmını, harf ve ses cinsinden olmayan ezeli bir sıfat olarak tanımlayan bir bakış açısıdır.

Bu tanım anlayışına göre sıfat, kadîm veya muhdes oluş hükmünü ait olduğu mevsuftan alır. Allah, zatı itibarıyla kadîm ise, zât ile kaim olan kelâm sıfatı da kadîm olmalıdır. Şu halde kelâm, lafız ile anlam arasındaki ilişkide lafızlaşma öncesinde öznedeki bir manadır.²¹⁷ Maturidî kelâmcılardan Neseî, bu bağlamda, Allah kelâmının, Arapça olarak vahyedildiğinde “Kur’ân”; Süryanice olarak vahyedildiğinde ise “İncil”; İbranca vahyedildiğinde de “Tevrat” adını aldığını ileri sürerek, Allah kelâmını lafız düzeyindeki çokluktan tenzih etmeye çalışmıştır.²¹⁸ Bu tanımda kelâm: “anlam” ve “kelâm sıfatı” olarak Allah’ta tek bir şeye (töze) dönüşmüştür.

Ebû Hanîfe Kelâmullah konusunda şöyle der: "Allah, kendine has kelâmıyla mütekellimdir. Kelâm onun ezelden beri bir sıfatıdır." O konuşur fakat bizim konuşmamız gibi değildir. Mûsâ (a.s.) Yüce Allah'ın kelâmını işitti. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah Mûsâ ile özel bir şekilde konuştu."²¹⁹ Yüce Allah henüz Mûsâ (a.s.) ile konuşmadan önce de (ezelden) mütekellim idi." "Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. Mushaflar da yazılıdır, kalplerde ezberlenip belenmiştir. Dillerde okunur, Peygamber (s.a.v.)'e indirilmiştir. Kur'ân yaratılmış (mahlûk) değildir."²²⁰

Şehristanî, Allah kelâmının fiil cinsinden olmayacağını savunmuş, gerekçesini ise oluşumunun sözsel olması olarak açıklamıştır. O, bu çerçevede üç türlü hareketten

²¹⁵ Şehristanî, *Nihâyetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, Londra, 1934, s. 274-277.

²¹⁶ Celaledin, Muhammed b. Es'ad, *Şerh-i Akaid-i Adudiyya*, Esad Efendi Matbaası, İstanbul, s. 242.

²¹⁷ Cüveynî, a.g.e., s. 145.

²¹⁸ Neseî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Tabsıratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, 339.

²¹⁹ Nisa, 4/164

²²⁰ Ebu Hanife, İmam-ı A'zam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, İhtar Yay. Çeviri İsmail Bayer, Erzurum, 1994, 20.

söz etmiştir: hayır ve şerr, itaat ve isyan, kusur ve fesat vb. gibi bedenle yapılan hareketler fiilî hareket; doğru ve yalan, inkâr, hikmet ve aptallık gibi dille yapılan hareketler kavli hareket; hata, doğru, şüphe, delil, hak, batıl vb. gibi hareketler de fikrî harekettir. Şehristanî, Allah kelâmını, “ahkâm” olarak gördüğü için, onun fiil olarak nitelenemeyeceğini ileri sürmüştür. Çünkü Kur’ân, fiil olarak görülmesi durumunda hüküm niteliği ortadan kalkmış olmaktadır. Hâlbuki fiil, bir hükme mebni olarak yapılır.²²¹

Eş’ârî ve Maturidî kelâm çevresi ile Selefiye arasında metodolojik farklılık olmasına karşın, her biri, Kur’ân’ı, Allah’ın zatında mana ve sıfat olarak temellendirmeleri bakımından aynı görüşü paylaşmıştır. İlkinde kelâmî söylem içerisinde temellendirme ve ispatlama yoluna gidilmiş; ikincisinde ise Allah’ın zatı, sıfatları ve isimleri gibi inançla ilgili konularda benimsenen “sessizlik” teolojisi ağır basmıştır. Erken dönemde kelâm sorunlarını ve tartışılmasını bid’ât olarak niteleyen bu bakış açısı Ahmed b. Hanbel ile bir söylem haline gelmiş, fakat daha sonra Gazalî ile birlikte ilkeleri ve esaslarıyla bir inanç gramerine dönüşmüştür.²²² Nüzul ve keyfiyet cihetiyle itmam olan ve kemale eren Kelâmullah olan Kur’ân-ı Kerim, tatbik kemiyet cihetiyle tedricilik takip etmiş olduğu, bazı kez ise kemiyetin imal, keyfiyetin ihmal edilegeldiği, tarihi bir vakıa olarak müşahade edilmiş, bu da, çok yönlü inhiraf-izmihlal ve zilletleri doğurmuştur.

Sonuç olarak Halku-l Kur’ân” meselesi Vahiy ilişkisinde vahye muhatap olan Hz. Peygamberin Allah’la olan konuşması veya O’ndan aldığı şey/vahiy” olarak anlamamız gereken Kur’ân, bunun tam aksi Allah’a nispeti bağlamında onun bir sıfatı olarak değerlendirilmiştir. Bu bakış açısına göre Ehl-i Sünnet ve Selefiyye, Kur’ân’ı, Kelâmullah olarak Allah’ın zatıyla kaim bir mana veya sıfat olarak görmüştür.²²³ Dolayısıyla Ehl-i Sünnet ve Selefiyye, Kelâm-mütekellim ilişkisinin fenomenal düzlemdeki anlamını teolojik düzleme olduğu gibi transfer etmiştir. Mut’ezile ise, Kelâmullah’ın, vahiy ilişkisinin fiili anlamda kendisi veya Allah-Peygamber ilişkisinin objesi olduğunu kabul etmekte ve Allah’tan ayrı olması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre Mutezile, Ehl-i Sünnet ve Selefiyye’nin aksine teolojik düzlemde Kelâm ile

²²¹ Aslan, İbrahim, *Kelâmullah Tartışmalarının Dilbilimsel İçeriği*, 145.

²²² Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Gazalî, *Kitab’ul-Erbein fi Usul’id-Din*, Daru’l- Minhac, 2006, 48.

²²³ Gazalî, *Kitab’ul-Erbein fi Usul’id-Din*, 48.

mütekellimi birbirinden ayırdığı için Allah'ın konuşmasını/vahyetmesini, sözünü yaratması olarak içeriklendirmektedir.²²⁴

2. Kelâmullah'ın Ezeliliği ve Hudusu Meselesi

Allah Kelâmının "*mahlûk*" (yaratılmış) veya "*gayr-ı mahlûk*" (yaratılmamış) olduğu konusunun arkasında oldukça derin felsefi tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmaların asıl konusunu '*kadim*' (ezeli) ve '*hadis*' (sonradan olan) ayırımı oluşturmaktadır. Kelâmullah da, bu Kadim-hadis (dolayısıyla, mutlak-mümkün) tartışmaları bağlamında düşünülüp tartışılmıştır. Kelâmcılar Kur'ân-ı Kerim'i onun Allah kelâmı olması cihetinden söz konusu ederler. Bu kelâmın Allah'a izafeten kelâm olması onun insanüstü kaynağını gösterir.

Kur'ân'ın mahiyetiyle ilgili hususlar kelâm kitaplarında Allah'ın sıfatlarından kelâm sıfatına dair konular incelenirken ele alınmaktadır. Yani kelâm ilminde Kur'ân'ın mahiyeti hakkındaki tartışmalar, esas itibariyle doğrudan doğruya Kur'ân hakkında olmayıp Allah'ın sıfatlarıyla ilgilidir ve bu tartışmalarda esas noktayı tevhid meselesi teşkil etmektedir.²²⁵ Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk olup olmadığına dair görüş ayrılıkları onun geçerliliğine dair tartışmaların bir neticesi olmayıp Allah'ın sıfatlarının mahiyetiyle ilgili tartışmaların bir parçasıdır. Allah'ın sıfatlarına dair görüş ayrılıkları her ne kadar II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmışsa da tartışmanın kaynağını, Hıristiyanların Hz. İsa'nın "Allah'ın "Kelime"si olduğunu belirten ifadeyi onu ilâhlaştırmanın bir gerekçesi olarak kullanmaları oluşturmaktadır. Nitekim Hıristiyanların teslisi temellendirirken bunları zattan ayrı bir tür sıfat olarak göstermeye meyletmeleri, Müslümanların bir kısmını bu konuda daha hassas bir tavır benimsemeye sevk etmiştir.

Selefiyye'nin; Kur'ân Allah'ın kelâmıdır ve mahlûk değildir. Allah'la kaimdir ve O'ndan ayrı değildir, anlayışın tam karşısında Mutezile'nin görüşleri yer alır. Mu'tezile'ye göre Kur'ân ses, harf, âyet, sûre vb.lerinden oluşmakta; telif, tanzim, tenzil, inzal gibi hudûs (sonradan olma) nitelikleri taşımaktadır. Bu nedenle kadim değil, mahlûktur.²²⁶ Allah'ın konuşması, mütekellim olması, Kelâmı belli bir mahalde, örneğin Cebrail'de, peygamberlerde, Levh-i Mahfuz'da, insanın okuyuşunda

²²⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, *Halku'l- Kur'ân Maddesi*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, C. 15, s. 371-375.

²²⁵ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul, 1995, 141.

²²⁶ Abdulcebbar, *el- Muğni*, VII, 86.

yaratmasıdır.²²⁷ Kur'ân'ın kadim (ezeli) olması, Allah'ın zatı ile birlikte ikinci bir kadimin daha bulunması demektir. Bu da tevhide ters düşmektedir.²²⁸ Mutezile Kelâm Ekolu Allah'ın hayy, âlim, kadir, semi, basir, mürid ve mütekellim gibi kelimelerle nitelendiğini kabul etmelerine rağmen, bu sıfatların ayrıca (hayat, ilim, kudret gibi) mevcut oluşunu ve Allah'ın zatı ile birlikte buluşunu reddetmiştir. Bununla birlikte onlar Kelâm, irade ve fiil sıfatları haricindeki ilahî sıfatların ayrıca var olduklarını, ancak bunların hadis olup, Allah'ın zatıyla kaim olmadıklarını ifade etmişlerdir.²²⁹ Bu durum, Kur'ân'ın kadim olan Allah'tan farklı olmasını gerektirir. Kur'ân'ın pek çok zati sıfat açısından kadim Allah'tan farklı olduğuna göre, hadis olduğu sonucu çıkar.²³⁰

Eş'ari ve Maturidi Kelâmcılar Selef ile Mu'tezile arasında bir yol izlediler. Ehl-i Sünnet'e göre, Allah'ın sıfatları Zat-ı Akdesine zaittir. Yani zatından ayrıdır. Bununla beraber, bu sıfatlar Allah'ın zatının ne aynısı ne de gayrisidir. Bunun gibi, Allah'ın -ilim, irade, Kelâm, rahmet, rızık verme gibi sıfatları Allah'ın vasıfları olması haysiyetiyle Allah'ın gayrisi değil, fakat bunlar Allah'ın aynısı da değildir.²³¹ Her şeye şekil veren, suret açan Allah'ın 'Musavvir', 'Fettah' gibi isimlerin gösterdiği tasvir ve suret açma sıfatı, mahareti Allah'ın zatı olmadığı açıktır. Ama bunların tamamen Allah'tan ayrı-gayrı olduğunu düşünmek de makul değildir.

Mu'tezile bu çerçevede Allah'ın diğer sıfatları gibi kelâm sıfatının da kadim olmadığı, zâtından ayrı bir sıfat olarak kabul edilemeyeceği, bundan dolayı Kur'ân'ın Allah kelâmı olmakla birlikte hâdis, dolayısıyla mahlûk olması gerektiği tezini savunmuşlardır. Bu iddiaya onları sevk eden temel sebep ise prensiplerinden olan "tevhid" ilkesidir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın sadece zatı kadimdir. Allah'ın zatı dışında O'na kadim bir sıfat izafe edilirse, tevhid sistemi bozulur²³². Çünkü Allah'ın zatı dışında başka kadim varlıkların varlığını kabul etme manası çıkar. Hâlbuki Allah haricinde hiçbir varlık kadim değildir.²³³ O halde Allah'ın Kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim'de kadim olamaz. Bundan ötürü Kur'ân'ın yaratılmış olması zorunludur. Ayrıca Allah'ın Kelâmı

²²⁷ Sabuni, Nureddin Ahmed b Mahmud b Ebu Bekir, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, Nşr. Bekir Topaloğlu, 2000, Ankara, 31; Maturidi, Ebu Mensur, *Kitabü't-Tevhid*, Thk. Fethullah Huleyf, Daru'l-Camiati'l-Mısıryye, İskenderiye, trs. s. 44-49.

²²⁸ Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelâm*, 1998. s. 48-55; Taftazanî, Saduddin, *Şerhu'l-Akaid*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982, s. 170; Kılavuz, A. Saim, *Ana hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, İstanbul 1987, s. 90; es-Sâbunî, *Matüridiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 1979, s. 85.

²²⁹ Özarlan, Selim, *İbn Hümmam'ın Kelâmi Görüşleri*, Ankara, 2003, 38

²³⁰ Abdulcebbar, *el-Muğni*, C. VII, 86-87.

²³¹ Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 46-49.

²³² Abdulcebbar, *el-Muğni*, C. VII, 136.

²³³ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, C.I, 62.

olan Kur'ân harf ve sestem meydana gelmektedir. Böyle bir şey ise ya cisimdir ya arazdır. Ne cismin ne arazın kadim olmadığı malumdur. Allah istediği zaman, zatının haricinde olan mahalde yarattığı Kelâmı konuŖur.²³⁴

Mu'tezili düşünürler, İslâm dünyasında V. (XI.) yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiş olsa da bu yüzyıldan sonra Allah'ın sıfatlarının zâtının ne aynı ne de gayri, ancak zâtı ile kaim ezeli ve ebedî sıfatlar olduğu üzerinde genel bir ittifak sağlanmıştır.²³⁵ Bu ittifak, önceden bilinmediği halde sonradan oluşturulmuş bir uzlaşma olmayıp genellikle kabul edilmiş olan telakki üzerinde bazı âlimler tarafından tevhide yapılan vurgudan dolayı dile getirilen ihtirâzî kayıtların ortadan kaldırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda tartışmalar Kur'ân'ın geçerliliği ve Allah'ın sıfatlarının varlığı hakkında olmayıp daha çok felsefî açıdan genelde sıfatların ve özel olarak kelâm sıfatının nasıl anlaşılacağı konusunda meydana gelmiştir.²³⁶ Tüm bu görüşlerden yola çıkarak Ŗu neticeye varmak mümkündür: Hem Ehl-i Sünnet hem de Mu'tezile'ye göre Allah'ın zatına, hadis olan ses ya da harflerin nisbet edilmesi imkânsızdır. Bu ortak ilkenin sonucunda, Mu'tezile Ehl-i Sünnet'in ezeli olması gereken ilahi kelâmın ses ve harf cinsinden olmadığı anlayışını doğrularken; Mu'tezile, ses ve harf cinsinden başka bir kelimadan bahsedilemeyeceği kabulünden yola çıkarak, zikredilen sakıncalardan dolayı kelâmın zati değil, fiili bir sıfat olması gerektiği neticesine varmaktadır.²³⁷

3. Kelam Ekollerinin Kelamullah'a Yaklaşımı (Kelâmı Lâfzî ve Kelâmı Nefsi Adlandırmaları)

Kelâmın, Allah'ın bir sıfatı mı yoksa bir fiili mi olduğu hususu, Kelâmullah tartışmalarının yönünü belirleyen temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm düşünce tarihine baktığımızda, Ehl-i Sünnet Kelâmcıları meselenin odak noktasını teşkil eden Kelâm'ı ezeli bir sıfat olarak kabul ederken buna karşın Mu'tezile Kelâmcılarının

²³⁴ EŖ'ari, Ebu'l-Hasan, *Makalat'ul-İslâmiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, thk. Muhammed Muhiyiddin Abdulhamid, Beyrut,1990, C.I,s.191-193.

²³⁵ Öge, Sinan, *İlahî Kelâmın Yapısı*, 14-17.

²³⁶ el-İcî, Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevakif fi İlm'l-Kelâm*, Alemu'l- Kutup, Beyrut, trs. 293-296; Teftâzânî, Sa'deddin, *Ŗerhu'l-Makasid*, thk. Abdurrahman Amira, Beyrut, 1989, s. 143-163.

²³⁷ Abdulcebbar, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemadani, *el-Muhtasar fi Usuli'd-Din*, Tah. Muhammed Ammara, Kahire, 1971, (Resailu'l-Adl ve't-Tevhid içerisinde), 193; Öge, Sinan, *İlahî Kelâm Yapısı*, 59.

Kelâm'ı bir fiil olarak algılayıp hadis kabul ettiklerini görmekteyiz.²³⁸ Sistemlerini kurmaya bu şekilde başlayan her iki ekolün de Kur'ân anlayışlarının ister istemez bu doğrultuda şekillendiğini anlamaktayız. Kelâm'ı Allah'ın bir fiili olarak gören Mu'tezile, bu anlayışının bir sonucu olarak Kur'ân'ı da mahlûk olarak kabul etmekte iken; Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Kelâm'ı ezeli bir sıfat olarak kabul etmeleri sonucu hadis özellikleri bünyesinde barındıran Kur'ân hakkında açıklama yapmakta bir takım sıkıntılar yaşadıklarını ve bu problemi Kelâm'ın lâfzî ve nefsi olarak çift doğal bir yapıya sahip olduğu tarzındaki bir teori geliştirerek aşmaya çalıştıklarını görmekteyiz.²³⁹ Allah'ın sıfatı olan Kur'an ile insanın katında bulunan Kur'an arasındaki ilgi ve irtibatı Gazali şöyle cevaplar: insanın katında bulunan ses ve yazıdan müteşekkil Kur'an, Allah katında bulunan ilahi kelama delalet eden bir olgu ve olaydan ibarettir.²⁴⁰ Böylece Ehl-i Sünnet Kelamcıları kelimayı, bu söz, yazı ya da işaretin ifade ettiği mana olarak anladıklarından Kelamullah'tan Kur'an'daki cümle ve ibarelerin ihtiva ettiği ilahi emir ve hakikatleri anlamışlardır. Onlara göre kelimanın sesin, yazının ve işaretlerin kendisi değil, bunların ifade ettikleri manadır, anlamdır. Ezeli olan ve levh-i Mahfuz'da ezelden beri mevcut olan da Allah Kelâm'ının ifade ettiği bu manadır,²⁴¹ bu anlayış Ehl-i Sünnet'in kelimullah'a çift yönlü yaklaşmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Kelâm tanımının zorunlu bir sonucu olarak Ehl-i Sünnet Kelâmcıları, Kelâm'ı "nefsi" ve "lâfzî" olmak üzere ikiye ayırdılar. Kelâm-ı nefsi (Nefsi Kelâm), Allah'ın zatı ile kaim, mahiyetini anlayamayacağımız ezeli bir sıfattır. Lâfzî kelâm (kelâm-ı lâfzî) ise nefsi kelâma delalet eden ses ve harflerden oluşan Kur'ân'ın lafzıdır. Bu lâfzî Kelâm hudûs (sonradan olma) nitelikleri taşıdığı için ezeli değildir, mahlûktur.²⁴² Örneğin, Kelâm-ı Lâfzî ses ve harften ibaret olup hadis ve mahlûk olduğu ve Zat-ı Bari ile kaim ve kadim olmadığı halde Allah'ı Teâlâ'ya isnad ve izafe ile Kelâmullah denilmesi hiçbir mahlûkun kesbinin dahil ve tavassutu olmaksızın Kelâm-ı Lâfzî'nin ibtidaen vasıtasız Mahlûk'u İlâhi olmasına mebnidir.²⁴³

²³⁸ Abdulcebbar, , *el-Muhtasar*, (Resailü'l-Adl ve't-Tevhid içerisinde), 193.

²³⁹ Öge, Sinan, *İlahi Kelâm Yapısı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, C.VII, 84-86- 113- 218-219.

²⁴⁰ Gazali, İhyau Ulumi'd-Din, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, C. I, 189-190.

²⁴¹ Gölçük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelâm*, 19.

²⁴² Özarslan, Selim, *İbn Hümmam'ın Kelâmi Görüşleri*, s. 50.

²⁴³ Harpûtî, Abdullatif, *Kelâm Tarihi*, Nşr. Muammer Esen, Elazığ, 2005, 185.

Eş'arî ve Maturidîler kendi aralarında nefsi kelâmın işitilip işitilmemesi konusunda ayrılmışlardır. Eş'arîlere göre Kelâm-ı nefsi işitilebilir. Çünkü var olan bir şeyin işitilmesi de mümkündür. Maturidîler ise nefsi Kelâmın işitilemeyeceğini savunurlar.²⁴⁴

Kelâmullah konusunda şöyle bir yaklaşım tarzı öne sürebiliriz; Kur'ân-ı Kerim, İlâhî Kelâm sıfatının tecellisidir. Fakat Kur'ân-ı Kerim'in, Levh-i Mahfûz'da yazılı ve mahfuz bulunması; temiz olanların ona temas edebilmesi; okunan ve duyulan bir Kelâm olması; aşamalı olarak, gerek topyekün ve gerekse peyderpey indirilmiş olması; İlâhî bir ruh, rahmet ve hidayet olması; uygulanabilecek şekilde pratikleşebilmesi; fesahat-belagat ve meanî gibi arazi vasıflarla mevsuf bulunması; varlıklardan varlıklara intikal edilebilmesi gibi tüm vasıf ve özellikler, mahlûk oluşunun temel unsurlarındandır. Sair varlıklar da ayrı ayrı İlâhî sıfatların mazharı ve tecellisidir ki, örneğin insan; 'Kelâm, Hayy, Kayyum, Sem'i-Basir, Âlim, Şehid-Şahid, Mü'min gibi sıfat ve isimlerin, tecellisi durumundadır.

4. Halku'l-Kur'ân Meselesi

İslâm'ın ilk kaynağı ve temel kitabı Kur'ân'dır. Kur'ân, Allah'ın kelâmı olduğunu bizzat kendisi haber vermekte olup²⁴⁵ daha geniş bir kavram olan "Kelime" tabiri de yine Kur'ân'da bulunmaktadır.²⁴⁶ Halku'l-Kur'ân" lafzına gelince, bu lafız Kur'ân'da yer almamaktadır. Ayrıca İslâm tarihinde Kelâmullah meselesi ve diğer pek çok ihtilaf, bilindiği gibi Peygamber (s.a.v) döneminden sonraki zaman diliminde başlamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in konuya dair herhangi bir açıklamada bulunduğu nakledilmemektedir. Halku'l-Kur'ân meselesinin bir itikadî problem olarak tartışılmaya başlamasından sonra bazı kaynaklarda konuya ilişkin rivayetler Resûli Ekrem'e atfedilmiştir. Resûli Ekrem'e veya Sahabeye atfedilen "Kur'ân Allah kelâmıdır, mahlûk değildir."²⁴⁷ rivayeti isnad açısından sahih görülmemiştir. Bu meselesinin kelâm ilminin teşekkül etmeye başlamasından itibaren itikadî tartışmalara konu olması sözkonusu rivayetlerin metin açısından da sahih olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Ayrıca

²⁴⁴ Özarlan, *İbn Hümmam'ın Kelâmî Görüşleri*, 49.

²⁴⁵ Bakara, 2 /75; Tevbe, 9/6; Feth, 48/15.

²⁴⁶ Al-i İmran, 3/ 39, 45, 64; Enam, 6 /115; Araf, 7/137; Tevbe, 9.40.74; Yunus, 10/19, 33, 96; Abdülbaki, Muhammed Fuâd, *Li Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân-ı Kerim*, İstanbul, 1990, s. 620

²⁴⁷ Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin B Halef b. Ahmed el-Ferra, *el- Mu'temed fi Usuli'd-Din*, nşr. Vedit Zeydan Haddad, Kahire, 1974; Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, thk., İmâdüddin Ahmed Haydar, Beyrut 1994, I, 373.

her ekolün kendi mezhebini ve bu mezhebe mensup âlimleri yüceltmesi ve karşıt veya hedef ekollere mensup âlimleri de yermesi, düşünce tarihimizde çok sık karşılaştığımız bir olgudur.²⁴⁸ Bu nokta itibariyle düşünce tarihimizi değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda mezhebi önyargılardan sıyrılmak önem arz etmektedir.

Kadı Abdulcebbar Halku'l-Kur'ân meselesini izah ederken Asr-ı Saadet'te insanların Kur'ân'a yaklaşımı inkâr ve tastik yönünden olduğu dolayısıyla Müşrikler, Kur'ân'ın Peygamber (s.a.v.) in sözü olduğunu ileri sürerek inkâr ediyor, Mü'min'ler de Allah'ın kelâmı olduğuna inanıp onu tasdik ediyordu; ilâhî kelâmın mahlûk olup olmadığı konusu ise tartışılmıyordu.²⁴⁹ Kur'ân'ın yaratılmış olduğu görüşünün ilk defa H. I. asrın ilk yarısının sonlarında ortaya çıktığı, ikinci yarısının sonlarına doğru ise, adeta bir devlet ideolojisi haline getirildiği ve devletin tercihi olan, Kur'ân'ın yaratılmışlığını benimsemeyenlerin işkencelere/mihne maruz bırakıldığı bilinmektedir. Ancak bu ideolojinin ilk kez kim tarafından ve hangi amaçla ortaya çıktığı kesin değildir.

Bu mesele Kur'ân'da yer almamasına rağmen Yüce Allah, kendisinin bir takım sıfat ve özelliklerini insanoğluna yine Kur'ân vasıtasıyla haber verdi. Bu haber verme işi de "kelâm" aracılığıyla gerçekleşti. Dolayısıyla Allah'ın insanoğluyla ilişkisi kelâm ile oluştu. Allahın ulûhiyeti, birliği, sıfatları ve insanlara yönelik buyrukları da yine sözcüklerle iletildi.²⁵⁰ Söz ve kelâmın, dolayısıyla *Kelâmullah*'ın bu özelliğinin insanların ilgisini çekmesi, konu etrafındaki tartışmaların ilk aşamasını oluşturdu.

"Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı" problemi Zaruret-i Diniyye'den olmadığı halde etrafında çok sert tartışmalar ve sürtüşmeler olmuştur. Kadî Abdülcebbar Halku'l Kur'ân görüşünü açıklarken bu konunun sem'i bir delile dayanmayıp ilgili hükmün "mümkün" olduğunu belirtmekte, dolayısıyla meselenin sadece cevaz çerçevesinde olduğunu, herhangi bir vucubiyetin bulunmadığını söylemektedir. Meseleye ictihadi bir konu olarak baktığından, aksi görüşte olanları tekfir etmemektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın mahlûk olduğu yönünde delilleri sıralarken karşı tarafı tekfir etmemektedir.²⁵¹ Abdülcebbar'ın bu tavrına baktığımızda Mihne dönemini birebir Mu'tezile ile

²⁴⁸ Yar, Erkan, "Eş'ari ve Metodolojisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, C. X, sayı: 2, s. 26.

²⁴⁹ Kadî Abdülcebbar, *Tabakatü'l-Mu'tezile*, (Fazlül'l-İ'tizal içinde, nşr. Fuad Seyyid), Tunus, 1974. s. 156.

²⁵⁰ Öçal, Şamil, *Kelâmullahın Çift Doğası Kelâm-ı Lâfzî ve Kelâm-ı Nefsî*, İslâmiyat Der. Ankara 1999, C.II, s.1.

²⁵¹ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s. 215.

ilişkilendirmek insaflı görünmemektedir. Hadisenin siyasiliğini önplana çıkarmak daha tutarlı görünmektedir. Özellikle Abbasi Halifelerinin Kur'ân'ın mahiyetine ilişkin tartışmaları teşvik eden (Me'mûn, Mu'tasım ve Vasık) veya yasaklayan (Mütevekkil) emirnameleri yayınlamaları bu meselenin siyasiliğini önplana çıkarmaktadır. Çağımızda ise insan aklının göstermiş olduğu tekâmül ve ulaştığı bilgi seviyesi ve iletişim imkânların verdiği ve tanıdığı imkân ve olanaktan ötürü bugünkü insanlar bu tarihi tartışmayı geride bırakıp yeni algılar ve problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Halku'l Kur'ân meselesinin en çok tartışıldığı Kufe ve Basra şehirlerinde, isimsiz bir mezar taşında kendisinin ismi yerine uğruna yanıp tutuştuğu Halku'l-Kur'ân konusunu vasiyet etmiş olacak ki mezar taşına şöyle yazılmıştır: *Kur'ân Kelâmullah'tır; vahyedilmiştir; mahlûk değildir.*²⁵² İslâm tarihinde bu kavram tartışmasından ötürü ilim merkezleri, camiler ve şehirler taraftarlara ayrılmış adeta kişi düşüncesine göre beldeler aramış bu tartışma ta mezarlıklara kadar ulaşmıştır.

Kelâmda sıfatlar üzerine yapılan tartışmalar, “Halku'l-Kur'ân” meselesi hakkındaki tartışmalarla çok yakından alâkalıdır. Kelâmcılar bu mesleye sıfatlar yönünden yaklaştığından *Kur'ân'ın mahiyeti (yaratılmış olup olmadığı) konusunu isimlendirmede çıkmaza girmişlerdir. Dolayısıyla Allah tarafından Cebrâîl vasıtasıyla Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilen ilâhî kelâm, aynen Allah gibi ezeli miydi, yoksa değil miydi? İkileminde kalmışlardır. Eğer ilâhî kelâma ezeli denilecek olursa, Müslümanların, Hz. İsa'nın ulûhiyeti konusunda Hristiyanlara karşı öne sürdükleri tezleri zaafa uğrayacaktı. Ezeli olmadığı ve sonradan meydana getirilmiş (mahlûk) olduğu söylenecek olursa, ilâhî kelâmın *nass olma niteliğine* hâle gelip ve onun zaman içinde değişip yenilenmesi konusu gündeme geliyordu.²⁵³ Bu yüzden, “Halku'l-Kur'ân” meselesi, uzun asırlar boyunca İslâm düşünürlerinin zihnini meşgul etmeye devam etmiştir. Çünkü Kur'ân, kendisini, vahyedilişinden önce hattâ âlemin yaratılışından önce de kendini mevcut olarak takdim eder.*

Ancak açık bir biçimde önceden beri mevcut yaratılmış Kur'ân akidesi, bazı kelâmcılar tarafından Allah'ın zâtıyla kaim olan bir sıfat olarak benimsenip sürdürüldü. Buna karşın, Mu'tezilîler resmen ezeli sıfatların gerçekliğine muhâlefetlerini ilân ettiklerinde, onlar aynı zamanda hâlâ yaşayan önceden beri mevcut yaratılmış Kur'ân

²⁵² Dağ Mehmet, *İslâm Kelâmu*, A.Ü.İ.F. Yay. 1983, Ankara, S.59.

²⁵³ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih'ul-Umem ve'l-Mulük*, Beyrut,1989, C.V, 188.

anlayışının yanında yer alarak, önceden mevcut Kur'ân'ın Allah'ta ezeli ve gerçek bir sıfat olmayacağını ileri sürdüler.²⁵⁴

Mu'tezile'nin genel anlamda Kelâmın muhdesliğine yönelik zikrettiği delillere ilaveten hususi olarak Kur'ân'ın mahlûk oluşuna yönelik delilleri de vardır. Kur'ân'ın mahlûk oluşuna temel olarak sundukları gerekçelerin ana eksenini, onun yaratılmışlık özelliklerine sahip olmasıdır.²⁵⁵ Mu'tezile'ye göre Kelâmın muhdesliği noktasından Kur'ân'ın zati gereği muhdes olması gerekir. Zira Yüce Allah, kadir olduğu Kelâmı ihdas ederse, o da ancak Kur'ân'ın niteliklerine denk bir şey olacaktır.²⁵⁶ Kelâm Allah'ın bir fiilidir. "Takdir" yoluyla vaki olması nedeniyle Allah'ın fiillerinin tümü "mahlûk"tur. Bu nedenle Kur'ân'da mahlûktur.²⁵⁷ Kadı Abdulcebbar Kur'ân'ın muhdesliği konusunda şu izahta bulunuyor. Birbirinden farklı cüzlere ve kısımlara sahip ayrılan pek çok şey olmasına rağmen Kur'ân'ın kadim oluşu caiz olursa, sahip olduğu terkip ve tasvire rağmen insanın da kadim olmasına engel olacak bir şey kalmaz.²⁵⁸ Ona göre Kur'ân'ın muhdes olması kesindir. Çünkü Kur'ân cüzlere ve kısımlara sahip olma, bölümlere ayrılabilme, idrak edilme, işitilme, muhkem veya mufassal olma, okunma yazılma, ezberlenme gibi Allah hakkında düşünülmesi imkânsız birtakım niteliklere sahiptir. Diğer taraftan Allah hakkında sahih olan Kadir, Hayy, Âlim, Semi' ve Basir olma gibi sıfatların ise Kur'ân hakkında düşünülmesi imkânsızdır. Bu durum, Kur'ân'ın kadim olan Allah'tan farklı olmasını gerektirir. Kur'ân'ın pek çok zati sıfat açısından kadim Allah'tan farklı olduğuna göre, hadis olduğu sonucu çıkar.²⁵⁹

Halku'l-Kur'ân meselesi, uzun asırlar boyunca İslâm düşünürlerinin zihinlerini meşgul etmiştir. Fakat Halku'l-Kur'ân tabiri Kur'ân'da yer almamaktadır. Bu konu hakkında yapısal bir niteleme yapmak gerekirse Halku'l-Kur'ân tartışmalarının "teolojik" ve "dilbilimsel" yönü bir tarafa, genel anlamda politik yönünün ağır bastığı görülmektedir. Halku'l-Kur'ân hakkındaki tartışmaların ilk defa kim tarafından başladığı konusu çerçevesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Saîd ed-Dârimî bunu ilk defa kelâmî bir tartışma konusu haline getirenini Ca'd b. Dirhem olduğunu söylemektedir; Cehm b. Safvân da bu görüşü benimseyip yaymıştır.²⁶⁰ Erken devir

²⁵⁴ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s. 86-87.

²⁵⁵ Bakillani, Ebu Bekir Muhammed b. Et-Tayyib, *el-İnsaf fi ma Yecibu İ'tikaduhu ve la Yecuzu'l-Cebli bih*, Tah. Muhammed Zahid el-Kevseri, Kahire, 1963, s. 70.

²⁵⁶ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s. 86.

²⁵⁷ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s.208.

²⁵⁸ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s. 86.

²⁵⁹ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s.86-87.

²⁶⁰ Darimi, Ebu Said Osman b. Said b. Halid ed-Dârimî, *Kitabu'r-Red 'ale'l-Cehmiyye*, Kuveyt

âlimlerinden İbn Kuteybe, bir eserinde bu meseleyi ilk defa Cehm b. Safvân ile Ebû Hanîfe'nin tartıştığını naklederken²⁶¹ diğer bir eserinde konuyu ilk ortaya atan kişinin Beyân b. Sem'ân veya Mugire b. Saîd el-İclî olduğunu belirtir. Müteahhir dönem âlimlerinden Râgıb el-İsfahânî, bu meseleyi ilk defa Kûfe'de Beyân b. Sem'ân'ın, "Kur'ân mahlûk mudur değil midir?" sorusunu sorarak tartışmaya açtığına, Ebû Hanîfe'nin de soruya cevap verip ilk defa, "Kur'ân mahlûktur" dediğine, ancak küfürle itham edilince tövbe edip bu görüşünden döndüğüne ilişkin bir rivayeti nakleder.²⁶²

Kadî Abdülcebbâr, Ebû Hâşim el-Cübbât'den naklen konunun Ebû Hanîfe ve öğrencileri zamanında ortaya çıktığını belirtir.²⁶³ Takıyyüddin İbn Teymiyye'ye göre ise kelâmcılar metafizik sistemlerini fizik anlayışlarına dayandırmışlardır. Bunun bir sonucu olarak ilâhî sıfat ve fiillerin zât ile kaim olup olmamasına ilişkin tartışmalar kelâm sıfatının, dolayısıyla Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığına dair ihtilâfları beraberinde getirmiştir.²⁶⁴ Zira Mu'tezile âlimleri sıfatları zât ile kaim ezeli mânalar olarak telakki etmeyi Allah'ın yaratıklara benzetilmesini gerektireceği düşüncesiyle reddetmiş ve hâdis olduklarını söylemişler, bu sebeple de ilâhî bir sıfatın tecellisi olan Kur'ân'ın yaratılmışlığı fikrini savunmuşlardır.²⁶⁵ Ayrıca Kur'ân'da tarihî olaylara pek çok atıf yapılmış, vuku bulacak olayların levhi mahfûzda yazıldığı ve Kur'ân'ın oradan insanlara gönderildiği bildirilmiştir.²⁶⁶ Sadece bu değerlendirmelere baktığımızda Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı" problemi Zaruret-i Diniyye'den olmadığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Halku'l-Kur'ân meselesinin Müslümanlar arasında itikadî bir problem olarak tartışılmasının sebepleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbnü'l Esîr Halku'l-Kur'ân meselesinin yahudi kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁷ Onun bu görüşü bazı müteahhir kaynaklarca da benimsenip tekrarlanmıştır. Genel kanata göre İslâm'da

1995, s. 259, 337.

²⁶¹ İbn-i Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri, *el-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Redd ale'l-Cehmiye ve'l-Müşebbihe*, Kahire, 1930, s. 247.

²⁶² Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l Kasım el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-İtikadât*, Beyrut, 1988, s. 170-172.

²⁶³ Kadî Abdülcebbâr Abdullah b. Ahmed Ebu Hüseyin, *Kitabu Fadlu'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuat Seyyid, Tunus, 1986, s.157

²⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, *Halku'l-Kur'ân Maddesi*, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. XV, s. 371-375.

²⁶⁵ İbn-i Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Takıyyuddîn Ahmed, *Mecmû'atü'r-Resâ'il*, C. III, s. 441, Beyrut, 1983.

²⁶⁶ Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, s. 224, 306-307

²⁶⁷ İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *İslâm Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1987, C.VII, 75.

Allah'ın kelâm sıfatının, dolayısıyla Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ilk dile getiren kişinin Ca'd b. Dirhem olduğu söylenmektedir. Ca'd b. Dirhem sadece "Kur'ân mahlûktur" görüşünü dile getirmekle kalmamış, buna bağlı olarak ilâhî sıfatların varlığını ilk olarak inkâr eden de o olmuştur. Ancak onun bu görüşlerini öğrencisi Cehm b. Safvân daha da geliştirmiştir.²⁶⁸ Dolayısıyla Cehm'e nisbetle Cehmiyye mezhebi, sıfatlar ve dolayısıyla Allah'ın kelâm sıfatı üzerinde özellikle duran bir mezhep olmuştur.²⁶⁹

Bu durum Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvân gibi Cehmiyye ve Mu'tezile âlimlerinin özellikle Hıristiyanların iddiasını reddetmek için hem "Kelimetullah" olan Hz. İsa'nın hem de ilâhî kelimelerin mahlûk olduğunu söylemişlerdir.²⁷⁰ Halku'l-Kur'ân probleminin ortaya çıkışında Grek felsefesinin etkili olduğu da söylenmiştir.²⁷¹ Ca'd b. Dirhem ile Cehm b. Safvân'ın ölümünün ardından onların görüşlerini şiddetle eleştiren muhafazakâr âlimler tarafından sakıncalı bulunmuş ve bu tutum bir süre problemden söz edilmemesini sağlamıştır. Abbâsî halifelerinden Me'mûn, Mu'tasım ve Vasık döneminde ve özellikle Me'mûn dönemlerinde Kur'ân'ın mahlûk olduğu hususu resmî bir görüş haline getirilmek istenmiştir. Halife Me'mûn, 212 (827) yılında Kur'ân'ın mahlûk olduğuna inandığını açıkladıktan sonra Ahmed b. Ebû Duâd'ın teşvikiyle Bağdat Valisi İshak b. İbrâhim'e bir yazı göndererek âlimleri bu konuda sorguya çekmesini, Kur'ân'ın mahlûk olduğuna inanmayanların hukukî ehliyetlerini iptal etmesini emretmiştir.²⁷² Ahmed b. Hanbel, Nuaym b. Hammâd, Muhammed b. Nûh, Ahmed b. Nasr el-Huzâî gibi âlimlerin dışındakiler resmî görüşü benimsemişlerdir.²⁷³

Ahmed b. Hanbel ve arkadaşları ise, "Kur'ân Allah kelâmıdır, bunun dışında ilâve bir söz söyleyemeyiz" tarzında cevap verip resmî görüşe karşı direndikleri için işkenceye mâruz kalmışlardır. Muhammed b. Nûh işkence sonucu ölmüş, Halife Mu'tasımbillâh, Ahmed b. Hanbel'i işkenceye tâbi tutmaya devam etmiş, Ahmed b. Nasr el-Huzâî Vâsikbillâh tarafından öldürülmüş, Nuaym b. Hammâd ise hapiste ölmüştür. Muhafazakâr âlimler üzerinde on altı yıl kadar devam eden bu baskı ve işkence Halife Mütevekkilalellah döneminde sona ermiş ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu

²⁶⁸ İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*. 18.

²⁶⁹ Esen, *Sistematik Kelam*, 31-32.

²⁷⁰ Ebû Zehra, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, Hisar yayınevi, İstanbul, trs. C.I, 190-195.

²⁷¹ Muhammed, Ramazan Abdullah, *el-Bakillani ve Arauhu'l-Kelâmiye*, Bağdat, 1986, 525-526.

²⁷² Kesikooğlu, Osman, *Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, T.D.V. Yay. 2010, 282-286.

²⁷³ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberi*, Sağlam Yayınları, Çeviren: M. Faruk Gürtunca, 2007, C. IV, 2115.

söylemek bir süre yasaklanmıştır.²⁷⁴ Halku'l-Kur'ân etrafındaki siyasî baskıların kalkmasından bir müddet sonra konu ilmî meclislerde serbest bir şekilde tartışılmaya devam etmiş ve İslâm âlimlerinin görüşleri gelişen itikadî ekollere paralel olarak şekillenmiştir. Bir tarafta Cehmiyye ile Mu'tezile âlimleri, Kur'ân'ın hem lafzı hem de mânası itibariyle mahlûk olduğunu ileri sürüp bu görüşü aklî ve naklî delillerle kanıtlamaya çalışırken diğer tarafta Selefî hareket içinde yer alan muhaddislerin bir kısmı, aşırı tepkinin bir sonucu olarak Kur'ân'ın lafızlarının ve bu lafızları söylemenin (telaffuz) dahi mahlûk olmadığını ısrarla savunarak bütün muhalif görüş sahiplerini küfre nisbet etmişlerdir. Bu iki aşırı uç karşısında, yeni teşekkül etmeye başlayan Ehli Sünnet kelâm hareketinin öncülerinden İbn Küllâb el-Basrî, Hâris b. Esed el-Muhâsibî, Hüseyin b. Ali el-Kerâbîsî gibi âlimler Allah kelâmı olan Kur'ân'ın mâna itibariyle kadîm, lafızları ve insanlar tarafından okunuşu bakımından mahlûk olduğunu söylemişlerdir.²⁷⁵

Allah'ın mütekellim (konuşan) ve Kur'ân'ın da Allah'ın Kelâmı olduğunda tüm İslâm mezhepleri görüş birliği içindedirler. Ancak Kur'ân'ın Kelâm sıfatı gibi kadim (ezeli) mi, yoksa mahlûk (yaratılmış) ve hâdis (sonradan olma) mı olduğu konusunda çok farklı görüşler öne sürülmüş, çok şiddetli tartışmalar yürütülmüştür. Bu konudaki belli başlı görüşler Selef, Mutezile ve Eş'ariye ile Mâturidiyye tarafından savunulmuştur

4.1. Mu'tezile'nin Halku'l-Kur'ân Konusunda Temel Görüşü

Kur'ân gerçek anlamda ilâhî bir kelâm olup Allah'ın zâtı dışında levhi mahfûz, Cebrâil, Peygamber gibi varlıklarda yarattığı harflerle seslerden oluşan bir arazdır ve fiilî sıfatının bir tecellisidir.²⁷⁶ Allah yarattığı harf ve seslerle mütekellim olur. Bu açıdan Kur'ân "mahlûk, muhdes ve mef'ûl"dür, ezelde olmayıp sonradan yaratılmıştır.²⁷⁷ Allah Kur'ân'ın benzerini yaratmaya kadirdir, onunla kullarına haberler ve buyruklar göndermiştir. Bu harf ve seslerin dışında ilâhî zâttâ mevcut bir kelâmı nefsi yoktur.²⁷⁸ Zira insanlar kelâm kavramından zaruri olarak harf ve sesleri anlar, bunun dışındaki bir kelâm tanımı mâkul değildir. Kur'ân'ın gerçekten Allah kelâmı olduğu da zarûrâtı dîniyye arasında yer alan bir bilgidir. Kur'ân'ın kadîm değil mahlûk

²⁷⁴ İbn-i Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b İshak, *Kitabu'u-Tevhid*, Tah. Dr. Abdulaziz b İbrahim eş-Şehvan, Riyad, 1997, 328; Râgıb el-İsfahânî, *el-İ'tikadât*, 172-173.

²⁷⁵ İbn-i Teymiyye, *Mecmû'atü'r-Resâ'il*, C.III, s. 353;

²⁷⁶ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s.164-165.

²⁷⁷ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s.164.

²⁷⁸ Abdulcebbar, *el-Muğni*, VII, s. 84-85.

olduğunu kanıtlayan deliller vardır: Kur’ân’da âyetlerin muhdes olduğu, tafsil edildiği, bir kısmının değiştirilerek neshedildiği, insanlara ait sözlerle mukayese edilip sözlerin en güzelini teşkil ettiği, Arapça olarak yaratıldığı (mec’ûl), muhkem ve müteşâbih unsurlardan oluştuğu bildirilmiş; Allah’ın ilk ve son varlık olduğu ve her şeyi yarattığı bildirilerek zâtı dışında hiçbir kadîmin bulunmadığına, dolayısıyla Kur’ân’ın da mahlûk olduğuna işaret edilmiştir.²⁷⁹

Bir kısım ayetlerde “iz” zaman edatının kullanılması, bazı Peygamber sözlerinin ayet oluşu ve bazı ayetlerinin daha vuku bulmaması, Kur’ân’ın mahlûk ve muhdes olduğunun delilleridir. Örneğin Zilzal ve Vakıa Sürelerindeki vahiy emrinin zaman ve zemini gelmemiştir. Bazı hadislerde, “Allah vardı, başka hiçbir şey yoktu, sonra zikri (Kur’ân) yarattı. Gök ve yer dâhil olmak üzere Allah Âyetü’l-Kürsî’den daha büyük bir şey yaratmadı” Yanınızda Kur’ân varken düşman yurduna uğramayın. Olur ki ona kötülükleri olur.²⁸⁰ Kadî Abdulcebbar bunlara ilaveten “eğer doğru ise” kaydını ilave ederek Allah’ın Tevrat’ı kendi eliyle yarattığını ifade eden rivayetleri de zikreder ve Kur’ân’ın da Tevrat gibi olduğunu söyler. Hatta eliyle kaydının yaratılmışlığını te’kid ettiğini belirterek âyetlerin mahlûk olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

Kur’ân harflerin oluşturduğu kelimelerden, âyet ve sûre gibi bölümlerden meydana gelir. Başı ve sonu olan, parçalardan meydana gelen ve bazı tarihî olaylara dair bilgiler ihtiva eden “Kelime”lerin kadîm sayılması imkânsızdır; dolayısıyla Kur’ân’ın mahlûk olması aklen zorunludur. Öte yandan ümmet arasında “Ta Ha’nın Ya’Sin’in ve Kur’ân’ı Azim’in Rabbi” şeklinde söylemlerin var olduğu sabittir. Bu söylem de Kur’ân’ın hudusuna delalet eder. Çünkü rabbi olan her şey merbubdur. Merbubolan ise muhdes ve mefuldür.²⁸² Yegâne kadîm varlık Allah’tır. O’nun zâtı dışında hiçbir kadîm varlık bulunmadığına ve Kur’ân ilâhî bir fiil neticesinde meydana geldiğine göre mahlûk olması gerekir. Ayrıca Kur’ân emir nehiy, va’d va’id, haber gibi değişik muhtevalara sahiptir. Bu husus Kur’ân’ı Allah’ın zâtî bir sıfatı saymayı imkânsız kılar. Eğer Kur’ân kadîm bir ilâhî kelâm olsaydı hitap ettiği insanların da kadîm olması gerekirdi. Zira henüz yaratılmamış bulunan varlıklara yönelik emir ve nehiylerden bahsetmek hikmete uygun değildir. Kur’ân’ın okunan ve işitilen Arapça bir kitap olması, bazı âyetlerinin önce, bazılarının ise sonra indirilmesi gibi vasıflar taşıması da

²⁷⁹ Kadî Abdülcebbar, *el-Muğni*, VII, 89.

²⁸⁰ Kadî Abdülcebbar, *el-Muğni*, VII, s. 91

²⁸¹ Kadî Abdülcebbar, *el-Muğni*, VII, 91; *el-Muhtasar fî Usûli’-d-Dîn, Tah. Muhammed Amera, Kahire, 1971(Resail’ül-Adl ve’t-Tevhid içerisinde) C.I, 193-195.*

²⁸² Kadî Abdülcebbar, *el-Muht*, s. 339.

mahlûk olduğuna ilişkin delillerdir.²⁸³ Halku'l-Kur'ân meselesinde Mutezilî kelâmcıların tutarlı olduğu nokta ise, kelâmı, Allah ile elçi arasında dolaylı şekilde gerçekleşen bir iletişim olarak belirlemiş olmaları ve Kur'ân'ı nazil olduğu dil sistemi içerisinde tartışmalarıdır.²⁸⁴

4.2. Selefiye'nin Halku'l-Kur'ân Konusunda Temel Görüşü

Kur'ân Allah kelâmı olup mahlûk değildir; hem lafzı hem de mânası Allah'ın zâtıyla kaim olup kadîmdir. Kur'ân Allah'ın kelâmı, dolayısıyla O'nun sıfatı olduğundan hangi cümle içinde kullanılırsa kullanılsın ve ne şekilde ifade edilirse edilsin, ister yazılsın ister telaffuz edilsin mahlûk değildir. Kur'ân'ın mahlûk olduğuna inanmak küfrü gerektirir. Zira işitilen ve yazılan Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu naslarla sabittir. De ki: "Bana gerçekten şu vahyolundu: Cinlerden bir grup dinleyip de şöyle demişler: -Doğrusu biz, (büyük) hayranlık uyandıran bir Kur'ân dinledik."²⁸⁵ Ve ümmetin bu konuda icmâı vardır. Kur'ân sadece manalardan veya sadece lafızlardan değil lafızların ve mânaların hepsinden ibarettir.

Bundan dolayı lafız ve mâna ayırımı yapılmadan Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu kabul edilmelidir. Kelâmdan anlaşılan mâna da budur. Kur'ân Allah kelâmı olarak kabul edildiği ve Allah'ın kelâm sıfatı benimsendiği takdirde onun harflerinin zâtı ilâhiyye ile kaim olması bunun kaçınılmaz sonucu olur. Şu halde kelâm Allah'ın zâtında mevcut bir mana yani kelâmı nefsî değildir. Harf ve sestten yoksun olan bir kelâm düşünülemezine göre zât ile kaim mânadan ibaret bir kelâmı nefsî fikri Allah'ın mütekellim olduğunu kanıtlamaz, aksine O'nun kelâm sıfatından mahrum bulunduğunu gösterir. Kur'ân, Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirilen mânanın lafza büründürülmüş şekli (hikâyesi) ve ibaresi değil, hem lafız hem de mâna itibarıyla Allah'ın zâtı ile kaim olan gerçek kelâmıdır.²⁸⁶ Kur'ân'ın Cebrâil vasıtasıyla Resûl'i Ekrem'e indirilip tebliğ edilmesi, lafızlarının Allah'ın zâtı ile kaim olmasına engel teşkil etmez. Nitekim Hz. Peygamber'in, "Ameller niyetlere göredir" sözü nakledilince bunun lafzı ve mânasıyla ona ait bir kelâm olduğu kabul edilir. Bu sözü nakledenin sesinden

²⁸³ Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *er-Resâil*, Kahire, 1979, c.I, 293-295; Kadî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 528-531; Eş'arî, Ebu-l Hasan bin İsmail el-Eş'ari, *Makalâtu'l-İslâmiyyin*, Helmut Ritter, Almanya, 1980, s. 191-194, 516-517.

²⁸⁴ Aslan, İbrahim, *Kelâmullah Tartışmalarının Dilbilimsel İçeriği*, 148.

²⁸⁵ Cinn, 72/1.

²⁸⁶ Ebu Ya'la, el-Ferra, *el-Mu'temed fi-Usuli'd-Din*, Ahmed bin Ali, Musned, Beyrut, 1974, s. 89, 155-156.

duymuş olmak onu Resûlullah'ın kelâmı olmaktan çıkarmadığı gibi Kur'ân'ın insanlar tarafından okunup yazılması da onu ulûhiyyetine uygun bir tarzda Allah'ın zâtı ile kaim üstün bir kelâm olmaktan çıkarmaz.

Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Selefiyye âlimlerinin büyük çoğunluğu ile İzmirli İsmâil Hakkı gibi bazı Mâtürîdî âlimleri bu görüştedir.²⁸⁷ İleri sürdükleri delillerin bir kısmı ise şöylece özetlenebilir:

Birçok âyette Kur'ân Allah'a nisbet edilmiş ve O'nun tarafından indirildiği açıklanmış Allah'ın ilminde yer aldığına dikkat çekilerek²⁸⁸ ilâhî bir sıfat olduğuna işaret edilmiştir; ilâhî sıfatlar ise kadîmdir.²⁸⁹

Nitekim Muaviye b. Ammar, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı hususunu Ca'fer b Muhammed'e sorduğunda: Kur'ânı Kerîm ne yaratıcı ne de yaratılmıştır; fakat o Allah'ın kelimidir." şeklinde karşılık vermiştir.²⁹⁰ Bu nokta itibariyle Kur'ân hakkında verilecek hükümlerin kaynağı yine Kur'ân olması gerekir. Kur'ân'da ise mahlûk olduğunu kanıtlayan hiçbir âyet mevcut değildir. Kur'ân kendisini sadece Allah kelâmı olarak vasıflandırmıştır. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kanıtlamak için Cehmiyye ve Mu'tezile âlimlerinin öne sürdüğü delillerin zayıf olduğu söylenebilir. Zira, Kur'ân'ın "mec'ûl" olması yaratıldığı anlamına gelmez. Nitekim, "ca'l" kelimesi Kur'ân'da hep yaratmak mânasında kullanılmamıştır. "Rab'lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler."²⁹¹ ayetinde geçen "zikri muhdes" ile kastedilen Kur'ân'ın kendisi değil insanlara indirilişidir. Aynı şekilde Kelimetullah olarak nitelendirilen Hz. Îsâ'nın mahlûk oluşu da ilâhî kelimelerin ve dolayısıyla Kur'ân'ın mahlûk olmasını gerektirmez. Çünkü Hz. Îsâ'nın bu şekilde nitelendirilmesi onun gerçekten ilâhî "Kelime" olmasından dolayı değil "kün" emriyle yaratılmasından ötürüdür ve bu ilâhî kelâm Allah'ın zâtıyla kaim olup yaratılmamıştır. Hz. Peygamber ümmetine ilâhî "Kelime"lerle istiâzede bulunmayı, yani, "Allah'ın en mükemmel kelimelerine sığınırım" demeyi tavsiye etmiştir.²⁹² Eğer Kur'ân mahlûk olsaydı mahlûkun mahlûkla istiâzede bulunması söz konusu olurdu ki bunun yanlışlığı ortadadır.²⁹³

²⁸⁷ İsmail Hakkı İzmirli, Yeni İlmî Kelâm, Ankara, 1981, C.I, s. 113.

²⁸⁸ En'âm 6/114; Tevbe 9/6; Ra'd 13/37.

²⁸⁹ Dârimî, Muhammed bin İbrâhîm bin Mansûr eş-Şîrâzî, *er-Red ale'l-Merîsî*, 470.

²⁹⁰ Fesevî, Ebû Yusuûf Yakub b. Süfyan, *el-Ma'rifetu ve't-Tarîhu*, (I-III), Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, C. II, 377-378.

²⁹¹ Enbiyâ, 21/2.

²⁹² Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfî el-Buhârî,

İbn-i Hazm'a göre Kur'ân okunduğu ve yazıldığı zaman işitilen sese ve yazılan yazıya da Kur'ân adı verilir. Ancak ses ve yazı Kur'ân'ı ihtiva ettiği gibi insanın fiili olan sesi ve yazısını da içerir, insana ait fiillerin mahlûk olduğu ise açık bir gerçektir.²⁹⁴ M. Reşîd Rızâ bu konuda daha çekimser davranarak, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığını konusunda söz söylemeyi uygun bulmayıp bu konuda susmayı tercih etmiştir. Zira ona göre ilâhî kelâmın kühünü bilmek imkânsızdır ve bu nevi tartışmalar insanı yanıltabilir²⁹⁵ Bazı Selef âlimleri ise Kur'ân'ı telaffuz edip yazmanın yanı sıra çıkarılan sesler ve çizilen yazıların dahi mahlûk olmadığını söylemişlerdir.²⁹⁶

4. 3. Ehl-i Sünnet'in Halku'l-Kur'ân Konusunda Temel Görüşü

Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusunda hüküm verirken lafızlarını ve onların ihtiva ettiği mânayı birbirinden ayırmak gerekir. Kur'ân'ın Allah'ın zâtı ile kaim bulunan mânası, yani lafızlardan soyutlanmış aslı ezeli olup mahlûk değildir.²⁹⁷ Zira aslında tek olan (bir anlamda parçalanmaz bir bütün olan) ve ilgili bulunduğu konulara göre emir, nehiy, haber gibi adlar alan bu ezeli mâna gerçek anlamda bir kelâm sıfatıdır. Allah'ın zâtı ile kaim olan sıfatların yaratılmışlıkla nitelendirilmek suretiyle mahlûkun sıfatlarına benzetilmesi hem aklen hem de naklen mümkün değildir. Kelâmı nefsi (zâtî) diye adlandırılan bu mânayı insanların idrak alanına indiren Kur'ân'ın lafızları ise (ibare) mahlûktur. Çünkü bunlar, ardarda gelen ve bu sebeple sınırlı durumda bulunan harfler ve seslerden oluşmaktadır. Hiçbir yönden yaratılmışlara benzemeyen Allah harf ve seslerle konuşmadığından Kur'ân'ın lafızları Allah'u Teâlâ'ya isnad ve izafe ile Kelâmullah denilmesi hiçbir mahlûkun kesbinin dahli ve tavassutu olmaksızın Kelâm-ı Lâfzî'nin ibtidaen vasıtasız mahlûk'u İlahi olmasına mebnidir.²⁹⁸ Yani Allah'ın zâtı ile kaim olmayan Kur'ân'ın lafızları önce levhi mahfûzda, daha sonra Cebrâil'de veya Hz. Peygamber'in kalbinde yaratılmıştır.²⁹⁹ Kur'ân'ın lafızlarının insanlara indirilişi de insanlar tarafından okunuşu ve yazılışı da hâdistir.

Sahihi Buhari Muhtasari, İstanbul, 1966, *Enbiyâ*, 335; Eş'ari, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâ'il, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Beşir Muhammed Uyun, Şam, 1413/1993, 104-105.

²⁹³ Eş'arî, *el-İbâne*, 104.

²⁹⁴ İbn-i Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm b. Galip b. Salih b. Halef b. Maden b. Süfyan b. Yezid el-Farisi el-Endülüsî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ne'n-Nihal*, Beyrut, 1406/1986, 152.

²⁹⁵ M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, IX, 179-183.

²⁹⁶ İbn-i Teymiyye, *Mecmû'atü'r-Resâ'il*, C.III, 441-443.

²⁹⁷ Neseî, Ebu'l-Muin, *Tabstratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, I, 284-299.

²⁹⁸ Harpûtî, Abdullatif, *KelâmTarihi*, Nşr. Fikret Karaman, İbrahim Özdemir, Elazığ, t.2000. s. 185.

²⁹⁹ Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 58-59,

Ehl-i Sünnet'e göre Kur'ân'daki lafızların delâlet ettiği mânalar mahlûk olsaydı yaratılmışlık açısından insanların sözleriyle ilâhî kelâm arasında fark bulunmaz ve her ikisi de birbirine benzerdi.³⁰⁰ İlâhî kelâmın insanların kelâmına benzemediği ve Kur'ân'ın bir benzerinin meydana getirilemeyeceği ise ayetlerle sabittir.³⁰¹ Kur'ân'ın mânası (aslı) mahlûk olsaydı ihtiva ettiği ilâhî isim ve sıfatların da mahlûk olması gerekirdi. Hâlbuki ilâhî isim ve sıfatların mahlûk olması ulûhiyete aykırıdır.³⁰² Kur'ân'a ait lafızların mahlûk olmasına gelince bu husus tartışmaya ihtiyaç bırakmayacak derecede açıktır. Zira harflerin ve seslerin yaratılmış olduğu ve Allah'ın da harf ve seslerle konuşmadığı aklen zaruri bilgilerle sabittir. Çünkü harflerin başı, sonu vardır ve çeşitli unsurlardan oluşmuştur. Bu vasıflar kadîm değil mahlûk olan varlıklara mahsustur.³⁰³ Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'den oluşan Ehl-i Sünnet kelâmcılarının büyük çoğunluğu bu görüştedir.

Değişik kelâmi ekollere mensup âlimlerce benimsenen bu görüşlerin dayandığı deliller karşılıklı olarak eleştirilmiştir. Mu'tezile âlimlerine göre Sünnî kelâmcıların Kur'ân'ın mâna (asıl) itibariyle ezeli olduğunu kanıtlamak için ortaya koydukları kelâmı nefsi kavramı Allah'ın ilim ve irade sıfatlarından başka bir şey değildir; ilim ve iradenin ezeli olduğunda ise ihtilâf yoktur. İlâhî ilim ve irade harflerin yaratılması suretiyle insanlara iletilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân mahlûk kabul edilmelidir. Ayrıca "kün" emri ilâhî kelâmı değil fiili ifade eder. Kur'ân'da ilâhî isim ve sıfatların bulunması da Kur'ân'ın kadîm olmasını gerektirmez. Zira isimle müsemma aynı şey değildir.³⁰⁴ Selef âlimleri de Sünnî kelâmcıların kelâmı nefsi görüşünü eleştirmiş ve Mu'tezile'nin telakkisinden bile daha tutarsız olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Mu'tezile, Kur'ân'ın lafızları itibariyle gerçek mânada bir ilâhî kelâm olduğu hususunu benimsemekte, Sünnî kelâmcılar ise Kur'ân'daki lafızları gerçek mânada ilâhî kelâm kabul etmemektedir.³⁰⁵ Selef âlimlerine göre Sünnî kelâmcılar, Kur'ân'daki harflerin yaratılmış olduğunu ileri sürerek Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmışlardır.

'Halku'l-Kur'ân konusunda değişik ekollere mensup âlimlerin benimsediği bu görüşlerin büyük ölçüde kelâm sıfatıyla ilgisi olup kelâmın zâtî veya fiilî bir sıfat olarak

³⁰⁰ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille Fî Usuli'd- Dîn*, C. I, 368-69,

³⁰¹ Bkz Müddessir 74/25; İsrâ 17/88; Bakara 2/23.

³⁰² Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâ'il, *el-İbâne*, 58-60.

³⁰³ Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed, *Usulu'd-Din (Ehl-i Sünnet Akaidi)*, Cev. Şerafettin Gölcük, İstanbul, 1988, 60-63; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usuli'd-Din*, C. I, 259, 284.

³⁰⁴ Kadî Abdülcebbâr, *kitabu Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l- Mu'tezile*, 158-159.

³⁰⁵ İbn-i Teymiye, *Mecmû'atü'r-Resâ'il*, C.III, 429.

kabul edilmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Her şeyden önce zarûrâtı dîniyye arasında yer almayan bu meselenin tekfire konu teşkil etmediğini belirtmek gerekir. Zira Kur'ân'ın mahlûk olduğunu savunan âlimler de sonuç olarak onun Allah tarafından insanlara gönderilen ilâhî bir kitap olduğunu kabul etmektedir. Esasen bu meselede itikadî ekollerin değişik açılardan ortak görüşleri de mevcuttur.³⁰⁶

Nitekim Kur'ân'ın lafızlarının yaratılmış olduğu konusunda Mu'tezile, Şîa ve Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında görüş birliği vardır. Yine Kur'ân'ın harfleri ve lafızları itibariyle gerçek anlamda ilâhî kelâm olduğu hususunda da Mu'tezile, Selefiyye ve Şîa aynı görüştedir. Selefiyye'nin bundan farklı olarak Kur'ân'ın harflerini ezeli kabul etmesi, mihne olayına karşı bir tepki olarak değerlendirilmelidir.

Her ne kadar Mu'tezile kelâmı nefsîyi reddedip bunun ilim sıfatıyla aynı şey olduğunu söylemişse de bütün ayrıntılarıyla ilâhî sıfatların mahiyetini bilmenin aklın sınırları dışında kaldığını dikkatten uzak tutmamak gerekir.³⁰⁷

Ehl-i Sünnet'le Mu'tezile arasındaki Halku'l-Kur'ân ihtilâfının temeli, kelâm-ı nefsî varlığıyla doğrudan ilgilidir. Zira, Mu'tezile, Kur'ân'ın Allah tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)'e insanların maslahatı için vahyedilen, vahiy katiplerine yazdırılan ve Mushaf haline getirilen ve bize kadar tevâtüren nakledilen ilahi bir kelâm olduğu gerçeğini dile getirmişlerdir. Onlara göre bu durum yani, Mushaflarda yazılma, dillerde okunma ve kulaklarla işitilme, sonradan olmanın (hudûsun, yaratılmanın) belirtileridir.³⁰⁸ Allah'ın diğer sıfatları gibi kelâm sıfatının da kadîm olmadığı, zâtından ayrı bir sıfat olarak kabul edilemeyeceği, bundan dolayı Kur'ân'ın Allah kelâmı olmakla birlikte hâdis, dolayısıyla mahlûk olması gerektiği tezini savunmuşlardır. Ehl-i Sünnet'e ise, İlahi Kelâm'ın, sesler ve harflerden farklı olan Kelâm-ı Nefsi boyutuyla ilgilenmiş ve kelâmın ezeliğini savunmuştur. Zira, onlara göre Kur'an Allah'u Teâlâ'nın zâtı ile kaim, ezeli bir sıfattır. Allah'ın kelâmına delâlet eden nazm ve sözler vasıtasıyla telaffuz edilir, okunur ve dinlenilir; ancak Mushaflara, dillere ve kulaklara hulûl etmiş olmaz.³⁰⁹

Sonuç olarak Ehl-i Sünnet'e göre “Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. Mushaflar da yazılıdır, kalplerde ezberlenip belenmiştir. Dillerde okunmuştur, Peygamber (s.a.v.)'e indirilmiştir. Fakat Kur'ân yaratılmış (mahlûk) değildir.”³¹⁰

³⁰⁶ Yavuz, *Halku'l- Kur'ân Maddesi*, 371-375.

³⁰⁷ Yavuz, *Halku'l- Kur'ân Maddesi*, 371-375.

³⁰⁸ Abdulcebbar, *el- Muğni*, VII, 87-88.

³⁰⁹ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşad*, Mısır 1950, s. 128; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber*, terc. Y.V. Yavuz, İstanbul, 1979, 77-79.

³¹⁰ Ebu Hanife, *el-Fıkhı'l-Ekber*, 20-21.

SONUÇ

Kelime ve Kelâm'ın Kur'ân'daki varlıkları ve yansıttıkları anlamlar, dilbilimcilerin, felsefecilerin, kelâmcıların ve Hıristiyan teolojisinin ötesi bir anlamı olduğu aynı zamanda Kelâm ve tekellümün ses, mahreç, lafız ve dilden ibaret olmadığı; iletişimin kalp ve bedenle de olduğu ortaya çıkmaktadır. Kelimeler, ses birimi ve sözcük yapılarının bir araya geldiğinin bir varlığın ismi olduğu gibi emir, yargı, hüküm, prensip, ilkeler, simgeler, mucizeler, olağanüstülük, yansıma fiili, etki ve yetki isteği, asıl, asalet, tüzük, nizam, intizam, ortak değerler, ortak akıl, ortak kültür, olumlu ve ahlaki değerler, kâinatın ayrı ayrı her bir cüzü ve parçası, evren içindeki ahenk ve düzen, güzellik varlık ve nimet, Allah'ın latif varlıkları olan melaikeler, seçkin kulları olan nebî ve resûller ve onlara gönderilen vahiy ve emirler, şirk, müşrik ve kâfirler gibi soyut ve somut olan tüm bu varlıkların ortak isimleri etrafında kullanılmaktadır.

Kelâmullah'ta sabit düzen, illiklik ve süreklilik hâkimdir. Bu tanım, "Kelime"nin sünnetullah, iradetullah, Allah'ın kazası ve sözü Allah'ın vahyi ve bir şeye "ol" dediğinde oluveren emriyle birebir anlam bağlantısı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu tanım, aynı zamanda kelimelerin aşkın olması ve ihata olunmaması itibarıyla nimetullah ile benzerlik ve yakınlık göstermekte olduğunu izah etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, İlâhî Kelâm sıfatının tecellisidir. Allah'u Teâlâ'ya nisbet edilen konuşma mefhumu eskiden beri Kelâmcılar arasında söz konusu olmuş ve hatta "Kelâm İlmine" bu ismin verilmesinin sebebinin de Kelâmcıların Kelâm sıfatı hakkında bahsetmeleri olduğu söylenmektedir. Ehl-i Sünnet kelâmı Allah'u Te'ala'nın zati sıfatlarından, Mu'tezile ise fiili sıfatlardan saymıştır. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet, 'kelamî' Allah'ın zatıyla kaim ezeli bir sıfat olarak görmesi sebebiyle Kelamullah hakkındaki düşüncesini bu temele göre oluşturmuştur. Mu'tezile ise, kelamî fiili bir sıfat olarak görmesi sebebiyle Kelamullah hakkında hadis nitelemesinde bulunmuştur. Bu iki grup arasındaki ihtilafli konulardan biri de Allah'ın Kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk olup olmadığı meselesidir. Hatta bazen bu konu yüzünden birbirlerini tekfir bile ettikleri bilinen bir gerçektir. Bu konu Kelâmda sıfatlar üzerine yapılan tartışmalarla çok yakından alâkalıdır.

Kelâm sıfatını elde etmek için konuşanın sesini duyan, yazısını gören veya zihninde bir mefhumu tasarlayanın maksadını anlayan bir muhatabının olması gerektiği kolayca anlaşılır. Yüce Allah'ın hiçbir yönden yaratılmışlara benzemediği, harf ve

seslerle konuşmadığı hususunda kelimciler ittifak etmişlerdir. Fakat konuşma sıfatında ses ve harflerden başka bir şey kastedilirse, örneğin; konuşmaya kudreti olmak veya konuşacağı şeyleri bilen gibi; bu durumda Kelâm sıfatının Allah'ın zatıyla kaim olduğu net bir şekilde anlaşılır. Fakat yazılar, lafızlar veya zihinlerde varolan mefhumlar mahlûkattandır. Buna göre Kur'ân'ın ses, harf, âyet, sûre vb.lerinden oluşması; telif, tanzim, tenzil, inzal gibi aşamalardan geçmesi gibi, tüm vasıf ve özellikler, mahlûk oluşunun temel unsurlarındandır. Fakat Kur'ân-ı Kerim hakkında böyle teviller, konuşma örfünün dışında olduğu zikredilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in, Kelâm sıfatı gibi kadim mi, yoksa mahlûk ve hâdis mi olduğu konusunda kelim ekolleri tarafından çok farklı görüşler öne sürülmesine rağmen, Kur'ân'ın harfleri ve lafızları itibariyle gerçek anlamda ilâhî kelâm olduğu hususunda ise tüm kelim ekolleri aynı görüşü paylaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKÇAY**, Mustafa, “**Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbğatullah**” Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine” Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVII, (125-158), Sakarya, 2008.
- AKARSU**, Bedi, **Wilhelm Von Humboldt’da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984.
- AKINCI**, Ahmet Cemil, **Hz. Ali**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966.
- ALÛSÎ**, Ebi'l Fazl Şihabeddin Seyyid Muhammed **Ruhu’l Meani fi Tefsiri’l-Kur’âni’l- Azim ve’s-Seb’il- Mesani**, Daru’l- Kutubu’l- İlmiye Beyrut, Lübnan.
- ASLAN**, İbrahim, **Kelâmullah Tartışmalarının Dilbilimsel İçeriği**, A.Ü.İ.F.D., cilt. 51, sayı.1, 2010.
- AYDIN**, Ali Arslan, **İslâm İnançları ve Felsefesi**, D.İ.B.Yayımları Ankara, trs.
- BAĞDADÎ**, Abdulkaahir b. Tahir b. Muhammed, **el- Fark Beyne’l-Fırak**, Thk. M. Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut, trs.
- BAĞDADÎ**, Ebi Mansur Abdulkahir b. Tahir, **Tarihi Bağdadi**, Beyrut, 1981.
- BAĞDADÎ**, Ebi Mansur Abdulkahir b. Tahir, **Usulu’d-Din**, Beyrut, 1401/1981.
- BUHARÎ**, Muhammed b. İsmail, **Cami’u es-Sahih Muhtasarı**, Çev. Konyalı Mehmed Vehbi, İstanbul, 1997.
- CELALEDDİN**, Muhammed b. Es’ad, **Şerh-i Akaid-i Adudiyya**, Esad Efendi Matbaası, İstanbul.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, **Tefsir Usûlu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- CÜVEYNÎ**, Ebu Meali Abdulmelik, **Kitabu’l-İrşad Kavati’l-Edilleti fi Usuli’l-İtikad**, thk. Asad Temim, Kahire, 1992.
- ÇELİK, MUHAMMED**, “*Kur’ân’ın Kendini Tanıtması*”, **Diyanet İmi Dergi**, Ankara, 2010.
- DEMİRCİ** Muhsin, *Kur’an Vahyinin Nuzül Keyfiyeti ve Korunması*, **Diyanet İlmi Dergi**, C 46, 2010.
- ELMALILI**, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, İstanbul, tarihsiz

- EN-NESEFÎ**, Ebu'l Muin Meymun b. Muhammed, **Tabsiratü'l-Edille Fî Usuli'd-Dîn,I-II**, Thk. Hüseyin ATAY, Ş.Ali DÜZGÜN, Ankara, 2003-2004.
- ER- RAZÎ**, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et- Temimi'il-Bekri eş- Şafii, **et-Tefsiru'l-Kebir**, Daru'l Ğeddu'l-Arabî, Kahira, Mısır, 1991.
- ES-SUYUTÎ**, Abdurrahman Celaleddin, **el-İtkan fi Ulumi'l Kur'ân**, Kahire, 1951.
- EŞ'ARÎ**, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **El- İbane an Usulu'd-Diyane**, thk. Beşir Muhammed Uyun, Dimeşk, 1993.
- EŞ'ARÎ**, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **Makaalatü'l İslâmiyyin**, Thk. Ahmed Câd, Kahire, 2009.
- ET-TABARİSÎ**, eş-Şeyh Ebu Ali el-Fadl b. Hasan, **Mecmuu'l-Beyan fi-Tefsiril Kur'ân**, Kahire, trs.
- FAZLURAHMAN**, **Ana Konularıyla Kur'ân**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, 1996.
- FERRA**, Muhammed b. Hüseyin B Halef b. Ahmed el- Ferra, **el- Mu'temed fi Usuli'd-Din**, nşr. Vedi Zeydan Haddad, Kahire, 1974.
- FESEVÎ**, Ebû Yusûf Yakub b. Süfyan, **el-Ma'rifetu ve't-Tarîhu(I-III)**, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- GAZZALÎ**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **Mi'yarü'l İlim**, Mısır, 1329.
- GÖLCÜK**, Şerafettin, **Kelâm Tarihi**, Konya, 1992.
- GÖLCÜK**, Şerafettin, Toprak, Süleyman, **Kelâm**, Konya, 1996.
- HARPÛTÎ**, Abdullatif, **KelâmTarihi**, Nşr. Muammer Esen, Elazığ, 2005.
- İBN-İ HAZM**, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm b. Galip b. Salih b. Halef b. Maden b. Süfyan b. Yezid el-Farisi el-Endülüsî, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ne'n-Nihal**, Beyrut, 1406/1986.
- İBN-İ KESİR**, İmadüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, **el-Bâisü'l-Hasîs fi İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs**, Beyrut 1408/1987.
- İBN-İ KUTLUBOĞA**, Kasım b. Kutluboğa b. Zeynuddin, **Tacüt-Teracim**, Aşir Efendi Ktp. Nu. 244, trs.
- İBN-İ MANZUR**, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut, 1994.
- İBN-İ HİŞAM**, Ebu Muhammed Abdullah Cemalu'd-Din el- Ensari el- Mısri, **Katru'n- Neda ve Bel'li's- Sada**, Beyrut, 2010.

- İBN-İ HACİB**, Osman b. Ömer Cemalüddin Ebu Amr, *Kitabu'n- Nahv, kafiye*, Furkan Kitabevi. İst. trs.
- İBN-İ KESİR**, İsmail b. Ömer, **el-Misbah'ul Münir fi't-Tefsiri İbn-i Kesir**, Daru's-Selam, Riyad, trs.
- İBN-İ MALİK**, Eş-Şeyh İmam Abdullah, Cemaluddin, Muhammed bin Abdullah et-Ta'i el-Endülüsi el-Ceyyani eş-Şafii, **Behçetu'l-Merdiyye el-Musemma bis Suyuti a'la Elfiyet-i ibn-i Malik**, Midyat, trs.
- İBNU'L-ESİR**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **İslâm Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi(I-XII)**, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1987.
- İBNU'S-SERAC**, Ebu Bekir Muhammed b. Selh **el-Usul fi'n-Nahv(I-III)**, Nşr. Abdulhuseyn el-Feteli, Beyrut, 1996.
- İRFAN**, Abdulhamit, **Dirasat Fi'l Fırak ve'l Akaidi'l İslâmiyye**, Bağdat, 1967
- İSFAHÂNÎ**, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, **el-Müfredat Fî Garibi'l-Kur'ân**, Kahire, trs.
- İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ**, XV-XXV, T.D.V İstanbul, 1997, Ankara, 2002.
- KADI ABDULCEBBAR**, **el-Muhit b'it Teklif**, thk. Ömer es-Seyyid Azmî, Kahire, trs.
- KADI ABDULCEBBAR**, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemadani, **el-Muğni**, Daru'l - Kütüb Matbaası, Kahire, 1996.
- KADI ABDULCEBBAR**, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemadani, **el-Muhtasar fi Usûli'd-Dîn**, Tah. Muhammed Ammara, Kahire, (Resailu'l-Adl ve't-Tevhid içerisinde), 1971.
- KAYAALP**, İsa, **İletişim ve Dil**, TDV. Yay. Ankara, 1998.
- KILAVUZ**, Ahmet Saim, **İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, İstanbul, 2006.
- KOMİSYON**, **Ku'an'ı Kerim Türkçe Meali**, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2006.
- MÂTURÎDÎ**, Ebu Mansur, **Kitabu't-Tevhid**, çev. Bekir TOPALOĞLU, Ankara 2009.
- MOLLA CAMÎ**, Abdürrahmân, bin Nizâmeddîn Ahmed, Salah Bilici Kitabevi, Güryay Matbaası, İstanbul 1980.
- MUHAMMED**, Ramazan Abdullah, **el-Bakillani ve Arahu'l-Kelâmiye**, Bağdat, 1986.
- ÖÇAL**, Şamil, **Kelâmullah'ın Çift Doğası Kelâm-ı Lâfzî ve Kelâm-ı Nefsî'**, İslâmiyat Der. Ankara, 1999.
- ÖGE**, Sinan, **İlahi Kelâm Yapısı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

- ÖZARSLAN**, Selim, **İslâm'da Ölüm Ve Diriliş Öğretisi**, Kitap Dünyası, Konya, 2001.
- ÖZARSLAN**, Selim, **Mâturîdî Kelâmcısı İbn Hümmam'ın Kelâmî Görüşleri**, Ankara, 2003.
- ÖZARSLAN**, Selim, **Pezdevi'nin Kelâmi Görüşleri**, DİB.Yayımları, Ankara, 2010.
- ÖZSOY**, Ömer, **Sünnetullah, Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması**, Fecr Yay, Ankara, 1994.
- ÖZTÜRK**, Abdülvehhab, **Ansiklopedik Kur'ân-ı Kerim Sözlüğü**, şamil yayımları İstanbul, 1995.
- PEZDEVÎ**, Ebu Yusr Muhammed, **Usulu'd-Din (Ehl-i Sünnet Akaidi)**, Cev. Şerafettin Gölcük, İstanbul, 1988
- SÂBÛNÎ**, Nureddin Ahmed b. Mahmud, **el-Bidaye Fî Usulid-Dîn**, Thk. Bekir TOPALOĞLU, Ankara, 2000.
- SÂBÛNÎ**, Nureddin Ahmed b. Mahmud, **el-Kifaye Fî'l-Hidaye**, Esad Efendi Ktp. nu. 293-3, Leleli Ktp, nu.2426.
- ŞEHRİSTANÎ**, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, **el-Milel ve'n-Nihal**, thk. Muhammed Fehmî Muhammed, Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.
- ŞEHRİSTANÎ**, **Nihâyetu'l-İkdâm fi ilmi'l-Kelâm**, Londra, 1934.
- TABATABAÎ**, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin, **el-Mizan Fi Tefsiri'l -Kur'ân**, Kum, trs.
- TABERÎ**, Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, **Camîu'l- Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'ân(I-XII)**, Mektebetu'l Faysaliyye, Mekke, trs.
- TABERÎ**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Tarih'ul-Umem ve'l-Mulük**, Beyrut,1989, C.V.
- TAFTAZANÎ**, Sadeddin Mesut b. Ömer, **Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye**, Kahire, 1939.
- TEHÂNEVÎ**, Muhammed Ali, **Mevsûat-u Keşşâfu Istılâhâtı'l-Funûn(I-II)**, Lübnan, 1997.
- TOPALOĞLU**, Bekir, **Kelâm İlmine Giriş**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993.
- TÜRKMEN**, Sabri, **Diyanet İlmi Dergi**, Arapçada Çokanlamlılık ve Kur'ân-ı Kerim, Ankara, 2010.
- WATT**, W. Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, trc. Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara, 1981.

- YAR**, Erkan, “**H.z. İbrahim Ve Akılcı Metodu**” Kelam Araştırmaları 4 : 2 , (87-104), İstanbul, 2006.
- YAR**, Erkan, Eş’ari ve Metodolojisi, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, C. X, sayı: 2, Elazığ, 19-47.
- YAR**, Erkan, *Kur’an’ın İnsan Öğretisi*, **İslâmî İlimler Dergisi**, 2007, C. II, sayı: 1, Kur’an Özel Sayısı: 2, (21-43).
- ZEMAHŞERİ**, Mahmud b. Ömer, **el-Keşşaf An Hakaiki’t-Tenzil**, Kahire, 1948.
- ZERKEŞİ**, Bedreddin, Muhammed b. Abdullah, **El-Burhan fi Ulumi’l-Kur’ân**, Daru’l Marife, Beyrut, Lübnan, trs.

ÖZGEÇMİŞ

Nizamettin Çelik 10.10.1978 tarihinde Elazığ/Palu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da tamamladıktan sonra 2001 yılında başladığı Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü başarıyla tamamladı. Sonra Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalında Yüksek Lisansa devam etmektedir. Halen, Erzurum Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek İhtisas Merkezinde öğrenime devam etmektedir.